

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

YÜKSELEN ÇİN'İN DIŞ POLİTİKASINDA
AFGANİSTAN'IN JEOPOLİTİK ÖNEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

JAMALUDDİN SADRUDDİN OĞHLI

HAZİRAN 2021

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

YÜKSELEN ÇİN'İN DIŞ POLİTİKASINDA
AFGANİSTAN'IN JEOPOLİTİK ÖNEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
JAMALUDDİN SADRUDDİN OGHLİ

DANIŞMAN
DOÇ. DR. HELİN SARI ERTEM

HAZİRAN 2021

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

Jamaluddin Sadruddin Oghli

Danışmanlığını yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı taahhüt ederim.

Doç. Dr. Helin Sarı Ertem

ONAY

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans öğrencisi olan Jamaluddin Sadruddin Oghli'nin hazırladığı ve jüri önünde savunduğu **“Yükselen Çin’in Dış Politikasında Afganistan’ın Jeopolitik Önemi”** başlıklı tezi kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

İmza:

Tez Danışmanı:

Doç. Dr. Helin Sarı Ertem

Kurum: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üy. Fatma Nil Döner

Kurum: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Doç. Dr. Gonca Oğuz Gök

Kurum: Marmara Üniversitesi

TEŞEKKÜRLER

Tez çalışmam boyunca bana hiçbir desteğini esirgemeyen çok değerli ailem ve kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Helin Sarı Ertem'e sonsuz şükranlarımı sunuyorum.

Jamaluddin Sadruddin Oghli

İstanbul, Haziran 2021

İÇİNDEKİLER

BİLDİRİM	i
ONAY	ii
TEŞEKKÜRLER	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	vii
ÖZET	viii
ABSTRACT	ix
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM I: TEORİK BİLGİLER	7
1.1. Jeopolitiğin Kelime Anlamı, Ortaya Çıkışı ve Önemi	7
1.2. Klasik Jeopolitik Teoriler	10
1.2.1. Deniz Hâkimiyet Teorisi	10
1.2.2. Kara Hâkimiyet Teorisi	12
1.2.3. Kenar Kuşak Teorisi.....	14
1.2.4. Hava Hâkimiyet Teorisi	16
1.2.5. Uzay Hâkimiyet Teorisi	177
1.3. Modern Jeopolitik Teoriler	19
1.3.1. Büyük Satranç Tahtası Kuramı	19
1.3.2. Medeniyetler Çatışması Kuramı.....	20
1.3.3. Avrasyacılık ve Yeni Avrasyacılık Kuramı	22
1.3.4. Enerji Jeopolitiği	24
1.4. Jeopolitiğin Ana Unsurları.....	25
1.5. Jeopolitik Kavramlar	27
1.5.1. Devlet.....	27
1.5.2. Güç	27
1.5.3. Mekân.....	28
1.5.4. Sınır	29
1.6. Coğrafya-Siyaset İlişkisi ve Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Jeopolitik Yaklaşım.....	30

BÖLÜM II: AFGANİSTAN’IN GEÇMİŞİ, JEOPOLİTİK ÖNEMİ VE BÜYÜK GÜÇLER İÇİN TARİHTEKİ YERİ.....335

2.1. Afganistan’ın Kısa Tarihi	35
2.1.1. Milli Afganistan’ın Tesisi Öncesi Bölgede Egemen Olan Devletler.....	35
2.1.2. Afganistan’ın Kuruluşu.....	36
2.1.3. İstiladan Bağımsızlığa Giden Süreç: 1838-1919	38
2.1.4. Bağımsızlıktan Cumhuriyete	39
2.1.5. SSCB İşgalinden ABD Müdahalesine Giden Yol	40
2.1.6. Müdahaleden Geri Çekilmeye: ABD’nin Değişen Afganistan Politikası.....	42
2.2. Afganistan’ın Etnik Yapısı	43
2.2.1. Peştunlar.....	44
2.2.2. Tacikler	45
2.2.3. Türkler.....	46
2.2.4. Hazaralar	48
2.3. Afganistan’ın Jeopolitik Önemi.....	49
2.4. Afganistan’ın Jeostratejik Önemi	53
2.5. Afganistan’ın Jeoekonomik Önemi	54
2.6. Küresel ve Bölgesel Güçlerin Dış Politikasında Afganistan’ın Yeri	55
2.6.1. ABD için Afganistan’ın Önemi	55
2.6.2. Rusya için Afganistan’ın Önemi.....	57
2.6.3. Hindistan için Afganistan’ın Önemi	60
2.6.4. Pakistan için Afganistan’ın Önemi	62
2.6.5. İran için Afganistan’ın Önemi	63
2.6.6. Suudi Arabistan için Afganistan’ın Önemi.....	65

BÖLÜM III: ÇİN’İN TARİHİ, JEOPOLİTİK ALGISI VE ÇİN DIŞ POLİTİKASINDA AFGANİSTAN’IN YERİ.....68

3.1. Çin’in Kısa Tarihi, Dış Politikası ve Jeopolitik Algısı.....	68
3.1.1. Tarihsel Arka Plan	68
3.1.2. Mao Dönemi (1949-1976)	71
3.1.3. Deng Dönemi (1976-1992).....	74
3.1.4. Jiang Zemin Dönemi (1992-2003).....	75
3.1.5. Hu Jin Tao Dönemi (2002-2012).....	76
3.1.6. Xi Jinping Dönemi (2012...)	77

3.1.7. Çin'in Jeopolitik Algısı.....	78
3.2. Çin-Afganistan İlişkilerinin Arka Planı.....	81
3.3. Çin için Afganistan'ın Jeopolitik Önemi.....	83
3.4. Çin için Afganistan'ın Jeostratejik Önemi	86
3.5. Çin için Afganistan'ın Jeoekonomik Önemi	87
3.6. Çin'in Afganistan'daki Faaliyetleri	89
3.6.1. Aynak Bakır Madeni ve Çin Yatırımı.....	89
3.6.2. Amu Derya Petrol ve Doğalgaz Rezervi ve Çin Yatırımı.....	900
3.6.3. Çin Teknoloji Şirketlerinin Afganistan'daki Faaliyetleri	91
3.6.4. Çin'in Afganistan'daki Askeri Faaliyetleri.....	92
3.6.5. Çin'in Afganistan'daki Kültürel Faaliyetleri	93
3.7. Şanghay İşbirliği Örgütü için Afganistan'ın Önemi ve Örgütün Oynayabileceği Rol.....	94
3.8. Kuşak ve Yol Projesi için Afganistan'ın Önemi	96
3.9. Afgan Barışının Çin için Önemi ve Çin'in Barış Getirici Bir Aktör Olma Potansiyeli	97
3.10. ABD Sonrası Afganistan'da Bölgesel ve Küresel Güçlerin Olası Rollerini: Çin Örneği	99
SONUÇ	101
KAYNAKÇA	1044
EK 1. 'Afganistan ve Komşuları' Haritası	115

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
BİT	Bilgi İletişim Teknolojisi
ÇHC	Çin Halk Cumhuriyeti
ÇKP	Çin Komünist Partisi
İŞİD	Irak ve Şam İslam Devleti
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	Şanghay İşbirliği Örgütü

ÖZET

Afganistan, sahip olduğu jeopolitik ve jeoekonomik konumu nedeniyle her zaman küresel ve bölgesel aktörlerin ilgi odağında olmuştur. Tarih boyunca Persler, Yunanlar, Moğollar, İngilizler ve Ruslar tarafından işgal edilmesi, 2001’de de ABD’nin müdahalesi ile karşı karşıya kalmasının en önemli nedenlerinden biri sahip olduğu jeopolitik önemle ilgilidir. Afganistan’a egemen olan bir güç, aynı zamanda Orta Asya, Orta Doğu ve Güney Asya gibi bölgeleri çok kolay bir şekilde kontrol etme imkânına sahip olmaktadır; çünkü Afganistan, ismini andığımız bölgelerin birbirine bağlanmasını mümkün kılan, onlar için köprü özelliği taşıyan bir ülkedir. Aynı şekilde son yıllarda hızla gelişen ve hegemon güç olmaya aday gösterilen Çin’in dış politikasında da Afganistan’ın artan bir önemi vardır ve şüphesiz bu önem, Afganistan’ın coğrafi konumu, barındırdığı zengin mineraller ve enerji kaynakları ile yakından alakalıdır.

Bu çalışmada yükselen Çin’in dış politikasında Afganistan’ın jeopolitik önemi deskriptif yöntemle analiz edilmiş; bunu yaparken de Uluslararası İlişkilerde jeopolitik yaklaşımlardan faydalanılmıştır. Çalışma neticesinde, Afganistan’ın tarih boyunca jeopolitik önemini koruduğu; Çin’in Afganistan’a verdiği önemin, gerçekleştirdiği yatırımların ve Afganistan siyasetinde etkili bir aktör olma çabasının da yine Afganistan’ın coğrafi konumu, jeostratejik ve jeoekonomik önemi ile alakalı olduğu bulgusuna varılmıştır. 2001’den sonra ikili ilişkilerin hızla gelişmesi ve özellikle 2014’ten sonra büyük bir ivme kazanması, yakın gelecekte Çin’in Afganistan üzerinde etkili bir güç olacağına işaret etmektedir. Çalışma temel olarak üç bölümden meydana gelmektedir: İlk bölümü jeopolitik teoriler oluşturmaktadır, ikinci bölümde ise Afganistan’ın siyasi tarihi ve jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik önemi ele alınmıştır. Son olarak üçüncü bölümde Çin dış politikasının genel çerçevesi, Çin için Afganistan’ın jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik önemi ile Çin’in son yıllarda bu ülkede gerçekleştirdiği faaliyetler analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Jeopolitik Teoriler, Çin, Afganistan, ABD, Kuşak ve Yol Girişimi, Taliban.

ABSTRACT

Afghanistan has always been at the center of attention of the global and regional actors due to its geopolitical and geoeconomic position. Throughout history, its invasion by the Persians, Greeks, Mongols, Great Britain, and Russians, as well as facing the U.S. intervention in 2001, were all related to its geopolitical importance. A power that dominates Afghanistan will also have the opportunity to control the regions such as Central Asia, the Middle East, and South Asia very easily because Afghanistan is a country that makes it possible for the above-mentioned regions to get connected and carries a “bridge role” for them. Likewise, the increasing importance of Afghanistan in the foreign policy of China, which has developed rapidly in recent years and is nominated as a hegemonic power, is undoubtedly related to its geographical location, rich minerals, and energy resources.

In this study, the geopolitical importance of Afghanistan in the foreign policy of rising China has been analyzed descriptively, and while doing that, the geopolitical approaches in International Relations have been utilized. As a result of the study, it has been found that Afghanistan still maintains its geopolitical importance and the significance that China attaches to Afghanistan, its efforts to be an effective actor in Afghanistan’s policies and its investments are all related to the geographical location, geostrategic and geoeconomic importance of Afghanistan. The improvement of bilateral relations after 2001 and its rapid increase especially after 2014 indicate that China will be an influential power in Afghanistan shortly. The study consists of three parts. The first part focuses on the geopolitical theories. In the second part, the political history and geopolitical, geostrategic, and geoeconomic importance of Afghanistan are discussed. Lastly in the third part, Chinese foreign policy, the geopolitical and geoeconomic importance of Afghanistan for China, and recent Chinese activities there are analyzed.

Keywords: Geopolitical Theories, China, Afghanistan, USA, Belt and Road Initiative, Taliban.

GİRİŞ

Afganistan; sahip olduğu jeopolitik, jeostratejik konumu ve zengin yeraltı kaynakları dolayısıyla her zaman büyük güçlerin hâkimiyet kurmak için mücadele ettiği bir alan olmuştur. İran, Pakistan, Hindistan, Çin ve Rusya gibi bölgesel ve küresel güçlerle yakın mesafede olması nedeniyle her zaman dikkatleri üzerine çeken Afganistan¹, bugünkü anlamda 1747 yılında Ahmet Şah Dürrani tarafından tesis edilmeden önce, başta Türkler olmak üzere birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Afganistan topraklarında hüküm süren Türkler olarak Kuşanlar, Ak Hunlar, İskitler, Selçuklular, Gazneliler, Harzemşahlar, Timurlular ve Babürleri örnek verebiliriz. Bu bölgede hâkimiyet kuran diğer güç ve kavimler arasında ise Makedonyalılar, Persler, Çinliler, Araplar, Moğollar, Sasaniler ve Gurluları sayabiliriz. Afganistan’a “İmparatorluklar Mezarı”, “Yabancı Ordu Mezarlığı” ve “Savaşçılar Ülkesi” gibi benzetmeler yapılmasının nedeni de bu denli önemli bir mücadele alanı olmasıdır.

19. yüzyılda Britanya ve Rus İmparatorluklarının ilgi odağında olan Afganistan, bu iki güç arasında oynanan “Büyük Oyun” süresince önemli bir konumdaydı. İki gücün asla paylaşamadığı bir ülke olan Afganistan, bu süreçte tam üç kez İngiliz işgaline uğramıştır. 1839, 1879 ve 1919 yıllarında İngiliz istilasına uğrayan Afganistan, en son 1919 yılında Amanullah Han önderliğinde, İngilizlerden kurtularak bağımsızlığını elde etmiştir. İngiltere ve Rusya’nın bir türlü vazgeçemediği bir bölge olan Afganistan, bu zaman diliminde dönemin iki süper gücü arasında adeta “tampon bölge” işlevi görmüştür.

Brzezinski’ye göre istikrarsızlık açısından dünyanın merkezi olarak ifade edilen Orta Doğu, Orta Asya, Basra Körfezi ve Güney Asya “Avrasya Balkanları” olarak bilinmektedir. Yine Brzezinski’ye göre, Avrasya Balkanlar’ında yer alan dokuz problemlili devletten biri de Afganistan’dır. Jeopolitik açıdan oldukça önem arz eden bu bölgenin en belirgin özelliği ise; güç boşluğu nedeniyle büyük devletlerin hâkimiyet

¹ Bkz. Ek 1.

kurmaları için müsait olması, petrol ve doğalgaz başta olmak üzere önemli minerallere ev sahipliği yapması ve emperyal güçlerin iştahını kabartarak uluslararası rekabetin şiddetlenmesine sebep olmasıdır. Böyle bir rekabet içinde, Afganistan vazgeçilmez bir ülkedir.

1947 yılında İngilizlerin Hindistan'ı terketmesiyle Afganistan bu kez Soğuk Savaş ortamı içinde ABD ve Sovyetler Birliği'nin rekabet alanı haline dönüşmüştür. Sovyetler Birliği 1979 yılında Afganistan'ı işgal etmiştir. Bu işgal, 1989 yılında son bulsa da SSCB yanlısı hükümet 1992 yılına kadar varlığını sürdürmeyi başarmıştır. On sene süren bu istila süresince Sovyetler'e karşı ABD'nin uyguladığı "Çevreleme Politikası" açısından Afganistan vazgeçilmez bir konumda olmuştur. Nitekim ABD, 1980'ler boyunca Pakistan ve Suudi Arabistan'ı da yanına alarak, Sovyetlere karşı mücadele eden Afgan gruplara her türlü askeri, lojistik ve ekonomik desteği sağlamıştır. Bu yardımlar 1989'da Sovyetler Birliği'nin ülkeyi terk etmesi ve mücahit grupların zafer kazanmasına etki eden en önemli unsurdur. SSCB'nin çekilmesiyle ülke tam anlamıyla bir iç savaşa sürüklenmiş, tabiri caizse adeta bir cehennem haline gelmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Afganistan, 2001 yılına kadar büyük güçlerin dış politikasından kısa bir süreliğine uzak kalmıştır.

11 Eylül olaylarının patlak vermesiyle yeniden gündeme gelen Afganistan, bu kez "Küresel Terörizmle Mücadele" kapsamında ABD liderliğinde bir NATO müdahalesine maruz kalmış, başka bir deyişle bu kez de ABD'nin işgaline uğramıştır. Bu dönemde Rusya'nın kendini toparlaması, Çin'in ekonomik olarak yükselmesi, Pakistan ve Hindistan arasındaki gerilimin hız kazanması, İran ve Suudi Arabistan arasındaki bölgesel rekabetin şiddetle artması sonucunda Afganistan, adı geçen tüm bölgesel ve küresel güçlerin çıkarları doğrultusunda yeniden önemli bir rekabet alanı haline gelmiştir.

Afganistan'ın sınır komşusu olan Çin'in özellikle son zamanlarda ekonomik olarak yükselmesi ve uluslararası arenada rakip güçler olan Japonya ve Rusya gibi ülkeleri geride bırakarak ABD'nin ardından en büyük ikinci ekonomik güç olarak tezahür etmesiyle, Pekin eskiye nazaran uluslararası alanda çok daha proaktif bir tutum sergilemeye başlamıştır. Afganistan'ın içişlerine, Sovyet işgali dönemi hariç hiçbir

şekilde karışmayan ender ülkelerden biri olan Çin, bilhassa ekonomik olarak Afganistan'daki nüfuzunu arttırmaya çalışmıştır.

Hamid Karzai'nin Cumhurbaşkanlığı'nın son dönemlerinde ABD başta olmak üzere batı ülkeleriyle ilişkilerinin bozulması, onun Çin'e yaklaşmasına; başka bir ifade ile Çin'i dengeleyici bir güç olarak görmesine neden olmuştur. 2014 yılında Cumhurbaşkanı seçilen Aşraf Gani'nin ilk yurtdışı ziyaretini Çin'e yapması da, Çin'in artan nüfuzunu açıkça göstermiştir. Çin'in özellikle 2014 yılından sonra Afganistan'daki etkinliğinin artmasında belirleyici olan bir diğer faktör ise NATO'nun son yıllarda Afganistan'dan aşama aşama çekilmeye başlamasıdır. Biden yönetimi, 11 Eylül 2021 itibariyle Afganistan'daki ABD askerlerinin tam olarak çekilmiş olacağını açıklamış, bununla beraber Türkiye'den bir NATO gücü olarak Kabil Havaalanı'nın savunulması ve şehrin istikrarı için bölgede kalmasını istemiştir. Dolayısıyla da ABD, askerlerini çekmekle beraber bu ülkeye tamamen arkasını dönmek istememektedir. Özellikle Çin ile artan küresel rekabet düşünülürse, Afganistan'ın hala ABD çıkarları için önemli olduğu; bununla beraber ABD sahada daha az görünür oldukça Çin dış politikasında Afganistan'ın öneminin giderek artacağı iddia edilebilir. Buna paralel olarak akıllara gelen temel sorulardan biri "İngiltere-Rusya ve ABD-SSCB rekabetinin ardından Afganistan'ın bu kez de Çin ve ABD arasında bir yarış alanı haline dönüşüp dönüşmeyeceği" dir. Bu sorunun şekillenmesinde Çin-ABD arasında 2000'li yıllarda yoğunlaşan Ticaret Savaşları'nın ve bu rekabet ortamında yeni bir soğuk savaşın şekilleneceğine ve belki de sıcak bir çatışmaya dönüşeceğine dair iddiaların büyük etkisi vardır.

John Mearsheimer bu durumu örnekler üzerinden şöyle açıklamaktadır: ABD 1783 sonrası hegemon güç olmak için yayılmacı bir dış politika izlemiştir. 1812'de Kanada'yı istila ederek ABD'ye ilhak etmeye çalışmıştır. 1823'te ilan edilen 'Monroe Doktrini' ile Başkan James Monroe Avrupa'ya "Şimdilik sizi buradan dışarı atacak güce sahip değiliz ama gün gelecek sizi Batı Yarı Küre'den dışarı atacaktır." demiştir. Nitekim 1898'e gelindiğinde ABD, Avrupalı güçleri Batı Yarı Küre'den tamamen dışarı atmayı başararak bölgesel hegemonyasını tesis etmeyi başarmıştır. ABD ayrıca, Meksika ile 19. yüzyılın ortasında savaşarak bugün ABD'nin güneyi olan bölgeyi ele

geçirmiştir. 20. yüzyılda potansiyel rakipleri olan Almanya, Japonya ve SSCB'yi çevreleyerek yenilgiye uğratmıştır. Zira, kendisiyle yarışacak bir gücün ortaya çıkmasına asla tahammül etmemiştir.

Hitler, 1941'de SSCB'ye karşı savaş açtığı sırada ABD'nin 1783 sonrası hayata geçirdiği yayılmacı dış politikasını taklit ettiğini dile getirmiştir. Çin de bu konuda ABD'yi takip etme ihtimaline sahiptir. ABD'nin Batı Yarı Küre'de egemen olması gibi, Çin de Asya kıtasında egemen olmaya çalışabilir. Böylece ABD ve Çin muhtemel bir sıcak çatışmanın eşiğine gelecektir; çünkü ABD Asya Kıtası'ndaki etkinliğini kaybetmek istemeyecektir. Devletler, doğası gereği yakın çevresinde başka bir devletin kendisiyle yarışacak bir kapasiteye sahip olmasına izin vermez; çünkü uluslararası sistem anarşiktir. Sadece güçlü olan hayatta kalır. Afganistan, dün olduğu gibi bugün de büyük güçler için sadece jeopolitik değil, jeostratejik, jeoekonomik ve güvenlik alanlarında büyük bir önem arz etmektedir. Görünen o ki, yükselen Çin için de durum böyledir. Afganistan üzerindeki ABD-Çin rekabetinin kaynakları ve Çin'in bu ülkede etkin olma çabasına odaklanan bu çalışmanın ana hipotezleri, temel araştırma soruları ve araştırma kapsamında uygulanacak yöntem aşağıda özetlenmiştir.

Araştırma Soruları:

1. Afganistan'ın tarih boyunca büyük güçlerin ilgi odağı haline gelmesinin ana sebepleri nelerdir? Etnik ve mezhepsel yapının karmaşıklığı bu durumu nasıl etkiler?
2. Afganistan'ın eskiden olduğu gibi bugün de küresel güçler için önemli bir rekabet alanı olduğu söylenebilir mi?
3. Yükselen Çin için Afganistan ne anlama gelmektedir? Bu bölgeye dair resmi stratejisinde ne yer almaktadır? Bu ilgi sadece ekonomik mi yoksa aynı zamanda siyasi bir nitelikte midir?
4. Çin'in Afganistan'a duyduğunu varsaydığımız ilgi, bu ülkenin hangi özelliklerinden kaynaklanmaktadır?
5. ABD'nin 2001 yılından bu yana mücadele ettiği Taliban ile 2020 yılında ilişkilerini normalleştirmesinde Çin ile girmiş olduğu küresel güç rekabetinin etkisi var mıdır?

6. Mearsheimer'ın Çin'e karşı uygulanması için ABD'ye önerdiği yeni Çevreleme Stratejisi'nde Afganistan'a nasıl bir rol düşebilir? Bu rolde Taliban ne anlam ifade etmektedir?

7. Çin'in Afganistan ile ilgili projeksiyonlarına bakılarak acaba bu devletin ABD'nin yerini doldurarak Afganistan'da yaklaşık 40 yıldır sağlanamayan güvenliği sağlama potansiyeli nedir?

8. Çin'in Kuşak ve Yol Projesi içinde Afganistan'a biçtiği rol nedir?

9. Yakın dönemde, Afganistan'ın Çin ile ilişkileri hangi perspektif üzerinden ilerlemektedir? Bu, Batı ile, özellikle de ABD ile olan ilişkileri nasıl etkilemektedir?

Bu temel sorular etrafında şekillenen çalışmanın hipotezleri ise şu şekilde özetlenebilir:

A. Afganistan tarih boyunca tüm büyük güçler için jeopolitik anlamda adeta vazgeçilmez bir yer olmuştur. Ülkenin karmaşık etnik ve mezhepsel yapısı, ulusal birlik duygusunu azaltarak, dış müdahaleleri kolaylaştırmıştır.

B. ABD'nin 2001 Afganistan işgali ile bu ülkenin önemi Çin dış politikasında eskiye nazaran bariz bir şekilde artış göstermiştir.

C. Çin'in hegemonik bir güç olması için Afganistan'da söz sahibi olması elzemdir.

D. Çin'in Afganistan'a yönelik ilgisi özellikle 2014 sonrası artış göstermiştir. Bu konuda etkili olan iki husus vardır: Birincisi Cumhurbaşkanlığında yaşanan değişim; yani Aşraf Gani'nin Afganistan'ın yeni Cumhurbaşkanı olması; ikincisi ise NATO'nun Afganistan'dan aşamalı olarak çekilmeye başlamasıdır.

E. Çin'in Kuşak ve Yol Projesi'nin başarılı bir şekilde hayata geçmesi açısından, Afganistan'ın konumu oldukça önemlidir.

F. Bugün Çin, Afganistan'ın kalkınmasında etkili bir faktördür. Örneğin; Çin'in bakır açısından oldukça zengin olan ve 1979 Sovyet işgalinden sonra herhangi bir şekilde kullanılmayan Afganistan'ın Aynak madenine yaptığı yatırım, burada elektrik

santrali tesis etmesi, Pakistan, Tacikistan ve Afganistan'ı birbirine bağlayacak bir demir yolunun yapılmasının sözünü vermesi, Afganistan'ın petrol ve doğalgazının çıkarılması için önemli ölçüde yatırım gerçekleştirmesi Afganistan'ın gelişip kalkınmasını önemli ölçüde etkileyecektir. Bugün Çin'in, Afganistan ile ekonomik ilişkilerini en hızlı geliştiren ülke olması dikkat çekicidir.

Akademik anlamda bugüne kadar Afganistan'ın tarihi, yeraltı zenginliği, ayrıca komşu ülkeler ve yakın çevresindeki Hindistan ve Suudi Arabistan gibi bölgesel güçler ile ABD, Rusya ve İngiltere gibi küresel güçlerle olan ilişkileri hakkında incelemeler yapılmış olsa da, literatürde Çin-Afganistan ilişkisi, özellikle de Afganistan'ın Çin için arz ettiği jeopolitik önemini ele alan kapsamlı bir araştırmanın yapılmadığı görülmektedir. YÖK tez bankasında yapılan çalışmada özellikle Çin-Afganistan ilişkilerinin anlaşılmasında ciddi bir boşluk göze çarpmaktadır. Söz konusu boşluk, bu tez çalışmasının yürütülmesine imkân tanımış; ayrıca çalışmanın, Çin'in artan küresel ve bölgesel gücüne paralel bir şekilde, literatüre önemli bir katkı sağlama şansını arttırmıştır.

Bu çalışmanın amacı Afganistan'ın Çin açısından jeopolitik önemini ortaya koymak ve ilerleyen dönemde ABD-Çin özelinde yaşanması muhtemel küresel güç mücadelesinde Afganistan'ın oynayacağı rolü açığa çıkarmaktır. İnceleme özellikle 2000'li yıllara odaklanmakta, metodolojik açıdan yer yer retrospektif analizleri de içine alan deskriptif bir yöntem uygulamaktadır. Çalışmanın gücünü alacağı Uluslararası İlişkiler teorisi, güç ve mekân algısını farklı şekillerde ortaya koyan jeopolitik yaklaşımlardır. Bu araştırma toplamda üç bölümden meydana gelmektedir. Çalışmanın ilk bölümünde jeopolitik teoriler, siyaset ve coğrafya gibi kavramlar özet bir şekilde ele alınmaktadır. Dolayısıyla birinci bölümde çalışmanın esinlendiği jeopolitik teoriler, özellikle klasik ve modern jeopolitik teoriler, içerdikleri kavramlar ve siyaset-coğrafya ilişkisine yer verilmektedir. İkinci bölümünde ise Afganistan'ın tarihi, jeopolitik önemi, küresel ve bölgesel güçler için tarihteki yeri analiz edilmektedir. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise Çin tarihinin kısa bir anlatımı, yükselen Çin'in dış politikasında Afganistan'ın yeri ve Çin'in pratikte Afganistan'da yaptığı faaliyetlere yer verilmekte, özellikle de Kuşak ve Yol Girişimi içinde Afganistan'a biçilen rol analiz edilmektedir.

BÖLÜM I:

TEORİK BİLGİLER

1.1. Jeopolitiğin Kelime Anlamı, Ortaya Çıkışı ve Önemi

Jeopolitik, modern uluslararası ilişkileri coğrafya, tarih ve kültüre dayanarak açıklamaya çalışan bir yaklaşımdır. Bugün ile gelecekteki iktidar ilişkilerinin siyasi coğrafya çerçevesinde değerlendirmesini yapan, başka bir deyişle uluslararası politikada coğrafi unsurların iktidar ilişkisinde ne kadar etkili olduğunu araştıran bir bilim dalıdır. Jeopolitik; doğal kaynaklar, nüfus ve stratejik bölgelerin ülkeler arası ilişkiler ve dünya hâkimiyeti açısından nasıl etkili olduğu ile alakalıdır. Bu kavram, coğrafi olan unsurlar ile küresel meseleler arasındaki alakaları açıklamayı taahhüt eder. Bugün örneğin ABD ve Çin, Ukrayna ve Rusya, Türkiye ve Suriye, İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabet ve çatışmanın belki de en önemli nedenlerinden biri jeopolitiktir. Jeopolitiğin analizi haritalar ile başlasa da sadece bunlarla sınırlı değildir. Günümüzde vuku bulan güncel konuların aydınlatılarak anlaşılması açısından jeopolitiğin payı oldukça büyüktür. Jeopolitik yaklaşım elbette dünyanın basit bir görünüme kavuşmasını vaat etmemektedir, fakat dünyamızda var olan karışıklıkları anlamamıza önemli ölçüde katkı sunmaktadır.²

Jeopolitiğin bir okul ve düşünce olarak gelişmesini anlamak için onun tarihsel ve kültürel geçmişini kavramamız gerekir. Modern anlamda jeopolitiğin kökeni 19. yüzyıla dayanmaktadır. Tabii bu durum, jeopolitik düşüncenin önceden var olmadığı anlamına gelmez. Zira M.Ö. 579-289 yılları arasında eski Çin’de yaşayan Konfüçyüs’ün coğrafi konum, devlet, deniz ve nehir gibi konular üzerinde incelemelerde bulunması, Antik Yunan’da Herodot,³ Platon ve Aristo gibi düşünürler tarafından toplum ve coğrafya arasındaki ilişkinin analizinin yapılması, İslam medeniyeti döneminde Farabi’nin eserlerinde politika ile coğrafya arasında yakın bir

² Ronald J. Granieri, “What is Geopolitics and Why Does It Matter?” *Foreign Policy Research Center*, July 29, 2015.s. 491-493.

<https://www.fpri.org/article/2015/10/what-is-geopolitics-and-why-does-it-matter/>

³ Tugay Çelik, “Jeopolitik Teoriler ve Stratejik Derinlik Analizi,” *Social Sciences Studies Journal*, C. 5, S. 35(2016), S. 2703-2704

ilişkinin var olduğuna dikkat çekilmesi ve İbn Haldun'un "Mukaddime" adlı eserinde coğrafyanın önemi ile ilgili izlere rastlanması jeopolitik düşüncenin daha önce de tartışıldığı; fakat bugünkü ismiyle kullanılmadığını gösterir.⁴

Modern anlamda jeopolitiğin geliştiği dönem olan 19. yüzyıl ayrıca "Büyük Düşünce" dönemi olarak da kabul edilmektedir. Şüphesiz bu dönemin önemli düşünürlerinden biri de Alfred Thayer Mahan'dır. Yazar, "The Influence of Sea Power on History 1660-1783" (Deniz Gücünün Tarihe Etkisi) adlı eseriyle klasik jeopolitik düşüncenin gelişmesine adeta damgasını vurmuştur.⁵ Mahan, Britanya'nın uluslararası sisteme, sahip olduğu muazzam deniz gücü ve deniz yollarına hâkimiyeti ile hükmettiğine vurgu yaparak, Dünya hâkimiyetinin denizlere egemen olmaktan geçtiğini savunmuştur. Bir diğer düşünür olan Halford J. Mackinder, Mahan'a tezat bir şekilde, dünya egemenliğinin kara hâkimiyetinden geçtiğini iddia etmiştir. Mackinder için "Heartland" (Kalpgâh) hayati derecede önemlidir. Yazar, gelişen teknoloji ve endüstri sayesinde kara devletlerinin istedikleri yere ulaşabilme imkânına sahip olduğunu ifade etmektedir. "The Geographical Pivot of History" (Tarihin Coğrafi Mihveri) adlı eseri, savunduğu görüş açısından oldukça büyük bir öneme sahiptir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Hitler'in SSCB'ye karşı savaş açmasında Mackinder'in savunduğu görüşün etkili olduğu söylenmektedir.⁶

Soğuk Savaş dönemine jeopolitik açıdan baktığımızda, ABD'nin Avrasya bölgesine egemen olan SSCB'nin genişlemesini engellemek için bu ülkeyi çevrelemeye çalışmasında ve tıpkı Hitler gibi Sovyetler Birliği'ni büyük bir tehdit olarak algılanmasında jeopolitiğin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Yine Ukrayna ile Rusya arasında günümüzde yaşanan anlaşmazlığı da Mackinder'in "Heartland" (Kalpgâh) teorisi ile açıklamak mümkündür. Büyük devletler her zaman etki alanlarını genişletmek ister, dolayısıyla Rusya'nın bu davranışına şaşkırmamak gerekir. Bugün,

⁴ Ramazan Özey, *Jeopolitik Tanımlar, Teoriler ve Değişimler*, 4. Baskı, Ankara, Pegem Akademi, 2019, s. 127-135.

⁵ Zeynep Benli, "Ukrayna'nın Ulus ve Devlet İnşa Süreci ve Küresel Güçlerin Bu Sürece Etkisi," (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi, 2016), s. 16-19.

⁶ Granieri, "What is Geopolitics and Why Does It Matter?", s. 493-495.

Hürmüz ve Malakka Boğazları'ndaki durumu, Güney Çin Denizi'ndeki yoğunluğu da yine jeopolitik düşünce ile açıklamak olasıdır.

Rudolf Kjellen, jeopolitik kavramını bilimsel anlamda ilk defa kullanan bilim insanıdır. Kjellen tarafından 1916 senesinde neşredilen “Bir Organizma Olarak Devlet” adlı yazıda, temel olarak halk ve toprağın önemine vurgu yapılmaktadır. Jeopolitiğin gelişmesi açısından Mahan ve Mackinder’e ilaveten, Fredrik Ratzel, Nicolas Spykman gibi bilim insanlarının katkısı da oldukça büyüktür.⁷ Jeopolitiğin gelişmesi ve daha fazla önem kazanmasına önemli katkıları olan bir diğer isim de 1926 senesinde “Zeitschrift Für Geopolitik” adlı dergiyi çıkaran Alman General Karl Haushofer’dır.⁸

İkinci Dünya Savaşı öncesinde daha çok Avrupa ve Amerika kıtasında kullanılan jeopolitik kavramı, savaşın sona ermesiyle dünyada yaygın bir şekilde kullanılır hale gelmiştir. 1993 senesinde Peter Taylor, jeopolitiğin tekrar canlanmasının üç ana nedenini şöyle ifade etmektedir: 1. Jeopolitik, uluslararası rekabeti açıklamak için tercih edilen bir kuram haline gelmiştir. 2. Kritik bir jeopolitik, geçmişteki jeopolitik ile ilgili kritik tarih yazımı çalışmaları, coğrafyacının jeopolitiği için gerekli bir bileşen olmuştur. 3. Soğuk Savaş argümanına jeopolitik söylemler ekleyen unsur askerî yönüyle ağır basan lobi ilişkisidir. 1999 yılında kayda değer bir jeopolitik metodolojisinin gelişmesini sağlayan Aymeric Chauprade, devletlerin yalnız evrensel oyuncular olmadığını, aynı zamanda jeopolitik hırsı oldukça yüksek olan birer aktör olduklarını ifade etmiştir. Saul Bernard 2003 senesinde jeopolitiğin bir taraftan coğrafi bakış açısı ve şartları diğer taraftan ise siyasi süreçler ortasındaki etkileşimi tahlil ettiğini ifade etmektedir. 2006 senesinde jeopolitiğin tarihsel gelişmesini geniş çapta ele alan Colin Flint, her ne kadar zaman içerisinde jeopolitiğin tanımı birtakım değişikliklere uğrasa da bu kavramın gücün tanımı söz konusu olduğunda her zaman merkezi bir rol oynadığını ifade etmiştir.⁹

⁷ Atilla Sandıklı, “Jeopolitik ve Türkiye: Riskler ve Fırsatlar,” *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi*, Rapor no 27, 2011, S. 4-5.

⁸ Göknıl Erbaş, “Klasikten Eleştirel Jeopolitiğe: Karadeniz Jeopolitiğinin Dönüşümü,” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2012), s.4-5.

⁹ Özey, *Jeopolitik Tanımlar, Teoriler ve Değişimler*, s. 2-7.

1.2. Klasik Jeopolitik Teoriler

Jeopolitik teorileri genel olarak klasik ve modern olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Klasik jeopolitik teoriler Deniz Hâkimiyet, Kara Hâkimiyet, Hava Hâkimiyet ve Kenar Kuşak teorileri ile Uzay Hakimiyet teorisinden oluşmaktadır.

1.2.1. Deniz Hâkimiyet Teorisi

Deniz Hâkimiyet teorisi, Alfred Thayer Mahan tarafından İngiltere'nin sahip olduğu muazzam deniz kuvvetinin tahlil edilmesi sonucunda ortaya koyulmuştur. Aynı zamanda ABD'nin, 20. yüzyıl başlarında küresel sisteme egemen olmak için örnek alarak uygulamaya koyduğu bir teori olarak bilinmektedir. Mahan, küresel bir güç olabilmek için öncelikle deniz ve stratejik su kanallarını kontrol altına almanın oldukça önem arz ettiğinin altını çizmektedir. Bu bağlamda kaleme aldığı “Deniz Gücünün Tarih Üzerindeki Etkisi 1660-1783” aldı eserinde deniz gücünün ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. Deniz ile kıyıdaş olan ada ülkeleri için limanların kilit rol üstlendiğini ileri süren Mahan, bu bağlamda limanların önemini arttıran bir diğer hususun ise deniz yolu ile yapılan ticaretin güvenliğinin temin edilmesi olduğunu belirtmiştir.¹⁰

Bununla birlikte denizlere hâkim olan devletlerin hem savaş hem de barış zamanlarında önemli avantajlara sahip olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Savaş zamanında birer üs olarak kullanılabilen limanlar, barış döneminde de deniz yolu ile yapılan ticaretler neticesinde ülkenin ekonomisinin kalkınması için ciddi bir katkı faktörüdür. Mahan'a göre, ülkeler ekonomik açıdan geliştikçe üretilen ürünleri dışarıya pazarlama ihtiyacı doğmaktadır. Bu durumda devletler kendisinden çok daha uzakta olan ülkelere elindeki hammaddeyi satmak için denizlere olan egemenliğini arttırmak isteyecektir. Zira deniz yolu ile yapılan ticaret hem çok daha az maliyetli hem de riski oldukça düşüktür. Tarih boyunca yapılan birçok savaşın doğrudan ya da dolaylı bir

¹⁰ Alfred Thayer Mahan, *The Influence of the Sea Power Upon History, 1660-1773*, pp. 28-40.
<http://ekladata.com/vouloir.eklablog.com/perso/DOCUS/Mahan-The-Influence-Of-Sea-Power-Upon-History.pdf>

şekilde denizlere hâkim olmak için yapıldığını vurgulayan Mahan, deniz hâkimiyetinin sadece ticari ve ekonomik açıdan değil, aynı zamanda siyasi egemenlik açısından da önemli olduğunu ifade etmektedir.¹¹

Mahan, deniz yollarını kontrol altına alan, devletin egemenliğini kalıcı bir hale getirmekle birlikte deniz kuvvetini arttırmak için önemli olan altı unsura dikkat çekmektedir. Bu unsurlar ise sırasıyla, “denize bağlı coğrafi konum, fiziksel yapı ve kıyı uzunluğu, toprak genişliği, nüfus, ulusal karakter ve hükümet karakteridir.” Mahan’ın, sömürgecilik faaliyetinin zirve yaptığı bir dönemde yazdığı eser, bugün dahi geçerliliğini sürdürmektedir. 21. yüzyılda bilhassa limanların jeopolitik ve jeostratejik rolü, deniz yolu ile yapılan ticaretin idaresi, enerji güzergâhlarının güvenliğinin temini ve askeri üslerin koruması mezkûr teori dikkate alınarak kullanılmaktadır. Bugün enerji rezervlerinin yanı sıra ticaretin yapılması için deniz yolları üzerinde büyük devletlerin verdiği mücadele, deniz hâkimiyetinin önemini daha da arttırmaktadır. Küreselleşmenin gelişmesiyle çok uluslu şirketler deniz hâkimiyeti mücadelesinden etkilenmiştir. ABD ile İngiltere arasında yaşanan mücadele görünürde deniz hâkimiyeti olarak değerlendirilse de, aslında bunun temelinde yatan en önemli faktör petrol açısından zengin olan ülkelere egemen olma çabasıdır. Mahan’ın teorisinin temelini attığı tarihlerde ABD’nin Standard Oil petrol şirketi ile İngiltere’ye ait Royal Dutch petrol şirketi arasında yaşanan mücadele oldukça anlamlıdır. Özellikle Meksika ve Venezüella gibi ülkelerde Royal Dutch petrol şirketinin elde ettiği avantajlı durum neticesinde Standart Oil bu durumdan ciddi anlamda rahatsız olmuş ve konuyu kendisine bir tehdit olarak görmüştür. Bu durum iki ülke ilişkilerinin en ağır şekilde bozulmasına yol açmıştır.¹²

Mahan’ın, denizleri uçsuz bucaksız birer ova olarak görmesi, kara yolları ile deniz yollarını mukayese etmesine sebep olmuştur. Bunun sonucunda kara yollarının ister ekonomik ister stratejik açıdan asla deniz yolları ile yarışamayacağı neticesine varmıştır. Mahan eserlerinden birinde, deniz yollarının sağladığı imkânları anlatırken Kristof Kolomb’un yaptığı seyahatleri örnek vermiştir. Buna göre Kolomb’un deniz

¹¹ Suat Bilge, “Jeopolitik,” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 13, Sayı 03, (1958), s. 155-159.

¹² Aslan, “Enerji Ticaret Yollarına Jeopolitik Yaklaşım,” s. 54-56.

yollarını tercih etmesinin nedeni, seyahati boyunca gideceği birçok ülkenin sınırlarından geçerken sorunlarla uğraşmak istememesi, kara yoluna nazaran deniz yolunun çok daha kolay ve engelsiz olduğunu düşünmesidir. Mahan, ortaya koyduğu fikirlerinin neredeyse tamamını tarihe dayanarak açıklamıştır. İngiltere'nin 18. ve 19. yüzyıllarda denizlere egemen olduğu dönemleri anlatırken gelecekte İngiltere ile yarışacak gücün ABD olacağını da ön görmüştür.¹³

1.2.2. Kara Hâkimiyet Teorisi

Kara Hâkimiyet teorisi İngiliz asıllı coğrafyacı ve politikacı Halford Mackinder tarafından geliştirilmiştir. 1904 senesinde “The Geographical Pivot of the History” (Tarihin Coğrafi Mihveri) adlı eseriyle Kara Hâkimiyet teorisinin temellerini atmıştır. 1919 yılında yazdığı “Democratic Ideals and Reality” (Demokratik İdealler ve Gerçeklik) adlı kitabında, tarih boyunca meydana gelen çatışmaların bir şekilde devletlerin gelişmişlik oranının birbirinden farklı olmasından kaynaklandığının altını çizmektedir. Mackinder, teorisinin temelini Britanya imparatorluğunun ekonomik açıdan düşüşe geçtiğini fark ederek oluşturmuştur. Mackinder, “Heartland” (Kalpgâh) tezi ile ön plana çıkmaktadır. Kalpgâh olarak adlandırılan bölge, Doğu Avrupa, Orta Asya, Rusya ve Sibirya bölgelerinden oluşturmaktadır. Avrasya olarak da bilinen bu bölgenin stratejik önemine dikkat çeken Mackinder'e göre, Kalpgâh'a hâkim olan güç, sonuçta dünya egemeni olacaktır.¹⁴

Kalpgâh adı verilen bölgenin denize erişemez durumda olması onu daha korunaklı bir hale getirmiştir. Mackinder'e göre, deniz gücü olan devletler, demir yolları, teknoloji ve endüstrinin gelişmesiyle dünya siyasetinde belirleyici olan rollerini kara devletlerine bırakmıştır. Zira deniz gücü olan devletlerin ulaşabildiği hemen hemen her bölgeye kara devletleri de ulaşabilme kapasitesine sahip olmuştur. Örneğin; İngiltere deniz yolu ile Hindistan'a ulaşırken, bir kara devleti olan Rusya da aynı bölgeye ulaşabilmektedir.¹⁵ Mackinder açısından Britanya için en öncelikli dış

¹³ Bilge, “Jeopolitik,” s. 157-158.

¹⁴ Halford J. Mackinder, “The Geographical Pivot of The History”, *The Geographical Journal*, Cilt 170, Sayı 4 (2004), S. 299- 307.

¹⁵ İsmail Hakkı İşcan, “Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları,” *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 2 (2004), s. 60-63.

politika Almanya ve Rusya arasında oluşacak muhtemel bir ittifakın engellenmesi ve bu iki güçten herhangi birinin Doğu Avrupa bölgesine egemen olmasının önünün kesilmesidir. Başka bir deyişle gelişerek öne çıkan bu iki güç arasında sağlam tampon devletler oluşturulması şarttır. Bu tarihlerde Britanya ile Rusya arasında oluşturulan tampon bölgelerden biri de Afganistan'dır. Bu çerçevede, denize yolu olmayan Afganistan'ın bir kara devleti olduğunu, dolayısıyla Kara Hâkimiyeti teorisi içerisinde değerlendirildiğini de ifade etmek gerekir.¹⁶

Mackinder'in "Merkezi Alan" olarak isimlendirdiği "Kalpgâh" tamamıyla karasal bir bölge niteliğindedir. Yazar, Almanya, Çin, Türkiye, Hindistan ve Avusturya gibi ülkeleri "İç Hilal" (Inner Crescent); Kanada, ABD, Japonya, İngiltere gibi dört tarafı denizlerle çevrilmiş olan devletleri ise "Dış Hilal" (Outer Crescent) olarak tanımlamaktadır. Mackinder, teorisinin çıkış noktası olarak Kalpgâh'ı seçerken, Dünya Adası'na önemli vurgularda bulunmuştur. Bununla birlikte deniz gücü devletlerinin gelecekte kara devletlerini geçeceğini de ifade etmiştir. Mackinder'in teorisinin adeta sloganı haline gelmiş olan "Kim Doğu Avrupa'ya hükmederse Kalpgâh'a hâkim olur, kim Kalpgâh'a hükmederse Dünya Adasına hâkim olur, kim Dünya Adasına hükmederse Dünya'ya hâkim olur" ifadeleri kara hâkimiyetinin özünü oluşturarak Avrasya bölgesinin önemini özetlemektedir.¹⁷

Mackinder, teorisini oluştururken coğrafya ve tarih gibi unsurları etkili biçimde kullanmıştır. Mackinder, geliştirdiği kara hâkimiyeti teorisi için hayata geçirilmesi gereken önemli politikaları belirlerken, deniz hâkimiyeti için de önemli açıklamalarda bulunmuştur. Diğer bir deyişle, her iki teori için de jeopolitik açıdan önem arz eden açıklamalar yapmıştır. İngiliz asıllı jeopolitikçi olan Mackinder'in teorisinin şekillenmeye başladığı 1900'lerde, petrol ve doğalgaz açısından oldukça zengin bir bölge olan Orta Doğu üzerinde İngiltere ve Almanya arasında ciddi bir hâkimiyet mücadelesi yaşanmaktaydı. Bunun sonucunda İngiltere İran'daki petrol ve doğalgazı, Almanya ise Musul ve Kerkük bölgesindeki petrol ve doğalgazı ele geçirmeyi başarmıştır. Almanya ve Rusya gibi kara devletlerinin, demiryolları sayesinde petrol

¹⁶ Sandıklı, "Jeopolitik ve Türkiye: Riskler ve Fırsatlar," s. 3-4.

¹⁷ Kubilayhan Erman, "Jeopolitik Teoriler ve Afganistan," *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4 S. 11 (2017), S. 399-400.

açısından zengin olan bölgelere egemen olması, bir deniz gücü olan İngiltere için sorun teşkil etmiştir. Bu açıdan bakılırsa Kara Hâkimiyet Teorisi kendi geçerliğini ispat etmeyi başarmıştır. Mackinder'in açıklamaları, ileriki dönemde enerji jeopolitiğinin gelişmesi için de etkili olmuştur.¹⁸

1.2.3. Kenar Kuşak Teorisi

İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında, Mackinder'in jeopolitik çalışmaları ve geliştirdiği Kara Hâkimiyet Teorisi ABD'de de birçok jeopolitik çalışmanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu çalışmaları gerçekleştiren isimlerden bazıları Robert-Strausz-Hupe, Derwent Whittlesey ve Andrew Gyorgy'dir. Aynı dönemde jeopolitik çalışmalarıyla en fazla öne çıkan kişi ise Nicholas Spykman'dır. Spykman, Kenar Kuşak Teorisi'nin temellerini atarak yeni bir jeopolitik bakış açısı oluşturmuştur. Yale Üniversitesinin Uluslararası İlişkiler bölümünde akademisyen olan Spykman, diğer jeopolitik teorisyenlerden farklı olarak jeopolitiği, pratik hedefler ve bilhassa Amerika'nın emniyeti için ele almıştır. Mackinder'in jeopolitik çalışmalarını en ince detaylarıyla inceleyen Spykman, Kara Hâkimiyet Teorisine karşı Kenar Kuşak Teorisini geliştirmiştir.¹⁹

Spykman, Mackinder'in jeopolitik açıdan son derece önem verdiği "Heartland" (Kalpgâh) bölgesine karşı "Rimland" (Kenar Kuşak) bölgesinin jeopolitik anlamda dünya hâkimiyeti açısından çok daha etkili olduğunu ileri sürmüştür. Spykman, "Merkez bölgeye egemen olan değil, bu bölgeyi kuşatan kuşağa egemen olan güç Dünya Adası'na ve sonra da tüm dünyaya egemen olur" fikrindedir. Balkanlar'dan Çin'e kadar olan alana "Rimland" adı veren Spykman, o dönem Avrupa ve Asya Kıtası'nın kenar kuşak devletleri üzerinde söz sahibi olan SSCB'nin ABD için ciddi güvenlik sorunları yaratacağını ileri sürmüştür. Ayrıca Mackinder'in jeopolitik sloganına karşı "Kim Rimland'ı kontrol ederse Avrupa'ya hükmeder, kim Avrasya'yı kontrol ederse dünyaya hükmeder" sloganını ortaya atmıştır. Spykman'a göre merkezden dışa açılmak yerine, dışarıdan merkeze doğru ilerlemek çok daha mantıklıdır. Bu bakışa göre, Kuzey Amerika'ya egemen olan bir güç aynı zamanda

¹⁸ Aslan, "Enerji Ticaret Yollarına Jeopolitik Yaklaşım," S. 58-59.

¹⁹ Benli, "Ukrayna'nın Ulus ve Devlet İnşa Süreci ve Küresel Güçlerin bu Sürece Etkisi," S. 19-20.

Güney Amerika, Afrika Kıtası, tüm Batı ve Doğu Avrupa bölgesi ve hatta Asya Kıtası'nı kontrol edebilecek bir pozisyona gelecektir.²⁰

Spykman, devletlerin siyasal düşüncelerini dünya çapında hayata geçirdikleri durumda güvende olabileceklerini ifade etmiştir. Mackinder ve Spykman arasındaki en büyük farklardan biri, Spykman'ın pratik uygulamaya daha çok önem vermesidir. Yazarın bu pratik yanıyla ABD kültürünün dünya genelinde benimsenmesi için akademik bir zemin oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Spykman, dünyaya egemen olacak olan gücün ABD olduğunu açıkça belirtmiştir. Spykman'ın bu iddiası ABD yetkilileri tarafından da ciddi anlamda desteklenmiştir. Spykman, ABD'nin dünya hâkimiyeti adına Avrasya bölgesine egemen olması için büyük çaba göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından NATO'nun temellerinin atılması ve örgütün gelişme sürecinde yine Spykman'ın teorisinin etkili olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca Spykman, İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle ABD'nin Japonya ve Kore gibi ülkelerle ilişkilerinin yeniden kurulmasında etkili olan isimlerden biri haline gelmiştir. Kore ve Vietnam savaşlarında ABD'nin aktif rol almasının da SSCB'nin bölgeye egemen olmasını engellemek için yapıldığı bilinmektedir.²¹

Coğrafyayı kuvvet faktörü ile inceleyen Spykman, kendinden önceki jeopolitikçileri detaylıca inceleyip son gelişmeleri dikkate alarak yeni döneme uygun bir jeopolitiğin temelini atmıştır. Spykman 1942 yılında "America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power", 1944 de ise "The Geography of the Peace" isimli yazılarını yayınlarak Amerikan'ın güvenlik ve savunmasına yönelik jeopolitik anlamda stratejiler geliştirmiştir. Görüldüğü üzere, Spykman'ın jeopolitik stratejileri, ABD dış politikasında büyük ölçekte hayata geçirilerek uluslararası yapının şekillenmesinde etkili rol oynamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası İngiltere uluslararası sistemdeki etkinliğini kaybederek yerini ABD'ye bırakmıştır. Soğuk Savaş boyunca ABD ile SSCB arasındaki rekabet sadece ideolojik bir tartışma olmamış aynı zamanda enerji rezervleri üzerinde de yaşanmıştır. Petrol açısından hayli zengin olan Sovyetler Birliği, sahip olduğu petrolü satabilmek için pazar ararken ABD ise petrole olan

²⁰ Ünal Arı, "Türkiye'nin Jeopolitik Duyarlılık Analizi ve Savunma Sanayii," (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1996), S.20-22.

²¹ İşcan, "Uluslararası İlişkiler de Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları," s. 63-64

bağımlılığını en aza indirmek için çok uluslu şirketler aracılığı ile petrol rezervlerine egemen olma çabasına girmiştir.²²

1.2.4. Hava Hâkimiyet Teorisi

İkinci Dünya Savaşını takiben ortaya çıkan Hava Hâkimiyet Teorisi'nin temelini atılmasında Giulio Douhet, William Mitchell ve Hausy Scitaklian gibi bilim insanlarının payı oldukça büyüktür. Hava gücü ile ilgili ilk jeopolitik görüş Rus asıllı Alexander P. De Seversky tarafından ortaya atılmıştır. Hava Hâkimiyet Teorisi'nin temelinde hava gücü yüksek olan havaya hâkim olur, havaya hâkim olan dünyaya egemen olur düşüncesi yatmaktadır. 20. yüzyılın yarısından sonra meydana gelen bazı gelişmeler jeopolitik ile ilgilenen bilim insanlarını etkileyerek Hava Hâkimiyeti adı verilen yeni bir jeopolitik kuramın vücut bulmasına sebep olmuştur. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD'nin, Japonya'nın Hiroşima ve Nagazaki kentlerinde ilk atom bombasını kullanması, bunun sonucunda Japonya'nın teslim bayrağını çekmesi hava hâkimiyeti teorisinin ispatı olarak görülmüştür. Daha sonra Soğuk Savaş boyunca gelişen teknoloji ile beraber yeni silahların üretilmesi, yeni savaş uçaklarının yapılması Hava Hâkimiyet Teorisi'nin pekişmesine neden olmuştur.²³

Devletler geliştirdikleri yeni nesil uçak ve silahları güvenlik, saldırı ve savunma hedefleri doğrultusunda yaygın olarak kullanmaya başlamıştır. Hava kuvvetinin ehemmiyetinden bahsedenlerin başında gelen Giulio Douhet, 1921 senesinde “The Command of the Air” adlı yazısını yayınlarak önemli açıklamalarda bulunmuştur. Douhet, eserinde “Düşmanı yenmek için düşman hatlarını yarmak artık yeterli değildir. Uçak artık cephenin üzerinden basitçe atlayarak düşman komuta ve kontrol merkezlerini, endüstri ve nüfus merkezlerini bombalayıp düşmanı saf dışı bırakabilir. Düşmanın moralini böylece tamamen yıktıktan sonra hızlı ve etkili bir zafer kazanılabilir.” demektedir.²⁴ Douhet'e göre, bir devlet ancak hava gücünü geliştirdiği takdirde kendi hava sahasını muhafaza edebilecektir. Zira hava gücünün yaptığı

²² Aslan, “Enerji Ticaret Yollarına Jeopolitik Yaklaşım” s. 61-63.

²³ Benli, “Ukrayna'nın Ulus ve Devlet İnşa Süreci ve Küresel Güçlerin bu Sürece Etkisi,” s. 18-19.

²⁴ Ezgi Aydeniz Korkmaz, “Klasik Jeopolitik Teorilerinin 2000-2016 Yılları Arasında Orta Doğu'ya Yansımaları: Irak, Suriye, Libya ve Türkiye Örnekleri,” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2019), S. 22.

operasyonlar, askeri üslerin tahribi ve saldırıya maruz kalan ülkenin vatandaşlarının psikolojik yenilgisinde etkin bir rol oynamaktadır. Douhet'nin bu tespiti İkinci Dünya Savaşı sırasında önemli ölçüde anlaşılabilir kabul görmüştür. Alexander P. De Seversky'nin 1942 tarihli "Victory through Air Power" isimli çalışması da savaşan devletlerin yöneticilerini büyük oranda etkilemiştir. Seversky'nin bu çalışması iki boyutu ile öne çıkmaktadır: Bir taraftan ABD yetkililerini devam etmekte olan çatışmanın çetinliğine dair bilgilendirirken, diğer taraftan bu savaştan zaferle çıkmak için hava gücünün oynayacağı rolü ibraz etmektedir. Seversky 1950'lerde yazdığı "Air Power: Key to Survival" adlı çalışması ile de deniz ve kara güçlerinin hava kuvvetine oldukça bağımlı bir hale geldiğini iddia etmiştir.²⁵

Hava gücü teorisinin kurucularından biri olarak kabul edilen Henry Scian, dünya egemenliği açısından gelişmiş bir hava kuvvetine sahip olmanın çok önemli olduğunu altını çizerek, batı dünyasının güvenliğini hava gücüne borçlu olduğu ifade etmiştir. Ayrıca, SSCB'nin dünyaya egemen olamamasının en önemli nedeni olarak da hava gücü konusunda batının gerisinde kalmasını gerekçe göstermiştir. Bununla birlikte, kıtalararası füzelerin geliştirilmesiyle uçakların eskiye nazaran önem kaybettiğini de ileri sürmektedir.²⁶

1.2.5. Uzay Hâkimiyet Teorisi

Deniz, Kara ve Hava Hâkimiyet teorilerinin ardından dünya egemenliği açısından dördüncü kuvvet olarak değerlendirilen Uzay Hâkimiyet Teorisi gündeme gelmiştir. Bu teorinin özellikle ABD'nin dünya hâkimiyeti için geliştirildiği de ifade edilmektedir. Hava Hâkimiyet Teorisi, uçaklar haricinde lazer topları, uydu imha robotları ve uzaydaki gizli casus kameralar gibi gelişmiş uzay teknolojileri sayesinde devletlerin her türlü saldırıya karşı kendini muhafaza etme çabalarını ifade etmektedir. Bununla birlikte, bu jeopolitik teorinin Amerikan eski başkanlarından Ronald Reagan'ın hayata geçirdiği "Yıldız Savaşları" projesi neticesinde ortaya çıktığına da inanılmaktadır. Bir diğer ABD başkanı olan George W. Bush, özellikle uzay teknolojisinin daha da geliştirmesi için en çok kaynak ayıran başkanlar arasında yer

²⁵ Aslan, "Enerji Ticaret Yollarına Jeopolitik Yaklaşım", s.59-60.

²⁶ ²⁶ Ar, "Türkiye'nin Jeopolitik Duyarlılık Analizi ve Savunma Sanayii", s. 23.

almıştır. Uzay Hâkimiyeti Teorisi'nin temelinde ise "Uzaya hâkim olan dünyaya hâkim olur." düşüncesi yatmaktadır.²⁷

Astropolitik (Uzay Siyaseti), uzayda jeopolitik anlamda önem arz eden alanların tayin edilmesiyle başlamaktadır. Uzay, şu ana kadar keşfedildiği kadarıyla alüminyum, titanyum, demir, kalsiyum ve silisyum gibi değerli kaynaklar barındırmaktadır. Uzayda bulunan demir neredeyse kullanılabilecek kadar saf durumdadır. Bu bağlamda uzayı ele geçiren güç, yeryüzündeki herhangi bir devletin ekonomik, siyasi ve politik açılardan kaderini tayin edebilecek durumda olacaktır. Astropolitik bakımından uzay, "Yeryüzü ya da "Dünya", "Dünya Uzayı", "Güneş Uzayı" ve "Ay Uzayı" olmak üzere dörde ayrılmıştır. Bu tanımları biraz açacak olursak, Dünya, yeryüzü ve onun etrafındaki atmosferdir. Dünya Uzayı ise atmosfer ile otuz altı bin km arasında kalan alandır. Ay yörüngesi ile Güneş Sistemindeki her şeye Güneş Uzayı denilmektedir. Ay Uzayı ise Ay yörüngesi ile Dünya Uzayı üst sınırı arasındaki alandır.

Bu günlerde çokça kullandığımız ATM makineleri, Kredi Kartı Transferleri, internet ve telefonların can damarı uydu teknolojisidir. Uzaydan atılan uzay okları isabet ettiği alana yedi yüz elli metre derinliğine kadar ulaşabilme kapasitesine sahiptir. Bu sayede yeryüzündeki her türlü korunağı hedef alabilmektedir. Uzaya yerleştirilen dev aynalar sayesinde yeryüzünde istenilen bölge aydınlatılarak bu bölgenin temel nitelikleri değiştirilebilecektir. Haberleşmenin öneminin artmasıyla bilgi teknolojisi gibi yeni terimler hayatımıza girmiştir. Uydu, bilgisayar gibi alanlar enformasyon teknolojisi doğrultusunda geliştirilmiştir. Bir diğer terim ise içinde enformasyonu barındıran enformasyonun sürekli hareket halinde olduğu anlamına gelen "Infosphere ya da Enfodünyası'dır." Görünen o ki, Uzay Hâkimiyet Teorisi, bilgi savaşlarının daha da artmasına sebep olacaktır. Hasım devletin haberleşme sistemini sabote etmek, istihbarat servisleri desteklemek, düşman güçlerin faaliyetini gözlemlemek gibi birçok açıdan avantaj elde etmek için devletlerin uzay hâkimiyeti önemli hale gelmiştir.²⁸

²⁷ Aslan, "Enerji Ticaret Yollarına Jeopolitik Yaklaşım," S.63-64.

²⁸ Ahmet Gözlü, "Kıbrıs Eski Çağı ve Jeopolitiği," (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2011), S. 99-103.

1.3. Modern Jeopolitik Teoriler

Modern jeopolitik teoriler Büyük Satranç Tahtası, Medeniyetler Çatışması Kuramı, Avrasyacılık ve Yeni Avrasyacılık Kuramı ile Enerji Jeopolitiği gibi kuramlardan oluşmaktadır.

1.3.1. Büyük Satranç Tahtası Kuramı

Bu tez, dönemin ABD Başkanı Jimmy Carter'in 1977-1981 yılları arasında güvenlik danışmanlığı görevinde bulunan Zbigniew Brzezinski'nin "Büyük Satranç Tahtası" isimli yazısıyla ortaya atılan bir tezdır. Brzezinski, adı geçen eserinde Avrasya bölgesinin önemine vurgu yapmaktadır. Aynı zamanda bu bölgeyi büyük satranç tahtası olarak adlandırarak, bölge üzerinde hâkimiyet kurmak için küresel bir mücadelenin yaşandığını ileri sürmektedir. Jeopolitik açıdan oldukça önem arz eden Avrasya için Brzezinski, ABD yetkililerine bölgeye egemen olmaları bakımından çarpıcı öneriler sunmaktadır. Buna göre, ABD'nin küresel egemenlik için bölgede bir şekilde hâkimiyet sağlaması bununla birlikte, kendisiyle yarışabilecek bir gücün bu bölgede yükselmesine de izin vermemelidir.²⁹ Brzezinski'nin geliştirdiği tezin ABD'nin özellikle SSCB'nin çöküşünün ardından bölgeye yönelik olarak hayata geçirdiği dış politika olduğu söylenebilir. Joseph E. Fallon tarafından "New Mackinder Stratejisi" olarak ifade edilen bu tez, ilk olarak 1992 senesinde ABD Savunma Bakanlığınca dile getirilmiş, ardından Brzezinski tarafından geliştirilmiştir.³⁰

Brzezinski açısından Avrasya bölgesinin en güçlü devletleri Rusya, Çin, Hindistan, Fransa ve Almanya gibi ülkelerdir. Yazar jeopolitik anlamda eksen ülkeler olarak Türkiye, İran, Ukrayna ve Güney Kore gibi devletleri sıralamaktadır. Politik manada dünyanın en güçlü ve iddialı devletlerini kendinde barındıran Avrasya bölgesi, Brzezinski'nin söylemiyle "ABD için en büyük jeopolitik ödüldür". ABD'nin dünya egemenliği, bölgeyi kontrol etmekle mümkün olacaktır, çünkü Avrasya bölgesinde tesis edilecek egemenlik, dünyanın en gelişmiş ve ekonomik açıdan da en zengin üç bölgesinden ikisine sahip olunacağı anlamına gelmektedir. ABD'nin bölgede hâkimiyetini tesis etmesiyle liberal sistemin uygulanması da mümkün kılınacaktır.

²⁹ Zbigniew Brzezinski, Büyük Satranç Tahtası, çev. Yelda Türedi İstanbul, İNKILAP, 2019, s.15-16

³⁰ Sandıklı, "Jeopolitik ve Türkiye: Riskler ve Fırsatlar," s.8-10.

Aslına bakılırsa bu politika, bir anlamda Brzezinski'nin danışmanlık görevini yapmakta olduğu yıllarda Afganistan üzerinden hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Sovyetler Birliği 1979 yılında Afganistan'ı istila edince ABD hemen harekete geçerek işgale karşı savaşılan “Mücahitler”e her türlü ekonomik, askeri ve lojistik desteği sunmuştur. Bunun sonucunda SSCB, Afganistan'da çok büyük kayıplar vermiş, birliğin dağılması da hızlanmıştır. 1989'da Afganistan'ı terk etmek zorunda kalan SSCB, 1991'de tamamen dağılmıştır.³¹

Brzezinski, ortaya attığı “Büyük Satranç Tahtası” tezinde istikrarsız bölgeler olarak; Kafkaslar, Çin, Hindistan ve Kazakistan'ın batısı, Ortadoğu'nun iç ve doğu kısımlarını tanımlamıştır. Bunun yanı sıra Brzezinski, Balkanlar için de “Büyük Güç Rekabeti ve Etnik Çatışma” ifadelerini kullanmıştır. “Avrasya Balkanları” olarak ifade ettiği bölgede ise, “Afganistan, Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan” bulunmaktadır. Brzezinski, her ne kadar Afganistan'daki iç savaşın SSCB'nin mirası olduğunu söylese de bunda ABD'nin payı da hiç az değildir. Afganistan'ın etnik anlamda bölünmüş bir hale geldiğini, henüz gerçek anlamda ulus devlet statüsüne ulaşamadığını iddia eden Brzezinski, ülke için “Orta Asya Etnik Kazanı” benzetmesini kullanmıştır. Brzezinski'nin “Büyük Satranç Tahtası” tezi içinde Afganistan, sahip olduğu konum itibarıyla neredeyse merkezi bir rol oynamaktadır. ABD bu nedenle 1980'lerde Sovyet karşıtı gruplara Pakistan ve Suudi Arabistan üzerinden her türlü imkânı sağlamıştır. 1990'larda bu yardımları kesmesinin ardından başta Taliban ve El Kaide olmak üzere daha önce ittifak yaptığı örgütlerle arası bozulan ABD, hedef haline gelmiş, 2001'de yaşanan travmatik 11 Eylül saldırılarının ardından ise “küresel terörle mücadele” adı altında Afganistan'ı işgal etmiştir.³²

1.3.2. Medeniyetler Çatışması Kuramı

1978 senesinde meydana gelen “Savr Devrimi” neticesinde, Afganistan'da SSCB'nin nüfuzunun artması ve ardından 1979'da ülkeyi resmen istila etmesiyle başlayan savaş, kısa sürede çok aktörlü bir çatışma haline gelmiştir. Ülkeye hâkim olan

³¹ Gözlü, “Kıbrıs Eski Çağı ve Jeopolitiği,” s. 107-108.

³² Erman, “Jeopolitik Teoriler ve Afganistan,” S. 402-404.

siyasi ve askeri buhran, zamanla jeopolitik bir boyut almıştır. 1979’da başlayan silahlı çatışma, sadece Afganistan ile sınırlı kalmayarak özellikle Rusya, Çin, ABD, Pakistan, Hindistan ve İran gibi küresel ve bölgesel aktörlerin doğrudan ya da dolaylı bir şekilde bu savaşa müdahil olması ile hem bölgesel hem de küresel ölçekte etki göstermeye başlamıştır. Bu savaş Samuel P. Huntington’ın ortaya attığı “Medeniyetler Çatışması” tezine de bu nitelikleriyle konu olmuştur. 1993 senesinde makale şeklinde yayınlanan bu çalışma, 1996 senesinde kitaba dönüştürülmüştür. Bilindiği üzere, jeopolitik kavramı sadece coğrafyayı değil, aynı zamanda tarih ve kültürü de kapsamaktadır. Huntington’ın geliştirdiği tez de bu nedenle jeokültürel teoriler içerisinde yer almaktadır. Huntington, “Medeniyetler Çatışması” adı altında geliştirdiği tezinde, Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle başlayacak olan küresel çatışmanın kültür üzerinden şekilleneceğini iddia etmektedir.³³ Huntington, modernleşme ile batılılaşma kavramlarının tamamen birbirinden farklı anlamlar ifade ettiğini ileri sürerek, modernleşme belli aşamalardan geçmiş olsa da batı dışı medeniyetlerin batılılaşamayacağına vurgu yapmaktadır. Bugüne kadar yeryüzünde asla tek bir medeniyetin hâkim olamadığını ve bundan sonra da hâkim olamayacağını ifade eden Huntington, bir toplumun kendine özgü medeniyetinden koparılıp ona bambaşka bir medeniyetin benimsetilmesinin söz konusu olamayacağını iddia etmektedir.

Soğuk Savaş’ın son bulmasıyla ideolojik çatışmaların da sona erdiğini, bundan sonra başlayacak çatışmaların temelinde kültür olacağını söylemektedir. Huntington’a göre, dünya çapında var olan en eski ve yaygın medeniyetler olarak “Hindu, İslam, Batı, Latin Amerika, Afrika, Japon ve Sinik” medeniyetleri sayılabilir. Bu ayrım çerçevesinde Afganistan konumu itibariyle, Sinik, Hindu,³⁴ İslam ve Huntington’un medeniyet ayrımında yer almayan Türk ve Fars medeniyetlerinin hepsinden etkilenen bir ülke konumundadır. Bununla birlikte ülke, özellikle ABD’nin 2001 Afganistan müdahalesinin ardından Batı medeniyetinden de etkilenmeye başlamıştır. Afganistan’ın

³³ Samuel Huntington, “The Clash of Civilization”, <https://www.stetson.edu/artsci/political-science/medhuntia/clash.pdf>

³⁴ Samuel P. Huntington, haz. Murat Yılmaz, Medeniyetler Çatışması, Ankara, Vadi Yayınları, 2001, S. 24-30.

medeniyetler için adeta kavşak niteliğinde olması, ülkeyi jeokültürel açıdan önemli kılmakla birlikte, jeostratejik açıdan da kritik bir hale getirmektedir.³⁵

Huntington’a göre Afganistan, özellikle SSCB tarafından istila edilmesiyle başlayan süreçle birlikte, “İslamın Yeniden Doğuşu, Cihadın Küreselleşmesi, Radikalizm, Gezgin İslami Enternasyonal Savaşçılar, Fay Hattı Savaşı, Medeniyetler Arası Savaş” gibi isimlerle gündeme gelen bir ülke olmuştur. Huntington’ın Afganistan hakkında belki de en dikkat çekici iddiası ise 1979-1989 arasındaki çatışmanın medeniyetler arası savaşın ilki olarak adlandırılmasıdır. İstila sonucunda meydana gelen savaş zamanla medeniyetler arası bir çatışma haline gelmiştir. Bununla birlikte Huntington’un ifadesiyle, Afganistan savaşı değişik medeniyetlerin destekleri neticesinde meydana gelerek birbiriyle çatışan gruplar arasındaki “Fay Hattı Savaşlarının” da yaşandığı ilk ülke konumundadır. Bunun yanı sıra Afganistan, zaman içerisinde bölgesel ve dünya çapında etki yapacak devlet dışı aktörlerin vücut bulduğu bir ülke haline dönüşmüştür. Afganistan 21. yüzyılda özellikle ABD’nin “küresel terörle mücadele” adı altında ülkeye müdahale etmesiyle birlikte, birçok bölgesel ve küresel devletin hedef tahtası haline gelerek Asya kıtasında üs olarak kullanılan bir ülkeye dönüşmüştür.³⁶

1.3.3. Avrasyacılık ve Yeni Avrasyacılık Kuramı

1920’li yıllarda ortaya çıkan Avrasyacılık Kuramı, Rusya’dan sürgün edilen “N.S. Trubetskoy, N. Alekseyev, V. G. Vernadskiy, ve Pyotr Nikolayeviç Savitski, gibi düşünürler tarafından geliştirilmiştir. Nikolayeviç Savitski’nin tezine göre Rusya, sahip olduğu konumu itibarıyla oldukça farklı ve kendine özgü bir medeniyete sahiptir. Savitski, *Avrasyacılığın Coğrafi ve Jeopolitik Temelleri* isimli eserinde, Rusya’nın, orta devlet olarak adlandırılmak için Çin’den çok daha fazla temele sahip olduğunu iddia etmektedir. Bu çerçevede Avrasyacılık kuramı, Rusya’yı oldukça gelişmiş bir uygarlığın merkezi olarak değerlendirir ve bu medeniyetin Batı’nın desteklediği liberal değerler ile hiçbir şekilde uyuşmadığını ileri sürer. Rus medeniyeti Avrupalı güçlerin evrenselciliğine karşı olmakla da bilinmektedir. Savitski, Rusya’nın “Ortodoks bir

³⁵ Sandıklı, “Jeopolitik ve Türkiye: Riskler ve Fırsatlar,” s. 15-16.

³⁶ Erman, “Jeopolitik Teoriler ve Afganistan,” s. 404-406.

Avrasya uygarlığı” olduğunu ifade ederek, Avrupa’nın periferisinde olan bir ülke olmadığını savunmaktadır. 1950 ve 1980 yılları arasında Avrasyacılık kuramının daha da gelişmesini sağlayan L.N. Gumilyov, Rusya’nın ancak Avrasyacılık anlayışı sayesinde kendini kurtarabilecek muktadir bir devlet olabileceğini iddia etmektedir. Avrasyacılık kuramı, Batı tarzı dünya anlayışa karşı olmakla birlikte, uluslararası düzenin tek kutuplu bir düzen değil, çok kutuplu olmasını savunarak herkesin kendi gelenek ve kültürünü muhafaza etmesinin önemine vurgu yapar.³⁷

Avrasyacılık düşüncesinin yakın dönemdeki uzantısı olan Yeni Avrasyacılık Kuramı’nın önemli isimlerinden biri ise Aleksandr Dugin’dir. Dugin “Avrasyacı Yaklaşım” isimli eserinde 2000’ler Rusya’sı için, iç ve dış politikada izlemesi gereken yöntem ve sergileyeceği tavır ile ilgili önemli açıklamalarda bulunmuştur. Dugin, jeopolitiği insanoğlunun mekân unsuruyla olan ilişkisi çerçevesinde değerlendirerek batı tarzı modernite anlayışına karşı çıkmaktadır. Dugin, klasik Jeopolitik teoriler içinde kara ve deniz hâkimiyeti yaklaşımlarının karşıtlığından yola çıkarak günümüz politikasında Rus temelli özgün bir yaklaşım ibraz etmektedir. Dugin, Avrasya bölgesinin en eski uygarlıkların merkezi olduğuna dikkat çekerek, Rusya’nın küreselleşen dünya sistemine farklı bir ideoloji ile meydan okuyabildiğini iddia etmektedir.³⁸ Dugin’e göre Avrasya bölgesi devasa bir coğrafya olması hasebiyle birçok farklı güce ev sahipliği yapmaktadır, fakat Rusya ihtiva ettiği mekân ve sahip olduğu konumu dolayısıyla bölgede en büyük güçtür. Üstelik Rusya olmadan diğer güçlerin Avrasya bölgesinin sunduğu avantajlı durumu kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilme kapasitesine sahip olmadığını da altını çizmektedir. Dugin, Rusya’nın Avrasya bölgesinin kendine sağladığı ayrıcalıklı jeopolitik durumun en iyi şekilde değerlendirmek için Doğulu ya da Batılı olmadan Rimland ile eşit bir ilişki geliştirmelidir.³⁹

Afganistan, Dugin’in geliştirdiği Yeni Avrasyacılık Teorisi çerçevesinde “Pan-Avrasya” kısmında değerlendirilmektedir. Afganistan bölgede etkili bir ülke olmasa da

³⁷ Erman, “Jeopolitik Teoriler ve Afganistan,” s. 406-408.

³⁸ Selim Kurt, “Dugin’in Avrasyacılık Anlayışında Türkiye’nin Yeri”, Güvenlik Stratejileri, C. 15 S. 31 (2019), s.432-438.

³⁹ Sandıklı, “Jeopolitik ve Türkiye: Riskler ve Fırsatlar,” S.10-12.

Avrasyacılık Teorisi'nin hedeflediği bütünleşme açısından dikkate alınması icap eden bir devlettir. Özellikle dün olduğu gibi bugün de Rusya'nın "sıcak denizlere inme" hedefinin gerçekleşmesi için kritik önemdedir. Bunun yanı sıra Rus egemenliğinde olması öngörülen Orta Asya'nın güvenliği, İran ile olan ittifakı gibi daha birçok açıdan da önem taşıyan bir ülke konumundadır. Görüldüğü üzere, hem eski hem de yeni Avrasyacılığın argümanları, Afganistan'ı doğrudan ilgilendirmektedir. İçinde bulunduğu siyasi krizler ve bitmeyen iç savaş ortamı nedeniyle "başarısız devlet" çerçevesinde değerlendirilen Afganistan, Avrasya bölgesinin güvenliğini de yakından ilgilendirmektedir.⁴⁰

1.3.4. Enerji Jeopolitiği

SSCB'nin çöküşünün ardından bağımsızlığına kavuşan Kafkasya ve Orta Asya'nın doğalgaz ve petrol zengini olması; bu bölgeyi enerji jeopolitiği bağlamında küresel güçler arasında rekabetin yaşandığı bir alan haline gelmiştir. Geniş çapta petrol ve doğalgaz rezervi barındıran bölgenin en hızlı yükselişe geçen iki gücü olan Çin ve Hindistan'ın, ihtiyaç duyduğu petrol ve doğal gazı yakın çevresindeki mezkûr ülkelerden temin etme hedefi de adı geçen bölgelerin değerini arttırmıştır. Haliyle bu durum, daha önce ifade edilen Mackinder'in dünya hâkimiyetinin Kalpgâh'a hâkim olmaktan geçtiği ve Brzezinski'nin Avrasya bölgesi üzerinde küresel güçler arasında jeopolitik bir mücadelenin yaşandığı yönündeki iddialarını kanıtlar niteliktedir.⁴¹

Afganistan'ın, dünya çapında doğal gaz bakımından en büyük ikinci ve üçüncü devletler olan İran ve Türkmenistan ile komşu olması, ayrıca Hazar Denizi'ne yakın bir coğrafyada konumlanmış olması, bölge ülkelerin yeraltı kaynaklarını pazarlayabilmesi için hayata geçirecekleri boru hatları açısından kritik bir önem arz etmektedir. Hindistan'ın, ihtiyaç duyduğu doğal gazı Türkmenistan'dan temin etmek için Afganistan ve Pakistan'dan geçecek TAPI adlı boru hattı projesi, güvenlik sebebiyle başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da, gelecekte yeniden gündeme gelebilir. Afganistan, sahip olduğu konumu dolayısıyla Orta Asya petrol ve doğal gazının Güney Asya

⁴⁰ Erman, "Jeopolitik Teoriler ve Afganistan," S. 409-410.

⁴¹ Hüseyin Kalyoncu, Shatlyk Amanov, "Orta Asya Enerji Kaynakları ve Enerji Bağlamında ABD'nin Orta Asya Politikası", *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 2 (2010), S. 39-40.

bölgesine ulaştırılması için adeta bir köprü niteliğindedir.⁴² Tüm bunlara ilaveten, Afganistan'ın da belli oranda petrol ve doğal gaz barındırdığını ifade etmek gerekir. New York Times Gazetesi'nin 2010 senesinde yayınladığı bir rapora göre ise, Afganistan henüz hiç kullanılmamış bir trilyon dolar değerinde az bulunan minerale ev sahipliği yapmaktadır. Bununla birlikte gelişim teknolojisi için kullanılan lityum açısından da oldukça zengindir. Genelde bölge özelde ise Afganistan, dünya devleri arasında jeopolitik anlamda yaşanan rekabetin tam merkezinde bulunmaktadır.⁴³

1.4. Jeopolitiğin Ana Unsurları

Jeopolitik, yalnızca siyasi coğrafya kısmını kullanmakla kısıtlı kalmayarak beşeri, fiziki gibi bölümlerden de faydalanır, bunun yanı sıra zaman faktöründen yararlanarak gelecekle ilgili hükümler de çıkarır.⁴⁴ Jeopolitiğin unsurlarından söz ederken sadece coğrafi faktörleri değil, aynı zamanda politik, ekonomik ve nüfus bazlı olmak üzere daha birçok yönü ile ele almak gerekir. Suat İlhan, “değişen ve değişmeyen” adı altında jeopolitiğin unsurlarını ikiye ayırarak incelemiştir. Coğrafyanın değişen ya da diğer bir ismi ile beşeri unsurları olarak ülkenin askeri, politik, sosyal ve kültürel çevresini saymaktadır. Her bir ülkenin sahip olduğu coğrafi konumunu, sınırlarını, yeraltı kaynaklarını ise jeopolitiğin değişmeyen unsuru olarak adlandırmaktadır. Devletlerin özellikle değişmeyen unsuru olarak ifade edilen ülkenin kapsadığı alan ve büyüklüğü jeopolitik anlamda büyük önem arz etmektedir. Zira Rusya'yı 1812 Napolyon saldırısı karşısında ve Birinci, İkinci Dünya Savaşı sırasında başarıya götüren en önemli faktörlerden biri muhakkak devasa büyüklüğe sahip olmasıdır. Bununla birlikte yer altı kaynakları, örneğin; petrol ve doğal gaz bakımından zengin olan devletlerin dünya çapında büyük güçlerin rekabet ettiği bir ülke haline dönüşmesi kaçınılmazdır.

Ramazan Özey, jeopolitiğin unsurlarını dört başlık halinde analiz etmiştir. 1. Hâkimiyet Siyaseti: Bir devletin ve o ülkenin sınırları içerisinde yaşayan vatandaşların egemenlik rollerini inceler. Bu çerçevede hayata geçirilen politikalar analiz edilir. 2.

⁴² John Foster, “A Pipeline Through a Troubled Land: Afghanistan, Canada, And the New Great Energy Game, *CCPR*, Foreign Policy Series Volume 3, No 1, (2008), PP.2-6.

⁴³ Erman, “Jeopolitik Teoriler ve Afganistan,” s.410-414.

⁴⁴ İlhan, “Jeopolitik Kavramı ve Unsurları”, *Avrasya Dosyası*, C. 8, S. 4 (2002) s. 319-320.

Ekonomik Dağılım: Ekonomi ve iktisadın esasını teşkil eden, tarım, turizm, hayvancılık ve sanayi gibi konuları inceler. Bununla birlikte yeraltı rezervlerinin garanti altına alınması hususunda planlar yapar. 3. Simgesel Kültürün Etkisi: Coğrafi simgelerdir. Bunlar suni ya da tabii olabilir. 4. Fiziksel Saha Çevresindeki Rekabetler: İnsanlar arasında toprak üzerindeki egemenlik savaşları, dünya var olduğundan beri devam eden bir süreçtir. Bu rekabetin dışarıdan olduğu gibi herhangi bir ülkenin içerisinde de başlaması söz konusudur.⁴⁵

Jeopolitiğin unsurlarını üç başlık altına incelememizin mümkün olduğunu öne sürenler de vardır. Bu üç faktörün hepsi coğrafya ile alakalıdır. Eğer bu unsurların herhangi biri göz ardı edilirse, yanlış ve olumsuz sonuçlar meydana getirebilir. Dolayısıyla bu unsurların tamamı bir arada değerlendirilmelidir.⁴⁶ 1. Yeryüzü Doğal Hadiseler: Jeopolitiğin değişim geçirmeyecek ya da az değişime müsait olan unsurlarıdır. Örneğin; iklim ve konumun yeraltı rezervleri kadar değerli olduğunu söyleyebiliriz. 2. İnsan Faaliyetleri: Saha, ülkenin siyasi yapısı, nüfus gibi değişmesi mümkün olan unsurlardır. 3. Yeryüzü üzerinde Hareketliliğin Meydana Geldiği Zaman: Zamanın tesiri ve muhtemel değerlerin yenilenmesidir. Burada zamandan kasıt, yaşanan andır. Almanya, İkinci Dünya Savaşı öncesi jeopolitik manada oldukça önemli bir ülke iken savaş sonrası yenilmesiyle bu önemini belli oranda yitirmiştir. Devletlerin yönetim şekilleri tamamen değişim geçirdiği halde, izlediği dış politikanın aynı kalmasını sağlayan husus ise coğrafyanın değişmeyen unsurlarıdır. Fransız coğrafya bilimcisi Yves Lacoste, “Coğrafya Savaşmak İçindir” isimli eserinde, coğrafyanın siyasi kapsamı ile ilgili oldukça dikkat çekici bilgiler sunar ve coğrafi araştırmaların önemini şu şekilde ibraz eder: “Küresel güçlerin istihbarat servisleri açısından coğrafi incelemeler oldukça önemlidir, bu bilgiler sayesinde istedikleri bölgeye en kolay şekilde operasyon düzenleyebilirler.”⁴⁷

⁴⁵ Özey, Jeopolitik Tanımlar, Teoriler ve Değişimler, s. 87

⁴⁶ Faruk Kaya, “Coğrafi Potansiyelleri Temelinde Türkiye Jeopolitiği ve Dünya Siyasetindeki Yeri”, *Ağrı İbrahim -Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, S. 7-8. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/362475>

⁴⁷ Özey, Jeopolitik Tanımlar, Teoriler ve Değişimler, S. 88.

1.5. Jeopolitik Kavramlar

1.5.1. Devlet

Devlet, belli bir toprak üzerinde egemenlik kurmuş ve bir hükümet tarafından politik bir varlık olarak yönetilen siyasi bir birlikteliktir. Devlet için gerekli olan unsurlar ise egemenlik, millet ve topraktır. Herhangi bir siyasi varlığın ulus devlet olabilmesi için belli oranda toprağı, bu toprak üzerinde yerleşmiş olan insanı, düzenli bir şekilde idare edilen hükümet sistemi, ortak medeniyet ve tarihi geçmişı ile benimsediğı bir ideolojisinin olması gerekir. Modern devletlerin belli bir toprak üzerinde egemenlik kurmuş olması çok önemlidir. Bu devletlerin kontrol ettiğı alan üzerinde meydana getirdiğı kanun ve yasalara vatandaşlarının uymasını sağlaması, yeraltı ve yer üstü zenginliklere hâkim olması, gerektiğinde kuvvet kullanma kapasitesine sahip olması da gereklidir.⁴⁸

Özellikle klasik jeopolitik teoriler başta olmak üzere neredeyse bütün jeopolitik teoriler için devlet önemli bir kavramdır. Klasik jeopolitik teorisyenlerden biri olan Friedrich Ratzel, devleti canlı bir organizma olarak görmüştür.⁴⁹ Devlet merkezli yaklaşım, klasik jeopolitik teorilerin en önemli özelliklerinden biridir. Devlet kavramını jeopolitik teoriler için önemli kılan sadece devletin merkezi bir rol oynamasından kaynaklanmaz. Devlet bir kavram olarak jeopolitik ile ilgili araştırma yapan herkesin dikkatini çekmektedir. Buna eleştirel jeopolitik çalışanlar da dahildir. Devletin bir canlı organizma ya da jeopolitik unsur olma iddiası, devletin jeopolitik teoriler için nasıl kavramsallaştırıldığının bir örneğidir. Klasik jeopolitik teoriler için devlet kavramı başlı başına mekânsal bir birim olarak kullanılmıştır. Devletin mekânsal olma özelliğı, diğer birçok özellikleri arasında öne çıkan en önemli özelliğidir. Devlet, aynı zamanda uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi için de önemli bir kavramdır.

1.5.2. Güç

Güç, bir devletin başka bir ülkeye istemediğı bir kararı kabul ettirmek ve onu planladığı faaliyetlerden vazgeçirmek için kullandığı bir araçtır. Ulusal gücün en

⁴⁸ Özey, Jeopolitik Tanımlar, Teoriler ve Değişimler, S. 55.

⁴⁹ Cavit Emre Aytekin, "The Human Factor İn Geopolitics", (Master's Thesis, Hacettepe University, 2017), pp. 28-29.

önemli unsurları askeri, ekonomik ve teknolojik güç başta olmak üzere, coğrafi konumu ve nüfusun büyüklüğüdür. Realizm için ulusal güç hem bir araç hem de bir amaç niteliğindedir. Realizm ve Jeopolitik teoriler arasındaki en önemli benzerlik ise ulusal güç kavramı ve gücü oluşturan unsurlardır. Morgenthau'nun gücü oluşturmak için sıraladığı unsurların neredeyse aynısı Jeopolitik teorisyenlerinin önde gelen isimlerinden biri olan Mahan tarafından da sıralanmıştır. Realizmde olduğu gibi jeopolitik teoriler için de güç başlı başına önemli bir etkidir. Zira güç, yayılcı politikalar için etkili bir araç konumundadır.⁵⁰

Güç, birçok disiplin için merkezi bir role sahiptir. Her bir disiplin, güçle olan ilişkisini araştırarak, onu kendi sistemine uygun bir şekilde tanımlamaktadır. Bu durum jeopolitik teoriler ve siyasi coğrafya için de geçerlidir. Özellikle klasik jeopolitik teorilerinin en önemli kavramlarından biri güçtür. Klasik jeopolitik teoriler gücün, devlet ve coğrafyanın etkileşimi neticesinde ortaya çıkan bir değişken olduğunu ifade etmektedir. Jeopolitiğin güce verdiği önem daha önce ifade ettiğimiz gibi uluslararası ilişkilerin ana teorilerinden biri olan Realizm geleneğinden gelmektedir. Realizm teorisinde güç, uluslararası ilişkilerin adeta para birimi olarak kabul görmektedir. Klasik jeopolitik teorilerin güç ile olan ilişkisi, geleneksel ve devlet merkezli bir yaklaşımdır. Devlet sahip olduğu gücü yönettiği coğrafya ve bölgesel egemenliğinden elde etmektedir. Kontrol ettiği kuvveti, topraklarını genişletmek için kullanır.⁵¹

Klasik jeopolitikçilerden Mackinder, uluslararası güç mücadelesini açıklamak için aktörlerin gücünü belirlemeye çalışmıştır. Güç, coğrafi egemenlik için araçsal bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Gücün klasik jeopolitik için temel bir kavram olarak algılanması, onunla farklı şekillerde ilgilenmesini de mümkün kılmıştır.⁵²

1.5.3. Mekân ve Bölge

Mekân, yeryüzü, ülke, toprak bütünlüğü gibi anlamlara gelmektedir. Egemenlik sınırı anlamına geldiği de ifade edilir. Jeopolitiğin en önemli konularından bir tanesi bölge ya da mekândır. Çünkü mekânsız bir jeopolitika düşünülemez. Mekânın

⁵⁰ Tayyar Arı, Uluslararası İlişkiler Teorileri, 8. Baskı, Bursa, *MKM Yayıncılık*, 2013, S.183-184.

⁵¹ Özey, Jeopolitik Tanımlar, Teoriler ve Değişimler, s. 53-54.

⁵² Aytekin, "The Human Factor İn Geopolitics", s. 39-41.

konumu, sahip olduğu kaynakları, kapsadığı alan, ekonomik durumu ve siyasi yapısı değerlendirilerek birtakım sonuçlar elde edilebilir. Bölge ise Türk Dil Kurumu'na göre “Sınırları, yeryüzü şekilleri, iklim, toprak ve bitki özelliklerinin benzerliğine, idari, ekonomik birliğe ve üzerinde yaşayan insanların aynı soydan gelmiş olmalarına göre belirlenen toprak parçasıdır.” Bölge, planlama bakımından Homojen, nodal yani kutuplaşmış ve programlama bölgesi olarak üçe ayrılmıştır.⁵³

Mekân kavramını en geniş şekilde Almanların ele aldığını söyleyebiliriz. Alman jeopolitikçi Ratzel, siyasi ve coğrafi birimlerin birer organizma olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda devletin de bir organizma olduğunu ileri sürmüştür. Aynı zamanda Ratzel, modern siyasi coğrafyanın temelini atan kişi olarak da kabul edilmektedir. Bir diğer Alman Jeopolitik bilimcisi Haushofer ise, mekân kavramını daha da geliştirerek onu “Lebensraum” olarak ifade etmiştir. Bu çerçevede Lebensraum terimi, politik ve canlı bir organizma şeklinde değerlendirilerek Hitler dönemi Almanya'sında uygulanmıştır. Mekânın yaşayan bir organizma olarak algılanması, Hitler'in yayılmacı bir politika takip etmesinde etkili olmuştur.⁵⁴

Jeopolitik teoriler için devlet ve güç ne kadar önemliyse, aynı derecede bölge ya da toprak da önemlidir. Bilhassa klasik jeopolitik teoriler, toprak üzerinde çokça vurgu yapmıştır. Güç gibi bölge terimi de egemenlik ve coğrafyayı birleştiren bir terimdir. Klasik jeopolitik bağlamında bölgeye baktığımızda, bölgenin politik olarak sınırları çizilmiş ve bir mücadele sonucunda elde edilmiş bir toprak parçası olduğu görülür. Eleştirel jeopolitikçi John Agnew'e göre, bölgenin temelinde yatan jeopolitik varsayımlar ise şunlardır: Devletin coğrafi anlamda egemen bir varlık olarak kabulü, yerli ve yabancı ayrımı ile toplumu kapsayıcı olarak algılanmasıdır.⁵⁵

1.5.4. Sınır

Siyasi coğrafya bakımından sınır ifadesi söz konusu olunca hepimizin aklına gelen husus, egemen ulus devletler arasında çizilen sınırdır. Özellikle dünyanın dört bir yanında kurulan yeni ülkeler, meydana gelen savaşlar, sınır ötesi yapılan askeri

⁵³ Özey, Jeopolitik Tanımlar, Teoriler ve Değişimler, s. 45-46.

⁵⁴ Tarık Demir, “Jeopolitikte Mekân Kavramı”, *Avrasya Terim Dergisi*, S. 8 (2020), s.3-4.

⁵⁵ Cavit Emre Aytekin, “The Human Factor İn Geopolitics”, s. 41-42.

operasyonlar, sınır konusunun bir şekilde gündemde kalmasını sağlamıştır. Dolayısıyla sınır meselesi birçok bilim adamının dikkatini kendine çekerek, bu konu ile ilgili geniş çapta araştırmaların yapılmasına da sebep olmuştur. Sınır sadece jeopolitik bilimcilerin ilgilendiği bir alan değil, aynı zamanda hukuk ve uluslararası ilişkiler gibi birçok diğer alanda da ilgi çeken ve üzerinde bilimsel çalışmalar yapıldığı bir konu haline gelmiştir. En basit ifadeyle, eski bir siyasi coğrafya kavramı olan sınır, devletlerin politik olarak bölünmelerine işaret eder. Ulus devletlerini birbirinden ayıran ve onları belli alanda tutan faktör ise sınırlardır.⁵⁶ Sınır ifadesinin kökeni oldukça eski tarihlere dayanmaktadır. Sınır teriminin İlkçağda insanların düzenli bir biçimde yaşamasıyla ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Yunanca sinoron ifadesinden türeyen sınır kelimesi, sözlüklerde, birbirine komşu olan iki egemen devlet arasında çizilen ve onları siyasi olarak birbirinden ayıran çizgi şeklinde ifade edilmiştir.⁵⁷

Dünya coğrafyası, çizilen sınırlar ve meydana getirilen haritalar neticesinde şekillenmiştir. Bunun sonucunda egemen devletler de oluşmaya başlamıştır. Özellikle devletlerarası savaşların birçoğunda temel faktör haline gelen sınır sorunları, bu konunun sürekli canlı kalmasına neden olmuştur. Sınır konusu bilhassa klasik jeopolitik teoriler için oldukça dikkat çeken bir husustur. Klasik jeopolitikçiler nezdinde sınır konusunun önemi, sınırların çizimleri bağlamında gücün oynadığı etkili rolden kaynaklanmaktadır. Sınırlar, siyasi coğrafyaya önemli araştırma konuları olarak girmiştir.

1.6. Coğrafya-Siyaset İlişkisi ve Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Jeopolitik Yaklaşım

Coğrafya ve siyaset arasındaki ilişki “insanlar neden siyasi bir topluluk ya da devlet kurma ihtiyacı duymuştur?” sorusuyla birlikte araştırılmaya başlanmıştır.⁵⁸ Dünya siyasi tarihini dikkatle incelediğimizde, devletler arasındaki çatışma ve rekabetin temelinde büyük oranda coğrafyanın yattığını görürüz. Bu nedenle, coğrafya ve siyaset

⁵⁶ Aytekin, “The Human Factor In Geopolitics”, s. 73-44.

⁵⁷ Osman Gümüçü, “Siyasi Coğrafya Açısından Sınırlar ve Tarihi Süreç içinde Türkiye’de Sınır Kavramı”, *Bilgi*, S. 52 (2010), s. 79-82.

⁵⁸ Elise S. Brezis, Thierry Verdier, “Geography, Economics and Political Systems: A Bird’s Eye View”, CESifo DICE Reports, S.1 (2014), S. 30. https://www.researchgate.net/publication/286338011_Geography_economics_and_political_systems_A_bird's_eye_view

arasındaki ilişkinin incelenmesi, dünyadaki siyasi olayların mekânsal ve çevresel nedenlerini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Coğrafya ve siyaset ilişkisine paralel bir şekilde gelişen jeopolitika kavramı, çoğu zaman siyasi coğrafya terimi ile birlikte ele alınır. Jeopolitikanın siyaset biliminden doğmuş olduğu ve siyasal coğrafyanın ortaya çıkmasına neden olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle jeopolitikanın siyaset bilimi içerisinde, siyasi coğrafyaya nazaran çok daha eski olduğunu, siyasi coğrafyanın ise 20. yüzyılda ortaya çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Mojtahedzadeh'e göre jeopolitika coğrafi faktörlerin devlet adamlarının karar alma sürecindeki etkisini incelerken, siyasi coğrafya ülkenin yönetimi olarak kabul edilir.⁵⁹ Jeopolitika rekabet, güç ve coğrafya arasındaki etkileşim sonucu meydana gelmektedir. Siyasi coğrafya ise ülkenin oluşmasındaki en önemli üç unsur olan toprak, millet ve hükümet arasındaki ilişkiyi analiz eder ve devletler arasında çizilen sınırlar ile ilgilenir. Jeopolitika aynı zamanda büyük güçlerin dünya egemenliği için coğrafi imkânlarını kullanarak verdiği mücadeleyi analiz etmektedir. Siyasi coğrafya, ülke kavramı bağlamında oynanan rolü dikkate alırken, jeopolitika ise güç bağlamında oluşan rekabeti konu edinir. Özellikle son zamanlarda artan devletler arası rekabet, ülkeler içerisinde başlayan ayrılıkçı hareketler, yerelcilik ve özerklik isteklerinin artmasıyla, jeopolitika daha da önemli hale gelmektedir.⁶⁰

Jeopolitika, agresif Alman yayılcılığı ve İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı travmaların ardından adeta bir “entelektüel zehir” olarak adlandırılmış ve uluslararası siyasette imaj kaybına uğramıştır. Savaş sonrasında özellikle ABD’de, Kennan, Spykman, Kissinger, Brzezinski, Huntington ve Fukuyama gibi isimler politika önerisi getirirken jeopolitika ile ilgilenmeye devam etseler de, bunu Alman jeopolitikçilerden hiç bahsetmeyerek, üstü kapalı bir şekilde yapmışlardır. Nitekim Dodds, 20. yüzyıl boyunca jeopolitikanın “seyahat teorisi” olarak çok çeşitli disiplinlere temas ettiğini ve

⁵⁹ Pirooz Mojtahedzadeh, “درآمدی بر فلسفه روابط جغرافیا و سیاست” (Coğrafya ve Siyaset İlişkisi Felsefesine Giriş)”, Hukuk ve Siyaset Bilimleri Dergisi, S. 1(2016), S. 230-231

⁶⁰ Pirooz Mojtahedzadeh, “درآمدی بر فلسفه روابط جغرافیا و سیاست” (Coğrafya ve Siyaset İlişkisi Felsefesine Giriş)” s. 232-234.

varlığını sürdürmeyi başardığını söyler.⁶¹ Gerçekten de jeopolitika, Uluslararası İlişkiler başta olmak üzere birçok disiplin ile etkileşim halindedir.⁶² Uluslararası sistemin ana aktörlerinden biri olan devletin kendisi yukarıda da belirtildiği üzere, jeopolitik teorilerin en önemli unsur ve kavramlarından biridir. Bunun yanı sıra Uluslararası İlişkiler disiplininin en önemli teorilerinden biri olan realizm ile jeopolitik teoriler arasında birçok benzerlik mevcuttur. Ulusal güç ve gücü ele alma şekli, gücün her ikisi için de emperyalist politikalar bakımından bir araç olarak kabul edilmesi, uluslararası ilişkilerin büyük devletler arasında bir rekabet ve mücadele süreci olarak değerlendirilmesi gibi ortak yönleri mevcuttur. Bütün bu hususları dikkate aldığımızda jeopolitika ile Uluslararası İlişkiler arasındaki ilişkinin ne kadar yakın olduğu anlaşılır. Ayrıca dış politikanın yapım sürecinde jeopolitikanın hala etkili olduğunu da ifade etmek gerekir.⁶³

Uluslararası ilişkilerin temel aktörlerinden biri olan devletin genişlemesi, kendini koruyabilmesi gibi konular bakımından da jeopolitik konum ve jeopolitiği meydana getiren öğelerin yeri önemlidir. Hızla değişen uluslararası ortamda ekonomi, toplum ve güvenlik gibi konular değer kazanırken, dünyada gerçekleşmekte olan olayları ve büyük güçler arasındaki rekabet ve yarışmayı anlamamız açısından etkili olan jeopolitikanın önemi de artmaktadır. Jeopolitika, küreselleşme bağlamında, sosyal çevre sorunlarına çözüm getirme; dünyanın değişik bölgelerinde yaşanan politik istikrarsızlıkları kavrayabilme açısından da önemli ipuçları taşımaktadır. Sonuç olarak, jeopolitika ile Uluslararası İlişkilerin birbirine birçok açıdan yakın olan iki disiplin olduğunu söylememiz yanlış olmayacaktır.⁶⁴

Bu durum, coğrafya-siyaset ilişkisi ve jeopolitika çalışmalarında eleştirel bir yaklaşımın doğmasına da neden olmuştur. Özellikle 1990'lı yılların kaotik atmosferi içinde yeşeren eleştirel teoriler, siyaset algısında ve yapımında realizmin süregelen

⁶¹ Klaus Dodds, *Geopolitics: A Very Short Introduction*, New York: Oxford University Press, 2007, s. 31.

⁶² Semra Rana Gökmen, "Jeopolitics and the Study of International Relations", (Phd Thesis, Middle East Technical University, 2010), s. 141-142.

⁶³ Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, s. 187-193.

⁶⁴ "Relations of Political Science with the Other Social Sciences"

<http://magadhmahilacollege.org/wp-content/uploads/2018/09/Relation-of-Political-Science-with-other-Social-Sciences.pdf>

baskın rolüne karşı çıkmış ve bu teorik bakışı zayıflatabilecek argümanlar geliştirmiştir. Uluslararası İlişkilerde post-yapısalcılık, post-kolonyalizm, feminizm ve yeşil teori gibi eleştirel jeopolitik de mevcut kabulleri sorgulamaya başlamış ve yapısöküme uğratmıştır. Ülkelerin ya da liderlerin mutlak doğru olarak sundukları pekçok konu ve kavram, bu sayede yeniden tartışılmaya ve arka planda yatan amaçlar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Dünya siyasetinin mevcut çatışmacı halinin yapısal bir sorun olmaktan ziyade, “insan ürünü” olduğu fikrine dayanan bu yaklaşımlar arasında eleştirel jeopolitik de önemli bir zemin yakalamıştır.

Eleştirel jeopolitiğe göre coğrafya algımız, Foucaultcu post-yapısalcı yaklaşımın da dikkat çektiği “bilgi-iktidar ilişkisi” çerçevesinde şekillenir. Dodds, Tuathail ve Dalby gibi isimlerin eserleri “coğrafya kaderdir” klasik yaklaşımının sorgulanmasına; “jeopolitik ya da jeostratejik önem” gibi gerekçelerle saldırgan politikalar üretilmesinin eleştirilmesine kaynaklık etmiştir.⁶⁵ Agnew gibi isimler ise, mevcut siyasi ya da coğrafi kabullerin pek çoğunun “jeopolitik tahayyüllerden” ibaret olduğuna dikkat çekmiş; yeniden ve farklı şekillerde inşa edilebileceklerini iddia etmişlerdir.⁶⁶ Tuatail’e göre geleneksel coğrafya, mekân ve en önemlisi de dünya siyasetini jeopolitik teorilerin çok daha ötesinde alternatif bir biçimde kavramsallaştırabiliriz.⁶⁷ Yine Tuathail’e göre, eleştirel jeopolitik teori, klasik devlet merkezli jeopolitik bakışın karşısında duran muhalif bir söylemdir.⁶⁸ Dünyayı stratejik bir yargılama yerine, tarafsız bir şekilde betimlemeye çalışır; entelektüel ve metodolojik bir meydan okuma içerir.⁶⁹ Eleştirel jeopolitik teori esasında, siyaset ve coğrafya ilişkisi, Soğuk Savaş, özgürlük, kalkınma

⁶⁵ Örn. bkz. Klaus Dodds, *Geopolitics: A Very Short Introduction*, New York: Oxford University Press, 2007; Gearóid Ó. Tuathail, *Critical Geopolitics*, London: Routledge, 1996; Simon Dalby, “Recontextualising Violence, Power and Nature: The Next Twenty Years of Critical Geopolitics”, *Political Geography* (29), 280-288.

⁶⁶ John Agnew, “Global Political Geography Beyond Geopolitics”, *International Studies Review*, Vol. 2, No. 1, 2002, pp. 91-99.

⁶⁷ Murat Yeşiltaş, “Eleştirel Jeopolitik ve Uluslararası İlişkiler,” *35. Yıl Bilim ve Sanat Vakfı*, 6 Ekim 2012. <https://www.bisav.org.tr/Bulten/183/1073/elestirel-jeopolitik-ve-uluslararasi-iliskiler-critical-geo-politics-and-international-relations>

⁶⁸ Demet Şefika Mangır, *Uluslararası İlişkiler de Jeopolitik Teoriler ve Pratikler*, Ankara, İKSAD Publishing House, 2020, s. 34-40.

⁶⁹ M. Hayati Turan, “Klasik ve Eleştirel Jeopolitiğin Karşılaştırılması ve Stratejik Derinliğin Bu Bağlamda İncelenmesi,” s. 27-28. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/303084>

ve geri kalmışlık gibi küresel kabul edilen pek çok kavramın Batı çıkışlı ve oldukça dar görüşlü olduğunu iddia eder.

Bu tez çalışması eleştirel jeopolitik konusunu ilgi çekici bir yaklaşım olarak görmekle beraber, daha çok klasik teoriler üzerinden ilerlemekte ve Afganistan'a ve bu ülkenin büyük güçlerle ilişkisine özellikle MacKinder'in Kara Hakimiyet teorisinde yer alan Heartland (Kalpgâh) yaklaşımı çerçevesinde bakmaktadır.

BÖLÜM II:

AFGANİSTAN’IN TARİHİ, JEOPOLİTİK ÖNEMİ VE BÜYÜK GÜÇLER İÇİN TARİHTEKİ YERİ

2.1. Afganistan’ın Kısa Tarihi

2.1.1. Milli Afganistan’ın Tesisi Öncesi Bölgede Egemen Olan Devletler

Afganistan tarihini işgaller ile geçen bir tarih olarak nitelendirmemiz yerinde olur. Sahip olduğu jeopolitik konum nedeniyle her zaman büyük güçlerin istilasına uğramıştır. Bölgeye yönelik ilk işgal, daha Afganistan modern anlamda tesis edilmeden önce M.Ö. 500’lerde dönemin en büyük gücü olarak bilinen Persler tarafından gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık 2 asır süren bu istila, M.Ö. 300’lerde büyük İskender tarafından sona erdirilerek bölgenin yönetimini Yunanlar ele almıştır. Yunanlar tarafından tesis edilen Bahtari Devleti’nin bir asır devam eden hâkimiyeti, M.S. 50’lerde son bularak bölgenin yönetimi Türkler’in hâkimiyetine geçmeye başlamıştır. Böylece bölgeye Türk kökenli “Lavikler, Kuşaniler, Eftailetler, Fargunşler, İskitler, Sakalar, Selçuklular, Gazneliler, Karahanlılar, Harzemşahlar, Timurlular, Babürlüler, Avşarlılar gibi birçok Türk asıllı devlet sırasıyla egemen olmuştur. Bölge halkının İslam dini ile tanışması, üçüncü Halife olan Hz. Osman döneminde gerçekleşmiştir.⁷⁰

635 yıllarına doğru İslam ordusunun bölgeye yönelik düzenlediği seferler neticesinde bölgenin sakinleri İslam dinini kabul etmeye başlamıştır. 7. yüzyılın sonlarında bölge halkının çoğunluğu Müslüman olmuş ve gerçek anlamda İslam kültürü ile tanışmıştır. Bölge halkı hala İslam geleneğini sürdürmektedir. Kabile reislerince belli bir süre yönetilen bölge, 9. yüzyılın sonlarına doğru Samaniler daha sonra da uzun bir süre Müslüman Türk devletlerinin egemenliğinde kalmıştır. Bölge, Karahanlılar, Selçuklular, Harzemşahlar’dan sonra 1220 tarihinde Moğol istilasına uğramış olsa da daha sonra egemenliği tekrar Türk ve İslam devletleri olan Timurlular ve Babürlüler almıştır.⁷¹

⁷⁰ Enayetullah Şahrani, تاریخچه اقوام در افغانستان (Afganistan’daki Etnik Grupların Tarihi), 2. Baskı, Karvan Yayınevi, 2010, S. 59-64.

⁷¹ Mehmet Saray, Afghanistan ve Türkler, 2. Baskı, İstanbul, Kitabevi yayınları, 1997, S. 26-33.

Timurlular döneminde bugün Afganistan sınırları içerisinde olan Herat şehri Timurlular devletinin ikinci başkenti haline gelerek önemli bir medeniyetin merkezi olmuştur. Emir Timur'un vefatının ardından kurduğu devletin ömrü uzun sürmemiş olsa da, Timur'un torunlarından biri olan Zahireddin Muhammed Bahür Şah'ın kurduğu Babürlüler Devleti sayesinde bölge uzun bir süre yeniden Türk egemenliğinde kalmaya devam etmiştir. Hindistan'a kadar uzanan Babürlüler İmparatorluğu, kabileler arasında çıkan savaş ve anlaşmazlık neticesinde zayıflamaya başlamıştır. Bunun sonucunda bölgedeki hâkimiyetini kaybeden Babürlüler, yerini bir diğer Türk lideri Nadir Şah'a bırakmıştır. Horasan ve Türkistan bölgesinin son Türk hükümdarı olan Nadir Şah, 1737'de Afganistan'ın önemli şehirlerinden biri olan Kandahar'ı ele geçirerek bu topraklarda kısa süre olsa da egemen olmuştur.⁷²

2.1.2. Afganistan'ın Kuruluşu

Bugünkü anlamda Afganistan, 1747 senesinde Ahmed Şah Dürrani tarafından tesis edilmiştir. Abdali Hanedanına mensup Sadozay aşiretinin lideri olan Zaman Han 17. yüzyılın son çeyreğinde Afganistan içerisinde bulunan Herat vilayetinin etrafına gelerek burada yaşamaya başlamıştır. Ahmed Şah, Zaman Han'ın oğlu olarak 1722'de dünyaya gelmiştir. Bölgenin 1731 senesinde Nadir Şah'ın hâkimiyetine girmesiyle Ahmed Şah kardeşi ile birlikte Kandahar'a hâkim olan Gılzaylar tarafından esir alınmıştır. 1737 senesinde Kandahar Nadir Şah tarafından ele geçirilince Ahmed Şah için adeta bir dönüm noktası gerçekleşmiştir. Çok geçmeden Nadir Şah'ın önemli komutanlarından biri haline gelen Ahmed Şah, gösterdiği cesaret ve üstün yeteneği ile Nadir Şah'ın sevgi ve itimadını kazanarak önemli konumlara yükselmeyi başarmıştır. İran'da bulunan Mazenderan Valisi tayin edilen Ahmed Şah, Nadir Şah'ın seferlerinin birçoğuna iştirak ederek büyük tecrübeler kazanmıştır. Nadir Şah'ın 1747 senesinde bir suikast sonucu hayatını kaybetmesi sonucunda, kurduğu devlet de tamamen dağılmıştır. Meydana gelen bu trajik durumdan en iyi şekilde faydalananlardan biri olan Ahmed

⁷² Ghulam Farok Keskin, "Amerikan'ın Afganistan Müdahalesinin Siyasi, Ekonomik ve Stratejik Yansımaları", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2013) S. 4-5.

Şah, komutası altındaki askeri birliği ile beraber yola çıkarak Kandahar'ı kolay bir şekilde zapt etmiştir.⁷³

Ahmed Şah'ın, Kandahar'da Abdali kabilesinin önde gelen büyükleri tarafından hükümdar olarak ilan edilmesiyle bir anlamda bugün Afganistan olarak bilinen devletin de temelleri atılmıştır. O dönemde mezkûr bölge ile Horasan, Türkistan ve daha birçok coğrafyada güçlü bir devletin olmaması, kargaşa ve huzursuzluğun hâkim olması, Ahmed Şah'ın kurduğu devletin güçlenerek gelişmesi açısından güzel bir fırsat yaratmıştır. Daha önce edinmiş olduğu tecrübelerle dayanarak sunulan fırsatı en iyi şekilde değerlendiren Ahmed Şah, Türk gruplarından Kızılbaş ve Hezareler'in kurulan yeni devleti kabul etmesi ile gücüne güç katmıştır. Kısa zamanda civar bölgeleri kendi hâkimiyeti altına almayı başaran Ahmed Şah, Özbek ve Tacikleri de yenerek bölgenin güçlü hükümdarı haline gelmiştir. Kurduğu devletin hâkimiyet alanını daha da genişletmeyi hedefleyen Ahmed Şah, gözünü Hindistan'a dikmiştir. Zira o dönemde Hindistan'a hâkim olan Babür İmparatorluğu iç karışıklıklar nedeniyle zayıflamaya başlamıştır. Bunu kendine bir fırsat olarak gören Ahmed Şah, hemen bir sefer düzenlemiş; fakat bir başarı elde edemediği için tekrar geri dönmek zorunda kalmıştır.⁷⁴

Babür Devleti'nin hükümdarı olan Muhammed Şah'ın ölümü, Ahmed Şah'ın yeniden Hindistan'a sefer düzenlemesine sebep olmuştur. Bu sefer, bugün Pakistan'ın sınırları içerisinde olan Lahur ve Multan'ı Babürlüler'den alarak kendi devletine katmasını sağlamıştır. Kurduğu devleti bir imparatorluk haline getirmek isteyen Ahmed Şah, bu sefer de Afganistan'ın batısında olan İran'a yönelik saldırılar düzenlemeye başlamıştır. Herat, Meşhet ve Nişaburu da kurduğu devlete ilhak etmesi sonucunda Horasan'ın büyük bir kısmına egemen olmuştur. Ahmed Şah'ın Hindistan'a yönelik başlattığı dördüncü seferinde, daha önce Gazneli ve Babürlüler'in Hindistan'ı kontrol altına almak için başlattığı savaflara sahne olan ünlü Panipat Ovası, bu sefer Ahmed Şah ile Maratalar'ın çatışmasına sahne olarak Ahmed Şah'ın zaferiyle sonuçlanmıştır. Böylece Ahmed Şah, Kandahar'a büyük ganimetler elde ederek geri dönmüştür. Güney

⁷³ Orhan Yazıcı, Numan Durak Aksoy, "Afgan Devletinin Kuruluşunda Türk Kültürünün Tesiri", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2010, s. 332- 335.

⁷⁴ Orhan Yazıcı, "Ahmed Şah Dürrani Döneminde Afganistan Şahlığının Hindistan Siyaseti", Adıyaman üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 33(2019) s. 633- 637.

Türkistan olarak da bilinen Afganistan'ın kuzeyinin, Buhara Emirliği tarafından kontrol altına alınması, Ahmed Şah Dürrani ile Buhar Emirinin karşı karşıya gelmesine sebep olmuş, fakat her iki taraf da Müslüman olduğu için birbirine karşı savaştan vazgeçmiştir. Bunun sonucunda iki taraf için Amu-Derya ya da Ceyhun Nehri sınır olarak kabul edilmiştir. Böylece Afganistan'da Türkistan olarak bilenen bölge, Büyük Türkistan'dan ayrılarak Afganistan sınırları içerisinde kalmaya mahkûm olmuştur.⁷⁵

Hayatının neredeyse tümünün savaşlarla geçmesi, Ahmet Şah Dürrani'nin ömrünün sonlarına doğru son derece bitkin ve hasta olmasına yol açmış; artık hayatının sonlarına doğru geldiğini anlayan Ahmed Şah Dürrani, 1772 senesinde Dürrani Kabilesi'nin önde gelenlerini davet ederek bir toplantı yapılmasını emretmiştir. Yapılan toplantıda kendisinin varisi ve veliahdı olarak oğlu Timur'u ilan etmiştir. Hastalığı sebebi ile devlet işlerini kontrol etmede oldukça zorluk yaşayan Ahmed Şah, oğlu Timur'un kendi yerine geçmesini münasip görerek kalan ömrünü Süleyman Dağları'nda yaşamayı uygun bulmuş; çok geçmeden de 1772 yılında hayata gözlerini yummuştur.⁷⁶

2.1.3. İstiladan Bağımsızlığa Giden Süreç: 1838-1919

Ahmed Şah Dürrani'nin ölümünün ardından arkasına bıraktığı devlet her geçen gün güç kaybetmeye başlamıştır. Ahmed Şah'ın ardından hükümdar olanlar devletin sınırlarını genişletmek, sahip olduğu ihtişamını korumak yerine iç rekabete odaklanmıştır. Bu süreç de devletin toprak kaybetmesine sebebiyet vermiştir. Ahmed Şah Dürrani'den sonra sırasıyla iktidara gelen 1773-1793 Timur Şah, 1793-1801 Zaman Şah, 1804-1809 Şah Şucca, 1826-1863 Dost Muhammed Han, 1863-1879 Şiir Ali Han, 1880-1901 Abdurrahman Han ve 1901-1919 Habibulah Han, devleti yönetme konusunda istenen başarıyı elde edememiştir. Bu durum doğal olarak diğer güçlerin 19. yüzyılın ikinci yarısına doğru Afganistan'ı işgal etmelerine neden olmuştur. Ülke 1839'da ilk defa dönemin en büyük güçlerinden biri olan İngilizler tarafından istila

⁷⁵ Jageet Lally, "Beyond Tribal Breakout: Afghans in the History of Emire, ca. 1747-1818", *Journal of World History*, C. 29, S. 3 (2018), s.374-397.

⁷⁶ Saray, *Afganistan ve Türkler*, s. 39-41.

edilmiştir. 1842’de İngilizleri ülkesinden çıkarmayı başaran Dost Muhammed Han devletin tekrar bağımsız olmasını sağlamıştır.⁷⁷

Bununla beraber Dost Muhammed Han, ülke içinde oluşan kargaşa ve anarşik durumu kontrol etme konusunda yetersiz kalmıştır. Bu durumu kendine fırsat bilen İngilizler, ülkeyi 1878’de yeniden işgal etmiştir. İngilizler 1880’de ülkeyi terk etse de, ülkedeki hâkimiyetleri gerçek anlamda son bulmamıştır. 1880 yılında iktidara gelen Abdurrahman Han, 1893 senesinde İngilizlerle Durand Sınır Antlaşmasını imzalamıştır. İngiliz egemenliği ile Afganistan arasında sınır olarak kabul edilen iki bin dört yüz elli km uzunluğundaki mezkûr sınır anlaşması, Afganistan halkının neredeyse üçte birinin sınırın diğer tarafında kalmasına sebep olmuştur. Abdurrahman Han, iktidarını garanti altına almak için İngilizlerin yapay olarak mezkûr sınır çizmesine göz yummuş ya da buna mecbur kalmıştır. Abdurrahman Han’ın çaresizliği sonucunda yapılan teslimiyet anlaşması, Afganistan halkını bölmekle kalmamış; konu bugün dahi Pakistan-Afganistan arasındaki anlaşmazlığın temel unsuru haline gelmiştir. 1919 senesinde Habibullah Han’ın ölümünün ardından tahta geçen Amanullah Han, İngilizlerin ülkedeki varlığına son vererek ülkeyi üçüncü kez bağımsızlığa kavuşturmuştur.⁷⁸

2.1.4. Bağımsızlıktan Cumhuriyete

Mustafa Kemal Atatürk’e yakınlığı ile tanınan Amanullah Han, ülkenin bağımsızlığını elde ettikten sonra Atatürk’ün Türkiye Cumhuriyeti’ne yaptığı reformların aynısını Afganistan’ın her anlamda modernleşme ve gelişmesi için hayata geçirmeyi planlamıştır. Afganistan’ı gerçek manada modernize etmeye çalışan ilk Afganistan kralı olan Amanullah Han, 1923 senesinde anayasayı ilan ederek Afganistan halkını anayasa ile tanıştıran ilk kişi unvanını kazanmıştır. Kaza sisteminden maliyeye, eğitimden özgürlüğe birçok ıslahat yapmıştır. Din ve devlet işlerini birbirinden ayırmaya çalışarak, tutuculuğa olan karşıtlığını açıkça ilan etmiştir. Fakat Afganistan halkının son derece muhafazakâr olması, geliştirilmeye çalışılan sisteme ayak uyduramaması, Amanullah Han’ın reformlarının başarısızlıkla sonuçlanmasına neden

⁷⁷ Sahip Nazar Muradi, “از احمدشاه ابدالی تا عبدالرحمان خان (Ahmed Şah Abdali den Abdurrahman Hana kadar,” *Horasan Zemin*, 2011, <https://www.khorasanzameen.net/php/read.php?id=956>

⁷⁸ İzatullah Zeki, *Afganistan’da Hâkimiyet Mücadelesi: Doğu ve Batı Çatışması 1809-2019*, 1. Baskı, Çizgi Yayın Evi, İstanbul (2019) s. 17-19.

oldu. Hayata geçirilen reformlar sonucunda ülkenin dört bir yanından halk Amanullah Han'a karşı gösteriler yapmaya başladı. Bunun sonucunda Amanullah Han 1929'da ülkeyi terk etmek zorunda kaldı.⁷⁹

Amanullah Han'dan sonra dokuz ay boyunca ülkenin hâkimi olan Habibullah Kalakani aynı sene içerisinde iktidardan uzaklaştırılarak yerine Peştun kökenli Nadir Şah geçmiştir. 1931'de Afgan kralı olan Nadir Şah'ın, 1933 senesinde bir suikasta kurban gitmesiyle yerine daha küçük yaşta olan oğlu Zahir Şah geçmiştir. Zahir Şah, babasının ona bıraktığı sağlam yapı ve idare sayesinde uzun süre iktidarda kalmayı başarmıştır. 1947 senesinde kurulan, komşu ülke Pakistan'ı tanımayan Zahir Şah'ın bu ülkeyi kendisine bir düşman olarak kabul etmesi, Pakistan'ın ise İngilizler tarafından himaye edilmesi, Zahir Şah'ın SSCB ile yakın ilişki kurmasına yol açmıştır. Bu fırsatı çok iyi değerlendiren SSCB, Afganistan'daki nüfuzunu her geçen gün artırmıştır.⁸⁰ Zamanla bu durumdan rahatsız olan Zahir Şah, Sovyet etkisini kırmak için dönemin başbakanı olan Davut Han'ı iktidardan uzaklaştırmıştır. Bunun sonucunda 1973 senesinde Davut Han, SSCB'nin desteği ile Zahir Şah'a karşı bir darbe girişiminde bulunarak iktidarı yeniden ele geçirmiştir. Davut Han, Zahir Şah'ı iktidardan uzaklaştırdıktan sonra Cumhuriyet ilan ederek, Afganistan'ın ilk cumhurbaşkanı olmuştur.⁸¹

2.1.5. SSCB İşgalinden ABD Müdahalesine Giden Yol

SSCB'nin ülkedeki nüfuzunun artmasıyla birlikte, bu ülke yetiştirdiği kişileri Afganistan'daki en önemli pozisyonlara getirdi. Sovyetlerin bu faaliyeti zaman içerisinde Davut Han'ın rahatsız olmasına sebep oldu ve Sovyet yanlılarına baskı uygulamaya başladı. 1978 yılında yapılan darbe sonucunda Davut Han iktidardan uzaklaştırılarak idam edildi. Yerine Marksist Nur Muhammed Taraki geçti. İzlediği sert politikalar neticesinde Hafızullah Emin, Taraki'ye karşı bir darbe gerçekleştirerek onu

⁷⁹ Aliye Yılmaz, Amanullah Han'ın İslahatları ve Atatürk", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 21(2010), S. 157-161.

^{80 80} İzatullah Zeki, Afganistan'da Hâkimiyet Mücadelesi: Doğu ve Batı Çatışması 1809-2019, S. 19.

⁸¹ Abdul Veli Sıdiki, "از امان الله خان تا حامد کرزی (Amanullah Han dan Hamit Karzayi'ye kadar)", *Afghanpaper.com*, 2013, <http://www.afghanpaper.com/nbody.php?id=63679>

idam ettirdi. Afganistan'daki iç karışıklığı fırsat bilen SSCB, 1979'de ülkeyi işgal etti.⁸² Sovyetlere karşı bu dönemde uygulanan ABD politikaları; Afganistan'ın ve hatta dünyanın kaderini etkileyecek sonuçlar doğurdu. Sovyet işgaline karşı savaşıyan Mücahitler, SSCB'nin en büyük düşmanı olan ABD tarafından her türlü finansal, askeri ve lojistik desteği elde etti. ABD desteklerini Pakistan ve Suudi Arabistan gibi ülkeler aracılığı ile sağlıyordu. SSCB, aldığı büyük darbeler sonucunda ülkeyi 1989'da terk etmek zorunda kaldı. SSCB'nin çekilmesinin ardından Sovyet yanlısı devlet başkanı Dr. Najibullah; 1992'de iktidardan düşerek, BM'nin Afganistan'daki temsilciliğine sığındı.⁸³ Afganistan işgali, 10 yıllık maliyeti ve sonuçsuz kalışıyla Sovyetler Birliği'nin dağılmasında en büyük etkenlerden biri haline geldi.

SSCB'nin Afganistan'dan çıkışı ülkede var olan kısmi barışın da tamamen bitmesine sebep oldu. Ülke tabiri caizse tam bir cehennem haline geldi. Mücahitler barışı sağlama konusunda oldukça yetersiz kalarak iktidarı elde etmek için birbirleriyle çatışmaya başladılar. Bu, halkın onlara nefretle bakmasına yol açtı. Durumu kendi lehine kullanmak isteyen Pakistan, ülkesine sığınan binlerce mülteciyi verdiği eğitimler neticesinde radikalleştirerek tekrar Afganistan'a gönderdi. Taliban olarak bilinen ve Pakistan lehine çalışan bu grup, mevcut durumdan memnun olmayan halka, memlekette yeniden barış, huzur ve refahı sağlama vaadinde bulunarak, destek elde etmeyi başardı. 1996'da ülke yönetimini ele alan Taliban, verdiği sözlerin hiçbirini yerine getiremedi. Kandırıldığını fark eden halk onlardan da rahatsız olmaya başladı fakat ellerinden hiçbir şey gelmedi. Tam beş sene süren Taliban dönemi ülkedeki durumun iyice kötüleşmesine sebep oldu.⁸⁴

Halk, yiyecek bir lokma ekmeği dahi zor buluyordu. Binlerce insan şeriat kuralları bahane edilerek Taliban tarafından katledildi. Ölüme sürüklenen yüz binlerce kişinin yegâne suçu Peştun olmamaktı. Dünya genelinde Taliban yönetimini tanıyan

⁸² İhsan Doğramacı, "Sovyet Afghanistan War: The Factors Beneath The Invasion", (Master Thesis, Bilkent University, 2013) s. 101-119.

⁸³ Ahmet K. Han, "Sovyet İşgali ve Sürekli Özgürlük: Afganistan'da Süper Güç Mücadelesinin Uluslararası Sisteme Etkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Jeopolitik İnceleme", *Ortadoğu Etütleri*, C. 2, S. 2(2011), s. 60-67.

⁸⁴ Michael Sempel, "Rhetoric, Ideology, and Organizational Structure of The Taliban Movement", *United States Institute of Peace*, S. 102 (2014), S. 6-19.

sadece üç ülke vardı. Bunlar Pakistan, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'ydi. Sovyet işgali esnasında yaptığı yardımları 1990'lı yıllarda aşamalı olarak sona erdiren ABD, zamanla Taliban yönetimi ve onun işbirlikçisi El Kaide örgütü ile karşı karşıya geldi ve adeta kendi eliyle yarattığı canavarın kurbanı oldu. ABD'ye karşı gerçekleştirilen 11 Eylül 2003 saldırılarından sorumlu tutulan Al Kaide lideri Usame Bin Ladin, Taliban tarafından ABD'ye teslim edilmeyince ABD, terörle mücadele adı altında NATO'nun tam desteği ile Afganistan'a müdahale etti.⁸⁵

2.1.6. Müdahaleden Geri Çekilmeye: ABD'nin Değişen Afganistan Politikası

11 Eylül saldırılarına kadar ABD'nin gündeminden büyük oranda uzak kalan Afganistan terör saldırıları sonucunda yeniden ABD'nin gündemine oturdu. Saldırı sonucunda Taliban rejimi ortadan kaldırılarak Afganistan'ın yeniden inşa süreci başlamış oldu. Dönemin ABD Başkanı olan George W. Bush, sözde barış ve güvenliği sağlamak ve terör örgütlerinin faaliyetlerine son vermek için askeri araçlardan oldukça faydalandı; buna rağmen aranan istikrar yakalanamadı.⁸⁶

2009'da başkan seçilen Obama döneminde ABD'nin Afganistan politikası değişim işaretleri vermeye başladı. Bush dönemi politikalarından farklı olarak Obama, daha çok yumuşak güç kullanarak Afganistan ve Pakistan arasındaki sorunları gidermeye ve yeniden iki ülke arasındaki ilişkilerin güçlenmesini temin etmeye çalıştı. Zira Afganistan'da faaliyet gösteren Taliban örgütü üzerinde en çok nüfuza sahip olan ülkelerden biri de Pakistan'dı. Bir anlamda Pakistan aracılığı ile Taliban örgütünün faaliyetlerine de son vermeye çalıştı; ancak istenen başarıyı yakalayamadı. Obama'nın Bush'tan farklı olarak izlediği bir diğer politika ise Afganistan'ın yeniden inşa sürecinden vazgeçerek, mevcut düzeni güçlendirmeye çalışması oldu.⁸⁷ Obama saldırgan tutum izlemeyip, “istikrar getirici” bir rol oynamaya çalışarak, Bush döneminde yaşanan imaj kaybını gidermeyi amaçladı. Bununla beraber, ABD'nin bu ülkedeki varlığı iç ve dış kamuoyunda giderek daha çok sorgulanmaya başladı.

⁸⁵ AbdulGhani Aydın, “Afganistan'da Taliban Hareketinin Ortaya Çıkışı ve Mezhebi Görüşleri”,(Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2010), s. 25-32.

⁸⁶ Hilal Önal, “ABD'nin Afganistan Politikasının Açmazları: bölgesel Bir Analiz”, *Uluslararası Hukuk Politikası*, C. 6, S. 23(2010), s. 43- 48.

⁸⁷ Gül Seda Acet, Fazlı Doğan, “11 Eylül Olayları Sonrası ABD-Afganistan İlişkileri: istiladan İşbirliğine”, *Selçuk üniversitesi Sosyal Ekonomik araştırmalar Dergisi*, C. 17, S. 33(2017), s. 61-70.

Afganistan ve ABD arasında 2014 yılında imzalanan “İkili Güvenlik Anlaşması” ile ABD de, diğer NATO güçleri gibi, askerlerini 2015 yılından itibaren kademeli olarak ülkeden çekmeye karar verdi.⁸⁸

2017’de Donald Trump ABD başkanı olarak göreve gelince, ABD’nin Afganistan politikası daha köklü değişiklikler yaşadı. Trump, Afganistan’a karşı “takvimleri bir kenara bırakıp, koşullara odaklı bir politika izlemeliyiz” diyerek bir anlamda ABD varlığının sona ereceği sinyali verdi. Trump yönetimi, 29 Şubat 2020⁸⁹ tarihinde Taliban ile sürpriz bir anlaşma imzalayarak Afganistan’daki ABD varlığını sona erdireceğini taahhüt etti. Trump yönetiminin ardından göreve gelen Biden yönetimi de aynı politikayı devam ettirerek, Eylül 2021 itibarıyla ülkedeki 20 yıllık ABD ve dolayısıyla da NATO varlığına tamamen son verileceğini ilan etti. Sonuç olarak Taliban örgütünü ortadan kaldırmak için Afganistan’a müdahale eden ABD, bu örgütü yok etme konusunda başarısız olduğu gibi, Afganistan’daki istikrarsızlığın baş faili sayılabilecek bu terör örgütü ile antlaşma yapmak mecburiyetinde de kaldı. Bu durum, ABD’nin Afganistan politikasının uğradığı başarısızlığı gözler önüne serdi.⁹⁰ Geline noktan bir hayli memnun olan Taliban, zafer ilan ederek özgüven tazelerken, ülkenin geleceğine dair endişeler yeniden alevlendi.

2.2. Afganistan’ın Etnik ve Siyasi Yapısı

Bir ülkede yaşayan etnik grupların sayısının belli olması için o ülkedeki nüfus sayımlarının doğru yapılmış olması ve güncel verilere dayanması oldukça önemlidir. Afganistan’da en son resmi nüfus sayımı 1979’da tam da SSCB işgalinin başladığı yılda yapılmıştır. İşgal ile oluşan savaşın etkisiyle yaklaşık iki milyona yakın insan Pakistan ve İran’a göç etmiştir. Mücahitlerin egemen olduğu bölgelerde ise nüfus sayımı yapılamamıştır. O dönemdeki sınırlı sayıma göre Afganistan’ın toplam nüfusu 15.5 milyon civarındadır. Son yıllarda da sağlıklı bir nüfus sayımı yapılamamıştır. 2020 için yapılan tahmine göre, toplam nüfus yaklaşık 39 milyon civarındadır. Afganistan

⁸⁸ “The U.S. War in Afghanistan 1999-2020”, *Timeline*,
<https://www.cfr.org/timeline/us-war-afghanistan>

⁸⁹ Ömer Aslan, “ABD-Taliban Anlaşması Sonrası Afganistan’da Barış Sürecinin Seyri”, AA, 03.02.2020
<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/abd-taliban-anlasmasi-sonrasi-afganistan-da-baris-surecinin-seyri/1790801>

⁹⁰ Jamaluddin Sadruddin Oghli, “ABD’nin Afganistan Politikası: Obama ve Trump Dönemi”, *Pearson Journal*, C. 5, S. 8 (2020) s. 110-117.

nüfusunu tanımlamada etkili olan iki ana unsur milliyet ve mezheptir. Afganistan halkının %99'unun Müslüman, %84'e yakınının Sünni, %14'lük kısmının Şii ve %0.7 kadarının ise Hindu olduğu ifade edilmektedir. Son zamanlarda Hindulara karşı acımasızca yapılan saldırılar sonucunda bu grubun neredeyse tamamı ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.⁹¹

Afganistan anayasasında ülkede toplamda 14 farklı etnik grubun yaşadığı belirtilmiştir. Bunlar sırasıyla, Peştun, Tacik, Özbek, Türkmen, Hazara, Kırgız, Kızılbaş, Nuristani, Aymak, Beluç, Arap, Peşei, Göçer ve Brohi etnik gruplarıdır. Ülkede çoğunluğu oluşturan etnik gruplar arasında birinci sırada Peştunlar, ikinci sırada Tacikler, üçüncü sırada Türk kökenli etnik gruplar, dördüncü sırada ise Hazaralar gelmektedir. Afgan kelimesi Afganistan anayasasında, ülkede yaşayan herkesi tanımlayan kapsayıcı bir kelime olarak ifade edilmiş olsa da, birçok araştırmacı tarafından Afgan kelimesinin Peştun kelimesi ile aynı anlama geldiği ileri sürülmektedir.⁹² Bunun sonucunda Peştunlar dışında ülkede yaşayan diğer etnik grupların birçoğu gerçek anlamda kabul görmemektedir.⁹³

2.2.1. Peştunlar

Peştunların M.Ö. 480 dolaylarında bugün Afganistan olarak bilinen ülkenin Kuzey bölgesi ve Süleyman Dağları'nın civarında yaşamaya başladığı ifade edilmektedir. Hindistan yerlileri ile karışması neticesinde Patan-Peştun ismini aldığı söylenmektedir. O halkın etkisi altında kalarak zamanla bugün konuştukları Peştu dilini o bölgenin yerleşik insanlarından aldıkları ileri sürülmektedir. Afganistan nüfusunun %41'ini Peştunların oluşturduğu ifade edilmektedir.⁹⁴ Afganistan'ın en kalabalık etnik grubu olan Peştunlar yoğun olarak ülkenin güney kısmında yaşamaktadır.⁹⁵ Kandahar, Pakia, Logar, Nangarhar ve Uruzgan illeri, Peştunların çoğunlukta olduğu vilayetlerdir.

⁹¹ Abdul Bashir Azar, "1992-2015 Arası Afganistan Siyasetinde Afganistan Türkleri ve General Dostum", (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2019) s. 8.

⁹² Şahrani, تاریخچه اقوام در افغانستان (Afganistan'daki Etnik Grupların Tarihi), s.22-26.

⁹³ Mesut Akyüz, "İçeridekinin Bakış Açısıyla Kadın", (Doktora Tezi, Ankara üniversitesi, 2018) s. 61-64

⁹⁴ "Afganistan Etnik Grup Haritası", Mepa News, 5 Mart 2021, <https://www.mepanews.com/afghanistan-etnik-grup-haritasi-21807h.htm>

⁹⁵ Ali Farishta, "Afghanistan: The Rise of Ethnic Consciousness Through History: A Comprehensive Overview of The Origion of The Afghan Conflict", SSOAR-Leibniz Institute for Socail Science, 2015, s. 3.

Bunun yanı sıra ülkenin kuzey bölgesinde de küçük bir kısım Peştun yaşamaktadır. Peştunların neredeyse 60 farklı kabileden meydana geldiği söylenmektedir. En önemli kabileleri Dürrani, Gılzai, Mangal ve Afri'dir. Peştunların neredeyse tamamının Sünni Müslüman olduğu kabul edilmektedir. Peştunlar arasında "Peştunvali" olarak bilinen gelenek oldukça yaygındır ve bunun bir parçası olan "kan davası" hala geçerliliğini korumaktadır. "Kanı kanla temizleme" geleneği, bu etnik grup arasında adeta yazılı olmayan bir yasa niteliğindedir.⁹⁶

1747 senesinde ülkenin kurucu lideri Ahmed Şah Durrani başta olmak üzere bugüne kadar ülkeyi yöneten kişilerin neredeyse hepsi Peştundur. Daha önce de belirtildiği üzere, Afganistan'da genel olarak Afgan kelimesi Peştunları tanımlamak için kullanılır. Bu yüzden diğer etnik gruba mensup olan kişiler, kendilerini tanımlamak için ait olduğu boy ve milliyetlerini söylemektedir. Örneğin; bir Özbek kendisini Özbek olarak, bir Tacik kendisini Tacik olarak tanımlamaktadır. Toplam Afganistan nüfusunun 15-16 milyonunun Peştun olduğu tahmin edilmektedir.⁹⁷ Pakistan'da da bugün 14 milyon kadar Peştunun yaşadığı düşünülmektedir. Bu durum iki ülke arasında karmaşık bir yapı arz eden siyasi ilişkilerde önemli bir faktördür.

2.2.2. Tacikler

Tacikler, Afganistan'da en büyük ikinci etnik grup konumundadır. Ağırlıklı olarak ülkenin batı, güney ve kuzey kısımlarında yaşam sürmektedirler. Tacikler, kimi yazarlarca Arap olarak tanımlansa da, aslında İran asıllı oldukları ve uzun süredir Afganistan topraklarında yaşadıkları söylenmektedir.⁹⁸ Dağ olarak ayrılan Tacikler, Tacikistan ve Pakistan'a yakın bölgeler ve Doğu Türkistan sınırı olmak üzere Badahşan vilayetinde yaşarken, Farsivan olarak ayrılan Tacikler ise daha çok şehir merkezlerinde ikamet etmektedir. Ülkenin dört bir yanına yayılmış olsalar da, daha çok Kabil, Herat Pencşir ve Mezar-ı Şerif gibi büyük kentlerde yoğun olarak göze çarpmaktadırlar. Taciklerin konuşmakta olduğu dil Farsça'ya benzese de, dillerini Deri olarak

⁹⁶ Akın Kiren, "Afganistan 'ın Yeniden Yapılandırılmasında Türkiye'nin Rolü, 2001-2011", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012), s. 19.

⁹⁷ "Afganistan Etnik Grup Haritası", Mepa News, 5 Mart 2021, <https://www.mepanews.com/afganistan-etnik-grup-haritasi-21807h.htm>; Keskin, "Amerikan'ın Afganistan Müdahalesinin Siyasi, Ekonomik ve Stratejik Yansımaları", s. 16-17.

⁹⁸ Kiren, "Afganistan 'ın Yeniden Yapılandırılmasında Türkiye'nin Rolü, 2001-2011", s. 21

adlandırmaktadırlar. Taciklerin çoğunluğu Sünni Müslüman'dır. Tacikler, Afganistan siyasi tarihi boyunca sadece iki kere iktidarı ele geçirmeyi başarmıştır. Birincisi 1929 senesinde kurulan Habibullah Kalakani hükümeti, ikincisi ise 1992'de kurulan Burhaneddin Rabbani hükümetidir. Her iki örnekte de Tacikler, Peştunların ağır tepkileriyle karşı karşıya kalarak iktidardan uzaklaştırılmışlardır.⁹⁹

Taciklerin Afganistan nüfusunun ne kadarını oluşturduğu tartışmalı olmakla birlikte %27 civarında oldukları kabul edilmektedir. Sağlıklı bir nüfus sayımı olmamasıyla beraber 8-9 milyon dolaylarında oldukları tahmin edilmektedir. Tacik adının Arapça "Taç"dan geldiği ifade edilse de, aslında Türk ve Moğolların Araplara verdiği bir ad olduğu ve zamanla Türkistan bölgesinde yaşayan Sünni Müslümanları tanımlamak için kullanıldığı da ileri sürülmektedir. Tacikler, Peştunlardan sonra ülkede siyaset, bürokrasi ve ekonomide oldukça etkili konumdadır. Dari dili, Afganistan'da bütün etnik gruplarca konuşulan yegâne ortak dil konumundadır.¹⁰⁰

2.2.3. Türkler

Afganistan'da, Peştun ve Tacikler'in ardından üçüncü büyük etnik grup ise Türk kökenli kavimlerdir. Türkistan ya da "Güney Türkistan" zaman zaman da "Afgan Türkistan'ı" olarak bilinen Afganistan'ın kuzeyi, Afganistan Türkleri'nin ağırlıklı olarak yaşadığı bölgedir. Ülkenin doğusundaki Vahan koridorundan başlayarak batı kısmı Herat iline kadar uzanan bölge, Türkistan ve Katagan olmak üzere ikiye ayrılmıştır.¹⁰¹ İsmi bir Özbek aşiretinden alan Katagan bölgesinin merkezi Kunduz ili; Türkistan'ın merkezi ise Mezar-ı Şerif vilayetidir. Büyük Türkistan coğrafyasının tabii bir parçası olan Güney Türkistan bölgesinin kesin olarak Afganistan devletine katılımı 19. yüzyılın sonlarına doğru bölgedeki hanlıkların ortadan kaldırılmasıyla mümkün olmuştur. Afganistan Türkleri arasında en büyük etnik grup Özbekler, ardından da

⁹⁹ Özgür Çınarlı, "Afganista'nın Etnik Yapısı", *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, C. 4, S. 1 (2012), s. 75-76.

¹⁰⁰ Azar, "1992-2015 Arası Afganistan Siyasetinde Afganistan Türkleri ve General Dostum", s. 10.

¹⁰¹ Burhaneddin Şarîq, تاریخ مختصر تورکستان جنوبی (Güney Türkistan'ın Kısa Tarihi, 1. Baskı, Tahran, *Andişa-i Nau Yayınları*, 2010, s.91-95.

Türkmenlerdir.¹⁰² Bunların yanı sıra Kırgızlar, Kazaklar, Aymaklar, Kızılbaşlar, Afşarlar, Halaçlar ve Tatarlar da Afganistan’da yaşayan Türk kökenli kavimlerdir.¹⁰³

Özbek ve Türkmenlerin genel nüfusa oranı %13 civarındadır. %9 civarındaki Özbekler, yoğun olarak Faryab, Şibirgan, Kunduz, Mezar-ı Şerif, Badahşan illerinde yaşamaktadır. Nüfusunun yaklaşık 3.5 milyon kadar olduğu düşünülmektedir. 1980’li yıllardan beri Afganistan siyasetinde etkili bir figür olan ve özellikle Taliban’a karşı verdiği mücadele ile tanınan Özbek General Rashid Dostum, ülkede Mareşallik rütbesi alan üçüncü,¹⁰⁴ Türk dünyasında ise dördüncü kişi konumundadır. Halen Afganistan Türkleri ve Cümbüş Partisi’nin lideri olan Dostum, 2014 seçiminin ardından Afganistan Cumhurbaşkanı birinci yardımcılığı görevine getirilmiştir.¹⁰⁵ İkinci kalabalık Türk grubu olan Türkmenler yine ülkenin kuzeyinde, Kunduz vilayetinden tarihi Herat kentine kadar uzanan büyük coğrafyada yoğun olarak yaşamaktadır.¹⁰⁶ Sayıları tam olarak bilinmese de tahminen 1.5 milyona yakın durumdadır. Afganistan’da yaşayan diğer Türklerin nüfusuna baktığımızda, Kazakların 50 bin, Kırgızların, 40 bin, Karakalpakların 4 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir.¹⁰⁷

Afganistan’da yaşayan Türklerin bu bölgeye ne zaman yerleştikleri konusunda bir görüş birliği olmamakla birlikte, M.Ö. başlayarak M.S. 1747 yılına kadar Türklerin bölgede birçok devlet ve imparatorluk tesis ettiği görülmektedir. Örneğin; Akhunlar, Gök Türkler, Karahanlılar, Gazneliler, Harzemşahlar, Selçuklular, Timurlular, Babürlüler ve Avşarlar bölgede birbiri ardınca egemen olarak derin izler bırakan Türkler’dir. Tarih boyunca karşılaştıkları birçok baskı politikaları neticesinde Afganistan Türklerinin bazıları örneğin; Kızılbaşlar, Aymak-Oymaklar kendi kimliklerini kaybederek asimile olmuştur. Doğu Türkistan sınırı Vahan’dan başlayarak

¹⁰² Gunar Yaring, تورکهای افغانستان (Afganistan Türkleri), Çev. Celayir Azimi, 1. Baskı, Mezar-ı Şerif, *Saqafat Yayınları*, 2016, s.11-95.

¹⁰³ Keskin, “Amerikan’ın Afganistan Müdahalesinin Siyasi, Ekonomik ve Stratejik Yansımaları”, s. 19-20.

¹⁰⁴ “Abdul Rashid Dostum Officially Awarded Rank of Marshal”, *ATNNEWS*, July 15, 2020 <https://ariananews.af/abdul-rashid-dostum-officially-awarded-rank-of-marshal-jawzjan/>

¹⁰⁵ Nurshod Nurkilor, “Historic Roots and Impact of Ethnic Uzbeks on Political Circumstances in Afghanistan”, *Global Journal Of Human-Socail Science: Political Science*, C.20, S.6 (2020), s. 19-27.

¹⁰⁶ Savaş Şahin, “Afganistan’daki Türkmen Varlığı ve Kültürü Üzerine”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S.5 (2016), s. 1146-1150.

¹⁰⁷ Abubakar siddique, “Afghanistan Ethnic Divides”, *CIDOB Global Policy Research Project*, 2012, s. 2-4.

Orta Asya ülkeleri Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan sınırlarına kadar uzanan büyük bir coğrafyada yaşayan Türkler, kendi kimlik ve geleneklerini koruyabilmek için çok çetin mücadeleler vermiştir.¹⁰⁸

Afganistan coğrafyasında yaşayan kavimler yaklaşık 2000 yıl süren Türk egemenliğinde herhangi bir şekilde kimliklerinden ötürü dışlanmamış; bunun neticesinde söz konusu coğrafyada güçlü devletler ortaya çıkmıştır. Fakat 1747’de bugünkü anlamda Afganistan’ın kurulmasıyla başlayan süreç, 1880’lerden itibaren sert bir şekilde yüzünü gösteren çirkin ırkçı tutum neticesinde Afganistan halkını birbirine düşman hale getirmiştir.¹⁰⁹ Bu durum, bugün dahi devam eden iç savaşın en önemli unsurlarından biridir. Merkezi hükümet tarafından hayata geçirilen yöntemler, ülkenin parçalanarak sürekli istikrarsız hale gelmesine ilaveten, Afganistan’ın terör, vahşet, savaş ve açlık gibi farklı negatif sıfatlar eşliğinde anılmasına neden olmuştur.¹¹⁰

2.2.4. Hazaralar

Afganistan toplumunun önemli bir kısmını oluşturan Hazaralar, Taciklerden sonra Derice konuşan en büyük etnik gruptur. Hazaraların aslında Cengiz Han soyundan geldikleri ve 13. ve 14. yüzyıllarda Afganistan topraklarına gelerek yaşamaya başladıkları iddia edilmektedir. Hazaraların çoğu Şii Müslüman olmakla birlikte az da olsa Sünni Müslüman olanları da var. Hazaralar, Şii mezhebinde oldukları için tarih boyunca Afganistan’da en çok baskı ve zulüm gören etnik grup arasında yer almıştır. Bu sebepten ötürü sosyal ve ekonomik anlamda diğerlerine göre çok daha geri planda bırakılmış; özellikle Taliban’ın katliamlarına maruz kalmışlardır. Genel olarak Hazaralar Afganistan’ın merkezi kısımları dâhil olmak üzere Bamiyan, Daykundi, Gazni, Kabil ve Mezar-ı Şerif gibi önemli şehirlerde yaşamaktadır.¹¹¹

Hazaraların Türk kökenli olduğunu iddia eden görüşler de mevcuttur. Bu görüşleri savunanların bazıları Hazaraların soyunu Emir Timur’a bağlarken diğerleri ise Ak Hunlar’a (Eftalitler-Kuşanlar) dayandırmaktadır.¹¹² Hazaraların Afganistan

¹⁰⁸ Hayri Aysultan, “Afganistan’da Dil Politikası”, TSA, S.1 (2020), s. 48-54.

¹⁰⁹ Şariq, تاریخ مختصر تورکستان جنوبی (Güney Türkistan’ın Kısa Tarihi, s. 183-199.

¹¹⁰ Kiren, “Afganistan ’ın Yeniden Yapılandırılmasında Türkiye’nin Rölü,2001-2011”, s. 23-26.

¹¹¹ Akyüz, “İçeridekinin Bakış Açısıyla Kadın”, s. 67.

¹¹² Şahrani, تاریخچه اقوام در افغانستان (Afganistan’daki Etnik Grupların Tarihi), s. 89-104

nüfusunun %9'luk kısmını oluşturdıkları, dolayısıyla da yaklaşık 3.5 milyon civarında oldukları tahmin edilmektedir.¹¹³ Hazaraların birçoğu, devlet tarafından uygulanan zorba yöntemler ve asimilasyon politikaları neticesinde ülkeyi terk ederek Pakistan ve İran gibi ülkelere sığınmıştır. Bu göçlerin en yoğun olarak yaşandığı dönem ise 1891-1893 arasındır. O dönemde Afganistan Kralı olan Abdurrahman Han'ın, Hazaraların neredeyse yarısını yok ettiği, ana yurtları olarak bilinen Hazaracat bölgesinden zorla sürgün edildikleri birçok araştırmacı tarafından açıkça ifade edilmektedir.¹¹⁴ Afganistan nüfusunun geri kalanı ise diğer etnik ve mezhepsel grup tarafından oluşturulmaktadır.

2.3. Afganistan'ın Jeopolitik Önemi

Kadim dünyanın oldukça önemli coğrafyaları olarak sayılan Türkistan, Çin, Hindistan, Orta Doğu ve İran'ın birbirine bağlanmasını mümkün kılan Afganistan, jeopolitik anlamda dünyanın can damarı ve Kalpgâh'ı şeklinde ifade edilmektedir. Bugün Afganistan olarak bilinen bölge 18. yüzyıldan itibaren bir ülke olarak anılmaya başlamıştır. Ondan önce Afganistan, farklı bölgelere ayrılmıştı ve değişik isimlerle anılmaktaydı. Eski Çağda örneğin Herat ve etrafı Aria; Kabil ve Belh çevresi ise Bakria gibi isimlerle bilinmekteydi. Orta Çağa gelindiğinde ise bölge Taharistan, Garcistan, Sicistan, Zabulistan gibi adlarla anılmaya başladı.

Ülke kuzeyde Orta Asya ülkelerinden Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan, güneyde Pakistan, doğuda Çin, batıda ise İran ile çevrilmiştir.¹¹⁵ Denize herhangi bir şekilde çıkışı olmayan topraklarının çoğunu yüksek dağların teşkil ettiği Afganistan'ın Pakistan, Hindistan ve İran gibi ülkelere geçişi sağlayan önemli yolları ise Hayber, Bolan, Toçi ve Gomal'dır.¹¹⁶ Afganistan, sahip olduğu önemli jeopolitik özelliği dolayısıyla eski çağlardan beri büyük güçlerin ilgi odağı olarak gelmektedir. Bilhassa Hindistan'a geçiş açısından oldukça kolaylık sağlayan Afganistan, ilk olarak İran asıllı Ahamenşiler tarafından M.Ö. 5. yüzyılda işgal edilerek, İndus Nehri'ne kadar ulaşım

¹¹³ “Afganistan Etnik Grup Haritası”, Mepa News, 5 Mart 2021, <https://www.mepanews.com/afganistan-etnik-grup-haritasi-21807h.htm>; Rahimullah Farzam, “Tarihsel ve Güncel Boyutlarıyla Hazara Toplumu”, *İRAM*, 2020 s. 9-13.

¹¹⁴ Abdullah Mohammadi, “Tarihten Günümüze Hazaralar (Tarih, Dil, Folklor ve Etnografya)”, *BELGÜ*, S. 30- 34. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/495358>

¹¹⁵ Bkz. Ek. 1

¹¹⁶ Orhan Yazıcı, “Afganistan'ın Jeopolitik Önemi”, *Sosyologca*, S. 3 (2012), s.273-274.

sağlanmıştır. Bölge takriben iki asır bu gücün egemenliği altında kalmıştır. M.Ö. 4. yüzyılda bölgeye egemen olan Büyük İskender, Ahamenşiler'in egemenliğine son vererek kendi egemenliğini kurmuştur.¹¹⁷ Bu sefer de bölge halkı Büyük İskender'in istilasına altında yaşamaya mahkûm olmuştur. Büyük İskender bölgeden çekilmeden önce, Hindistan coğrafyası ve Afganistan havzasını birbirine bağlayacak olan önemli bir jeopolitik ve jeostratejik noktada yaklaşık iki yüzyıl sürecek olan Bahtarian Devleti'ni tesis etmiştir.¹¹⁸

M.Ö. 2. yüzyılda Bahtarian devleti zayıflayınca yerini Türkistan'dan gelen Türki halklar olan Sakalar ve Hunlara bırakmıştır M.S. ise bunlar da yerini bir diğer Türk devleti olan Kuşanlar'a bırakmıştır. Bölgede egemenlik sağlayan Kuşanlar, Afganistan'dan Hindistan'ın içlerine kadar uzanan bölgede dört yüzyıl sürecek olan büyük bir imparatorluk kurmuştur. Bu tarihten itibaren bölge birbiri ardınca Türkler'in egemenliği altında yaşamaya başlamıştır. Kuşanlar'dan sonra Akhunlar, ardından da 6. yüzyılda Göktürkler ülkeye hâkim olmuştur. Daha sonra bir süre İran asıllı Sasaniler'in egemenliğine giren bölge, 642'den itibaren Araplar'ın istilasına uğramıştır. Daha sonra yine bölge Türkler'in egemenliğine geçerek Gazneliler tarafından yönetilmiştir. Onların ardından ise Selçuklular, Harzemşahlar, Moğollar, Timurlular, Babürlüler, Avşarlılar, Safeviler gibi devletlerin egemenliğine kalmıştır. Eski Çağ ve Orta Çağda Afganistan olarak bilinen bölge, jeopolitik açıdan vazgeçilmez olmakla kalmamış aynı zamanda dönemin en güçlü devletlerinin ortaya çıktığı bölge olarak önemli bir güç merkezi konumunda olmuştur.¹¹⁹

Afganistan devleti 1790'larda zayıflayınca, dönemin en büyük iki emperyalist gücü olan İngilizler Hindistan üzerinden, Ruslar ise Türkistan üzerinden Afganistan'ın sınırlarına kadar yaklaşmayı başarmıştır. 1834'te Dost Muhammed Han iktidara gelince, batı bölgesinden yaklaşan Rus destekli İran ve doğudan yaklaşan İngiliz destekli Hindistan karşısında ciddi anlamda bir mücadele vererek birtakım başarılar

¹¹⁷ Miguel Angel Ballesteros Martin, "Geopolitical Analysis of Afghanistan", *Spanish Enstitute for Strategic Studies*, 2011, s. 1-4.

¹¹⁸ Metin Mutanoğlu, *Afganistan: Moğol İstilasından Amerikan İşgaline*, İstanbul İHH, 2006, s.2932.

¹¹⁹ Ghulam Farok Keskin, *Devlet-İçi Çatışmalarda Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Rollerini: Afganistan Örneği (1989-2018)*, İstanbul, *Gündoğdu Yayınları*, 2020, s.88-89.

elde etmiştir. Fakat çok geçmeden dolayı bir şekilde yarış halinde olan İngiliz ve Ruslar tarihi Herat kenti üzerinden Afganistan'a doğrudan müdahale etmeye başlamıştır. O dönemde İngilizler ve Ruslar arasında yaşanan mücadele "Great Game-Büyük Oyun" olarak tanınmış ve Afganistan bu iki kuvvet arasında bir tampon bölge işlevi görmüştür.¹²⁰ Ruslar'ın hep rüyasını kurduğu Hint Okyanusu'na ve dolayısıyla da sıcak denizlere geçişini sağlayacak olan Herat vilayetinin Rus destekli İran'ın egemenliğine girmesi sonucunda bu durumu kendine büyük bir tehdit olarak gören İngilizler, derhal harekete geçerek Afganistan'ı 1838'de istila etmiştir.¹²¹ İngilizler, Afganistan halkının direnişleri neticesinde dört yıl sonra, 1842'de ülkeden çıkmak zorunda kalmıştır.¹²²

İngilizlere karşı verdiği çetin mücadele neticesinde, Afganistan devleti oldukça zayıflayarak toprak kaybetmeye başlamıştır. Bununla birlikte ülkedeki kabile reisleri ve din adamlarının etkisi de artışa geçmiştir. Diğer taraftan Türkistan bölgesine egemen olmaya başlayan Ruslar, ara ara Afganistan ve Hindistan'a ciddi anlamda riskler yaratmaya devam etmiştir. Fakat Rusya ile Britanya arasında artan mücadele İngilizler'in 1878'de ikinci kez Afganistan'ı istila etmesine neden olmuştur.¹²³ 1907'de İngilizlerin ve Rusların vardığı anlaşma neticesinde Afganistan tamamen İngiliz egemenliğine girmiştir. Birinci Dünya Şavaşı devam ederken bölgenin jeopolitik önemine çok iyi vakıf olan ve buradan İngiliz ve Ruslar'a karşı büyük darbe vurmaya planlayan Türk-Alman heyeti, Afganistan'a bir ziyaret gerçekleştirerek, Afgan kralını savaşa girmesi için ikna etmeye çalışsa da başarılı olamamıştır.¹²⁴

1919'da İngilizler Afganistan'ın bağımsızlığını tanımak zorunda kalmıştır. Daha önce de değinildiği üzere, 1947'de Pakistan'ın kurulması ve İngiliz devleti tarafından desteklenmesi sonucunda Afganistan, bir denge oluşturmak için Sovyetlerin kapısını çalmaya başlamıştır. Kendine sunulan bu fırsatı çok iyi değerlendiren SSCB, kısa

¹²⁰ Ballesteros Martin, "Geopolitical Analysis of Afghanistan", s. 6-7

¹²¹ "The Course of Geopolitics", http://www.blackwellpublishing.com/content/bpl_images/content_store/sample_chapter/0745631142/Misra_SampleChapter_Afghanistan.pdf

¹²² Nilüfer Karacasulu, Bölgesel Güvenlik Analizi: Afganistan, İstanbul, Beta, 2011, s. 35-36.

¹²³ Gunjan Priya, "Importance OF Afghanistan in Inner Asian Geopolitics, The Criterion, C.5, S. 3 (2014), s. 096-098.

¹²⁴ Yazıcı, "Afganistan'ın Jeopolitik Önemi", *Sosyologca*, S.278-280.

zamanda Afganistan üzerinde oldukça etkin olmaya başlamıştır. 1970'lerden sonra batının en güçlü devleti konumunda olan ABD'nin Uzak Doğu'ya yönelik girişimleri Afganistan için yeni bir tehdit unsuru olmaya başlamıştır. Özellikle “Altın Üçgen” olarak isimlendirilen Burma, Tayland ve Laos'da üretilen afyon üretiminin durdurulması; pazarda oluşan boşluğu İran, Pakistan ve Afganistan'ın “Altın Hilal” ismi ile tamamlaması ve afyon imalatının yeniden artmasıyla bölge, hızla karışmaya başlamıştır. 1979'da Sovyetler'in Afganistan'ı resmen işgali, ülkeyi uluslararası siyasi arenada yepyeni bir yola sürüklemiştir.¹²⁵ İki kutuplu Soğuk Savaş döneminin en büyük iki gücünden biri olan ABD, doğal olarak bu istilaya sert tutum sergileyen güç olmuştur. Bu tarihten itibaren ABD'nin Afganistan müdahalesi de yükselişe geçmiştir. 1989'da Sovyetler'in Afganistan'dan çekilmesi ülkenin arz ettiği jeopolitik öneminin kısmen kaybolmasına neden olsa da, 11 Eylül saldırılarıyla Afganistan yeniden dünya siyasetinin merkezine oturmuştur. Ancak ülke bu kez de NATO desteğinde, dünyanın süper gücü olan ABD'nin işgaline uğramıştır.¹²⁶

ABD, bir yandan 2001 Afganistan müdahalesine hukuki bir zemin kazandırmak için “meşru müdafaa” ilkesini ileri sürerken, diğer yandan uluslararası kamuoyundan yükselen eleştirileri azaltmak için küresel terörle mücadele, demokrasi ve insan hakları gibi evrensel değerleri kendi çıkarı için araçsallaştırarak kullanmıştır. Oysa, kanaatimizce işgalin ileri sürülen hususların hiçbirisi ile ilgisi yoktur ve tamamen Afganistan'ın arz ettiği jeopolitik önemden kaynaklanmıştır. Bu nedendir ki ABD 2020 itibariyle, 19 yıl önce ortadan kaldırmak için Afganistan'a girdiği Taliban örgütü ile anlaşarak aynı masada oturmaktan çekinmemiştir. ABD, Afganistan'da varlık göstererek Rusya, Çin, İran gibi hasım ülkelere yakın bir coğrafyada üs kurarak onları çevrelemek istemiştir.¹²⁷ Bununla beraber, 2021 Ağustos sonu itibariyle tam çekilme kararını ortaya koyarken, Afganistan'da bir türlü elde edilemeyen istikrar için bedel ödeyen taraf olmak fikrinden vazgeçmiştir. Nitekim istikrar için ödediği yüksek askeri

¹²⁵ Ahmet K. Han, “Sovyet İşgali ve Sürekli Özgürlük: Afganistan'da Süper Güç Müdahalelerin Uluslararası Sisteme Etkileri Üzerine Karşılaştırmalı bir Jeopolitik İnceleme”, *Ortadoğu Etütleri*, C. 2, S.2 (2011), s. 60-64.

¹²⁶ Mutanoğlu, Afganistan: Moğol İstilasından Amerikan İşgaline, s. 35-56.

¹²⁷ Serpil Güdül, Farida Labib Raof, “Orta Asya'da Yeni Büyük Oyunun Anahtarı: Afganistan”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, s.4 (2020) s. 14-15

ve ekonomik bedel, en çok da rakip Rusya ve Çin'in işini kolaylaştırmaktadır. Dünyanın en büyük ikinci ekonomik ve üçüncü askeri gücü olan Çin, ABD için hali hazırda en büyük tehdit konumundadır. Sonuç olarak baktığımızda Afganistan ister Eskiçağ ister Ortaçağ ve ister Yeniçağda jeopolitik konumu dolayısıyla büyük güçler için hep hedef ülke konumunda olmuştur ve bundan sonra da böyle olmaya devam edecektir.¹²⁸

2.4. Afganistan'ın Jeostratejik Önemi

İngiliz sömürgesi döneminde Hindistan'da genel vali olarak görev yapan Lord Curzon Afganistan'ın sahip olduğu jeostratejik önemi “Asya'nın horoz dövüşü alanı” diyerek çok güzel bir şekilde açıklamıştır. Bunun yanı sıra ünlü Pakistanlı şair Muhammed İkbal “Afganistan Asya'nın kalbi” diyerek Afganistan'ın jeostratejik önemine dikkat çekmiştir. 19. yüzyılda İngiltere-Rusya 20. yüzyılda ABD-SSCB 21. yüzyılda ABD-Çin arasında tampon bölge olması Afganistan'ın jeostratejik önemini açıklayan tarihi bir gerçektir. Rusya'nın sıcak denizlere inmesi için Afganistan'ı seçmesi, ABD'nin kendine rakip olarak gördüğü Rusya ve Çin'i çevrelemek için Afganistan'ı tercih etmesi, Hindistan ve Çin'in ihtiyaç duyduğu petrol ve doğal gazı Orta Asya ülkelerinden satın alarak Afganistan üzerinden kendilerine ulaştırma çabaları oldukça anlamlıdır. Ayrıca “Yeşil Kuşak” olarak adlandırılan ABD projesinin önemli aktörlerinden biri yine Afganistan'dır.¹²⁹

Asrın projesi olarak isimlendirilen Çin'in “Kuşak ve Yol” projesindeki önemi, enerji hatları üzerinde yer alması, Hürmüz Boğazı'na yakınlığı, Orta Asya, Ortadoğu, Güney Asya, Çin, Hindistan, Rusya'ya olan yakınlığı ve bu saydığımız bölge ve ülkelerin birbirine bağlanması için kavşak nokta olması Afganistan'ı jeostratejik açıdan vazgeçilmez kılmaktadır. Bununla birlikte Afganistan, kendi topraklarından Pakistan ve İran'a akan nehirler nedeniyle de bu ülkelerin su ihtiyacının karşılanması için önem arz etmektedir. Tüm bunlara ek olarak barındırdığı “altın, bakır, demir, krom, petrol, doğal

¹²⁸ Ali Külebi, “Afganistan'ın Öteki Önemi”, *Türk Yurdu*, C. 30, S. 272 (2010), s.41-42.

¹²⁹ Ali Rıza Kuğu, “Afganistan'da İktidar Mücadelesi ve Dış Müdahale Sorunsalı: Uluslararası Toplum için Yeni bir Yol Haritası”, (Doktora Tezi, İstanbul üniversitesi, 2020), 60-61

gaz ve lityum” yatakları sayesinde yükselen her gücün dün olduğu gibi bugün de ilgi odağı olmayı sürdürmektedir.¹³⁰

Büyük güçler, her zaman uluslararası arenada sahip olduğu egemenlik ve nüfus alanını daha da genişleterek daha etkin bir rol oynama çabasıdadır. Güçleri nispetinde Dünya’nın neresinde herhangi bir karışıklık söz konusu olursa bu güçler anında müdahale ederek bu durumu kendi lehine yönetmek ister. Bu durumda diğer güçlerin doğal olarak bundan rahatsız olması sonucunda mezkûr güçlerin karşı karşıya gelmesi kaçınılmaz olacaktır. Bugün baktığımızda küresel güç olan Rusya uluslararası politika da eski ihtişamını yeniden elde etmeye çalışırken, Çin ise ekonomik gücüne dayanarak daha aktif bir rol oynama çabasıdadır. ABD ise kendine rakip olarak telakki ettiği ve hegemonik gücüne ters düştüğü gerekçesiyle mezkûr güçleri bir şekilde zayıflatarak etkisiz hale getirmek için bütün gücünü seferber etmiş durumdadır. Adı geçen küresel güçlerin herhangi biri, bir diğerinin enerji kaynakları ve stratejik bölgelere sahip olmasına asla tahammül edemeyecektir. Zira bu güçler açısından yeni bir küresel gücün ortaya çıkması kabul edilebilir bir durum değildir.¹³¹

2.5. Afganistan’ın Jeoekonomik Önemi

Bugün enerji kaynakları jeopolitiğin en önemli değişken unsurlarından biri olarak dünya siyasetinde önemli bir etken konumundadır. Enerji kaynakları üzerinde egemenlik sağlamak için büyük güçler arasında çetin bir rekabet söz konusudur. Büyük güçlerin uzun vadeli ekonomik planları gereği ihtiyaçlarını karşılayacak enerji kaynaklarını temin etmek onların en temel hedeflerinden biridir. Yeterli miktarda enerji ihtiyacına erişmek ve onu kolay, az maliyetli yollardan kendine erişimini sağlamak hayati derecede önemlidir. Enerji açısından oldukça zengin olan Orta Asya ülkeleri, SSCB’nin dağılmasının ardında kendi bağımsızlığını ilan ederek sahip olduğu yer altı kaynaklarını dünya piyasasına ulaştırma çabasına girdiler. Gelişen bu durum karşısında büyük güçler kayıtsız kalmayarak Orta Asya kaynaklarına erişmek çabası içerisinde

¹³⁰ Hüseyin Şeyhanlı oğlu, “18. Yüzyıldan Günümüze Kadar Afganistan’ın Jeostratejik Önemi”, Avrasya Etütleri, S. 34 (2008), 63-72.

¹³¹ Abdullah Fayez, “بازتاب تقابل منافع امریکا، روسیه و چین در افغانستان (Rusya, Çin ve ABD’nin Afganistan’daki Çıkar Çatışması)”, (Yüksek Lisans Tezi, İbn Sina Üniversitesi, 2020), s. 36.

kendilerini buldular.¹³² Afganistan'ın jeoekonomik anlamda arz ettiği önem, bölgesel ve küresel çapta enerji kaynakları üzerinde nüfuz sahibi olmak isteyen devletler için oldukça uygun ve elverişli bir durumdadır. İşte bu yüzden bir şekilde bu güçlerin dış müdahalesi ile karşı karşıya kalmaktadır.¹³³

Afganistan konumu dolayısıyla Orta Asya kaynakları için en ideal ülke konumundadır. Ayrıca yukarıda da bahsi geçtiği üzere, Afganistan'ın kendisi de petrol, doğal gaz, altın, bakır, lityum, demir, gümüş, uranyum, alüminyum gibi yer altı kaynakları açısından oldukça zengin bir ülkedir. 60-2200 ton bakır ve demir madenine sahip olmasıyla dünya çapında bu açıdan en zengin ülkelerden biri olarak sayılmaktadır.¹³⁴ ABD merkezli yapılan bir araştırmaya göre Afganistan 220 milyar dolar değerinde petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahiptir. Afganistan, el değmemiş doğal kaynaklar açısından aynı zamanda bölgenin en zengin ülkelerinden biridir.¹³⁵ Yine ABD menşeli bir araştırmaya göre henüz kullanılmayan 1-3 trilyon dolar tutarında yeraltı kaynağına sahip olan Afganistan, her yıl kaçak yollarla 300 milyon dolar tutarında yeraltı kaynağını kaybetmektedir.¹³⁶

2.6. Küresel ve Bölgesel Güçlerin Dış Politikasında Afganistan'ın Önemi

2.6.1. ABD için Afganistan'ın Önemi

Afganistan'ın Asya Kıtası'nın kalbinde konumlanmış olması, Orta Asya, Hint Okyanusu, Basta Körfezi, Güney ve Doğu Asya ülkelerine olan yakınlığı dolayısıyla hegemon güç olan ABD için önemi oldukça yüksektir. Afganistan üzerinde etkili olan bir güç, uluslararası arenada diğer rakiplerine karşı oldukça avantajlı bir durumda olacaktır. İşte bu yüzden hegemon bir güç olan ABD'nin Afganistan'da olması ulusal çıkarları açısından vazgeçilmezdir. ABD'nin Sovyetler'e karşı verdiği temsili

¹³² Güçlü Köse, "Orta Asya (Türkistan) Enerji Meselesi: Enerji Potansiyeli ve Aktörleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 13, S. 72 (2020), s. 255-262.

¹³³ Gündül, Labib Raof, "Orta Asya'da Yeni Büyük Oyunun Anahtarı: Afganistan", s.

¹³⁴ Agnieszka Pikulicka Wilczewska, "Why is Afghanistan Unable to Extract its Vast Mineral Wealth", *ALJAZEERA*, 28 May 2019, <https://www.aljazeera.com/features/2019/5/28/why-is-afghanistan-unable-to-extract-its-vast-mineral-wealth>

¹³⁵ Fayez, "بازتاب تقابل منافع امریکا، روسیه و چین در افغانستان (Rusya, Çin ve ABD'nin Afganistan'daki Çıkar Çatışması)", s.81.

¹³⁶ Ahmad Shah Katwazai, "Afghanistan's Mineral Resources Fueling war and Insurgency", *Foreign Policy Journal*, 2018, <https://www.foreignpolicyjournal.com/2018/05/29/afghanistans-mineral-resources-fueling-war-and-insurgency/>

savaşlarından biri Soğuk Savaş döneminde Afganistan üzerinden hayata geçirilmiştir. Fakat Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Afganistan'ın ABD için önemi de bir anlamda değer kaybetmiştir. 11 Eylül saldırılarıyla birlikte Afganistan yeniden ABD için kritik bir ülke konumuna gelmiştir. 2001'de dönemin ABD başkanı G. W. Bush, Afganistan müdahalesi yapma kararı alırken, terörizm ve radikalizmin uzun soluklu tehditler olduğuna dikkat çekerek bir anlamda hayata geçirilecek müdahalenin uzun vadeli olacağına dikkat çekmiştir. 2014 yılında NATO'nun Afganistan'daki misyonunu sona erdirmeye kararının ardından ABD'nin, Afgan hükümeti ile stratejik bir anlaşma imzalayarak ülkedeki varlığını daha da uzatması, Afganistan'ın ABD'nin jeopolitik ve jeostratejik politikaları açısından ne kadar önemli olduğunun bir göstergesidir.¹³⁷

Afganistan konumu itibarıyla her zaman ABD'nin dünya çapında güvenlik stratejilerinin temel taşlarından birini oluşturmuştur. Henry Kissinger'ın dediği gibi, Batının güvenliği Afganistan, Polonya ve Valdistok arasındaki bölgenin nasıl yönetildiğine bağlıdır. ABD'nin doğrudan Afganistan'da varlık göstermesi onun hegemonik gücü ile alakalı bir durumdur. ABD, SSCB'nin dağılmasının ardından kendine radikalizm ile savaş adı altında yeni bir düşman yaratarak jeopolitik açıdan önem arz eden bölgelerde varlık göstermesini meşrulaştırmıştır. Bunun en güzel örneklerinden biri de Afganistan'dır.¹³⁸

ABD'nin dış politika ve güvenlik doktrini terörle mücadele kavramına bağlı bir hale gelmiştir. Bu bağlamda yüksek miktarda harcama yaparak hegemonik konumunu sürdürmeye çalışmış; ancak istediği sonucu da tam olarak alamamıştır. Bugüne kadar ABD, Afganistan'da binlerce asker kaybı vermiş; milyarlarca dolar para harcamıştır. ABD terörle mücadele sloganı atarak Afganistan'daki varlığını ve Afganistan'ın sağladığı jeopolitik konumundan faydalanarak hegemon güç olmayı sürdürmek istemiştir. Zira Afganistan terörle mücadele ve uyuşturucuyla savaş konusunda kritik bir ülkedir. ABD'nin uygulamaya koyduğu yeni dünya düzeni açısından jeopolitik anlamda önemli olan bölgelerde ABD'nin varlık göstermesi elzemdir. Bilindiği üzere,

¹³⁷ Fayez, “بازتاب تقابل منافع امريکا، روسيه و چين در افغانستان (Rusya, Çin ve ABD'nin Afganistan'daki Çıkar Çatışması)”, s.37-38.

¹³⁸ Idrees M, Anwar K, “Afghanistan a Battle Ground of the Interest of Super Powers: A special Reference to USA, *Journal of Science& Public Affairs*, C. 5, S. 2(2017), s. 3-4

Afganistan müdahalesi ve Irak işgali bu çerçevede yapılmıştır. ABD, Afganistan'da varlık göstererek kendisi için potansiyel bir tehdit olarak gördüğü Rusya ve hegemonik konumunu altüst etme ihtimali taşıyan Çin'i çevrelemeye çalışmaktadır.¹³⁹ Bununla birlikte özellikle Obama döneminden itibaren, aktif savaş ortamından çekilerek, kemer sıkma ve Asya Pasifik'e daha fazla odaklanma konusunda bir kararlılık göze çarpmaktadır. Bu da ABD'nin, Ortadoğu başta olmak üzere pek çok bölgede sorunları öncelikle bölge ülkelerinin çözmesi yönünde bir anlayış geliştirmesi nedeniyledir. Bununla birlikte ABD'nin bölgeden sadece askeri anlamda çıkmaya çalıştığı, ancak Afganistan ve çevre ülkelerle ilgilenmeye devam edeceği söylenebilir.

Brzezinski'nin yukarıda Büyük Satranç Tahtası tezi ile geliştirdiği politika bakımından Afganistan merkezi bir ülke konumundadır.¹⁴⁰ Dün Sovyetler Birliği'nin bugün ise Çin'in nüfuz alanını genişletmesinin önüne geçmek için Afganistan hala kritik bir konumdur. ABD'nin Taliban ile yaptığı anlaşma sonucunda ülkedeki varlığını sona erdireceği bilirse de, siyaseten tamamen çekilmesi oldukça düşük bir ihtimaldir. ABD açısından Kalpgâh ve bu topraklardaki enerji kaynaklarının kontrol edilmesi çok önemlidir. Sovyetler'in dağılması ile jeoekonominin hızla gündeme gelmesi neticesinde enerji kaynaklarının kontrolü büyük güçlerin arasındaki rekabetin temel unsurlarından biri haline gelmiştir. Orta Asya ülkeleri ve Kafkas bölgesindeki devletlerin bağımsız olması ve oralarındaki enerji rezervlerinin dünya tarafında keşfedilmesi ABD'nin de dikkatini çekmiştir.¹⁴¹ ABD için Ortadoğu enerjisi üzerinde egemenlik sağlamak; dünya enerji piyasalarını kontrol etmek ve İran'ı olabildiğince köşeye sıkıştırmak en öncelikli stratejilerden biridir.¹⁴²

2.6.2. Rusya için Afganistan'ın Önemi

Rusya, SSCB'nin dağılmasının ardından, karşı karşıya kaldığı zorlu süreci iyi bir şekilde yöneterek sıkıntılardan kurtulmayı başarmıştır. Özellikle çöken ekonomisini yeniden güçlendirmesi ve içerideki istikrarsız duruma son vermesi ile büyük ve etkili

¹³⁹ Clayton Thomas, "Afghanistan: Background and U.S. Policy in brief", *Congressional Research Service*, 2014 s.6-12.

¹⁴⁰ Brzezinski, Büyük Satranç Tahtası, s. 186-189

¹⁴¹ Mutanoğlu, Afganistan: Moğol İstilasından Amerikan İşgaline, s.71-74.

¹⁴² Fayez, "بازتاب تقابل منافع امریکا، روسیه و چین در افغانستان (Rusya, Çin ve ABD'nin Afganistan'daki Çıkar Çatışması)", s. 49-56.

bir güç olarak uluslararası düzende yeniden yer almaya çalışmıştır. Rusya'nın bu bağlamda politikalar geliştirmesi ve daha önceki ihtişamını yeniden elde etmek için gerekli olan politikaları hayata geçirme girişiminde etkili olan faktörler ise dağılan ekonomisi yeniden toparlanması ve siyasi birliği sağlaması olmuştur.¹⁴³

Rusya da Afganistan ve Orta Asya ülkelerinin arz ettiği jeopolitik ve jeostratejik önemi dolayısıyla, bölgede yeniden egemenliğini güçlendirmek için bölge içi ve bölge dışı güçlerle şüphesiz bir rekabet içerisinde. Bir taraftan Çin'in hızla yükselmesi diğer taraftan her ne kadar ABD'nin 2001 müdahalesine ilk başta destek verse de ABD'nin Afganistan'daki askeri varlığının uzun sürmesi Rusya'yı ciddi manada rahatsız etmiştir. Bilhassa eski KGB üyesi olan Vladimir Putin'in 2000'lerde iktidara gelmesi ile Rusya daha aktif bir dış politika izlemeye başlamıştır. Bu bağlamda eski SSCB'nin konumuna yükselmek için gereken her türlü girişi yapmıştır. Rusya, Orta Asya bölgesini kendisi için tabii bir egemenlik alanı olarak görmektedir. Bölgeye yönelik her türlü dış müdahaleyi milli çıkarları açısından ciddi bir tehdit olarak algılamaktadır. Bu çerçevede Rusya'nın Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmesi ve Tacikistan'da askeri üs kurmasındaki hedef, bir taraftan başta ABD olmak üzere Batılı güçlerin bölgedeki girişimlerine engel olmak, diğer taraftan bölge güçlerinin nüfuzunu en aza indirmektir.¹⁴⁴

Rusya'nın girişimleri sadece Orta Asya ve Avrasya bölgesi ile sınırlı değildir. Özellikle 2013'den sonra Ortadoğu'ya girerek Suriye devlet başkanını rakip güçlerine karşı desteklemesi neticesinde onun iktidarda kalmasını mümkün kılması ile Rusya uluslararası alandaki gücünü en iyi şekilde göstermiştir. Rusya'nın DAES'e karşı verdiği başarılı mücadele, Afganistan'da faaliyet gösteren Taliban örgütü ile bağlantı kurması, ABD'yi bölgede izole etmek için Çin, İran ve Pakistan gibi ülkelerle ilişkilerini geliştirmesi Rusya'nın tamamen uluslararası alanda elde ettiği nüfuz ve yeniden dengeleyici bir güç olmak için geliştirdiği stratejiler ile alakalıdır.

¹⁴³ A. Sait Sönmez, "Moskova'nın Kutuplaşma Çabaları: Putin dönemi Rus Dış Politikası", Avrasya Etütleri, S. 37(2010), s. 41-45.

¹⁴⁴ Karacasulu, Bölgesel Güvenlik Analizi: Afganistan, s. 82-83.

Rusya'nın Avrasyacılık hayâlinin gerçekleşmesi için Afganistan'da nüfuz sahibi bir güç haline gelmesi çok önemlidir. İşte bu yüzden kendisi için bir tehdit olarak gördüğü Taliban ile ilişkilerini geliştirme çabasıdır. Taliban ve Afganistan devleti arasındaki barış görüşmelerinden birinin Moskova'da yapılması Rusya'nın Taliban örgütü ile ilişkilerinin geliştirmesi ile mümkün olmuştur. Rusya'nın Afganistan'a yönelik politikaları tamamen realist bir perspektiften ele alınarak, algıladığı güvenlik riskini ortadan kaldırma amaçlıdır.¹⁴⁵ Afganistan'da barış ve istikrarlı bir ortamın sağlanması Rusya açısından çok önemlidir. Zira Afganistan'daki terör örgütleri ve radikal grupların Orta Asya ülkelerine sıçraması, özellikle Özbekistan'da faaliyet gösteren “Özbekistan İslami Harekâtı” adı altındaki radikal örgütle ilişkilerini geliştirmesi Rusya için kabul edilebilir bir durum değildir.¹⁴⁶

Bunun yanı sıra Afganistan yasa dışı uyuşturucu üretiminde dünya çapında ilk sıradadır. Bu ülkede üretilen uyuşturucunun önemli bir kısmı Rusya'nın egemenlik sahasındaki ülkelere yasa dışı yollardan götürülmektedir. Afganistan'da barışın sağlanması Rusya'nın bu açıdan algıladığı tehditlerin de bir anlamda son bulmasına neden olacaktır. Rusya'nın Afganistan açısından rahatsız olduğu bir diğer husus ise Rusya'nın nüfuzu altındaki seçkinler arasında Rus milliyetçiliğine karşı muhalefetin artmasıdır. Rusya'nın güvenlik ve milli çıkarlarına karşı Afganistan'dan gelebilecek belki de en büyük tehdit Çeçenistan bölgesindeki ayrılıkçı faaliyetlerin şiddetlenmesi ve Afganistan'da üretilen uyuşturucunun kaçak yollarla Rusya'ya naklidir.¹⁴⁷

Rusya, ABD ve NATO'nun Afganistan'daki varlığı sayesinde Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerini geliştirerek buradaki enerji kaynaklarını kullanma ve Rusya'nın bölgedeki etkisinin kırma çabasının elbette farkındadır. Rusya'nın ABD'nin bu stratejisine karşı geliştirdiği politika ise Afganistan'daki karmaşanın daha da uzamasını sağlayarak bir taraftan ABD'nin dikkatinin bu yöne çekerek, beşerî ve mali kaynaklarını harcanmasını temin etmesi, diğer taraftan ABD'nin Afganistan konusunda

¹⁴⁵ Ekaterina Stepanova, “Russian's Afghanistan Policy in the Regional And Russia-West Contexts”, *Russia NIS Center*, S. 23 (2018), s. 14-22.

¹⁴⁶ Keskin, Devlet-İçi Çatışmalarda Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Roller: Afganistan Örneği (1989-2018), s.171-177.

¹⁴⁷ Kaneshko Sangar, “Afghanistan's Significance for Russian in the 21 th Century: Interests, Perceptions and Perspectivess”, *Politics in Central Europe*, C. 12, S. 1(2016), s. 71-74.

başarısız olduğunu tüm dünyaya duyurmaktır. Yani ABD'nin bölgedeki varlığı Rusya'yı rahatsız etse de bu durumu kendi lehine çevirmek için tüm yolları denemektedir.¹⁴⁸

2.6.3. Hindistan için Afganistan'ın Önemi

Hindistan, Güney Asya bölgesinde oldukça etkili ve hızla gelişen bir aktördür. Dolayısıyla Hindistan, kendi yakın çevresinde olan Güney Asya ülkeleri ile olan ilişkilerine çok önem vermektedir. Zira Hindistan dış politika doktrininde tüm ülkeleri kategorilere ayırmaktadır. Birinci kategoride komşu ülkeler yer almaktadır. Hindistan, Afganistan'ı bir Güney Asya ülkesi ve dış politikasında birinci derecede değerlendirdiği komşu ülkeler arasında görmektedir. Hindistan, öncelikle yakın çevresinde yer alan ülkeler arasında bölgesel hegemon bir güç olmayı hedeflemektedir.

Hindistan'ın dış politikasında Afganistan'ın öncelikli konuma gelmesinin temel sebepleri ise Pakistan ve Çin ile olan bölgesel rekabeti ve bununla birlikte Afganistan'ın Orta Asya bölgesine geçişini sağlayan yegâne ülke konumunda olmasıdır. Hindistan, Afganistan devleti ve halkı tarafından dostça görülen nadir ülkelerden biridir, çünkü Hindistan kendi çıkarları doğrultusunda Afganistan'ı kullanmayan ve mümkün olduğunca samimi ilişkiler içerisinde olan bir ülke niteliği taşımaktadır. Hindistan ve Afganistan arasındaki ilişkiler 1950'de imzalanan dostluk anlaşmasına dayanmaktadır. İki ülke arasında sadece 1996-2001 Taliban yönetimi döneminde ilişkisizlik söz konusudur. 2001 ABD müdahalesi sonrasında ise iki ülke arasındaki ilişkiler adeta zirve yapmıştır.¹⁴⁹

Hindistan'ın Afganistan politikası ve ilişkilerinin gelişmesinde Afganistan'ın sahip olduğu jeopolitik ve jeoekonomik önemi başta olmak üzere birçok faktör etkilidir. Konumu itibarıyla Orta Asya, Uzak Doğu, Orta Doğu ve Güney Asya ülkeleri arasında bir köprü işlevi görmesi; kuzey, güney, doğu ve batı çevresinde yer alan ülkeler arasında enerji koridoru ve transit ülke niteliğinde olması, bu ülkenin Hindistan

¹⁴⁸ Fayezi, “ بازتاب تقابل منافع امریکا، روسیه و چین در افغانستان ” (Rusya, Çin ve ABD'nin Afganistan'daki Çıkar Çatışması)”, s.58-61.

¹⁴⁹ Sait Vasuki, Ehsan Falahi, Kurban Ali Haydari, “ تبیین جایگاه افغانستان به عنوان کانون چند زیرسیستم منطقه‌ای ” (Afganistan Bölge Ülkelerini Birbine Bağlanmasını Sağlayan bir ülke olarak Konumu)”, Orta Asya Ve Kafkasya Dergisi, S. 87 (2015), s. 158-160.

açısından jeopolitik ve jeoekonominin merkezi ve kavşak noktası olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır. Bununla birlikte, Pakistan ve Çin etkeni de iki ülke arasındaki ilişkilerin olumlu anlamda gelişmesini etkileyen faktörlerden biridir. Orta Asya coğrafyasının Çin için adeta bir arka bahçe özelliğinde olması, Hindistan'ın bölgeye yönelik daha aktif bir politika izlemesine neden olmuştur. Hindistan, Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerini geliştirdiği takdirde ihtiyaç duyduğu enerjiyi buradan temin ederek Afganistan üzerinden kendisine ulaşmasını sağlayabilecektir. Bu bağlamda Hindistan'ın 2016 yılında İran'ın Çabehar Limanı'nı on iki sene boyunca kiralaması, Çin'e benzer bir şekilde Hindistan'ın da bölgeye yönelik yaklaşımında jeopolitiğin etkili olduğunu gösterir.¹⁵⁰

Afganistan'ın Taliban başta olmak üzere Pakistan destekli diğer radikal gruplarca Hindistan'a karşı bir terör merkezi olarak kullanılmasını engellemek Hindistan'ın temel hedeflerinin başında gelmektedir.¹⁵¹ Zira geçmişte Hizb-i İslam Partisi kendi destekçilerini cihat adı altında Kaşmir bölgesinde Pakistan lehine Hindistan'a karşı savaşılmaya davet ederek birçok insanın bölgeye akın etmesini sağlamıştır. Hindistan'ın diğer hedeflerini kısaca Pakistan ve Taliban Örgütünün Hindistan ve Afganistan ilişkilerini baltalamasını engellemesi, Orta Asya ülkelerine erişim imkânını artırması şeklinde ifade edebiliriz.¹⁵²

Hindistan Afganistan'a yönelik çıkarlarını en üst düzeye çıkarmak için bir dizi strateji geliştirmektedir. Kabil hükümetine karşı siyasi ve ekonomik anlamda etkili olmakla birlikte, Afganistan'ın bölge ekonomisi ile entegre olması için çaba sarf etmektedir. Hindistan, 2011 senesinde iki ülke arasında yapılan stratejik anlaşmaya dayanarak Afganistan ordusuna askeri ve lojistik destek sağlayarak onların eğitimi ile de ilgilenmiştir. Hindistan'ın 2001'den günümüze kadar Afganistan devletine sağladığı mali yardım 3 milyar doları aşmıştır. Sağlanan yardımlar genel olarak uzun vadeli projelere yatırılmaktadır. Hindistan, eğitim, sağlık gibi birçok alanda başarılı bir şekilde

¹⁵⁰ Keskin, Devlet-İçi Çatışmalarda Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Roller: Afganistan Örneği (1989-2018), s.206-207.

¹⁵¹ Akbarshah Ahmadi, "Dini Tarihi ve Sosyolojik Boyutları ile Taliban Harekâtı", (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2011), s.57-60.

¹⁵² Harash V. Pant, "Indian's Challenge In Afghanistan: With Power Comes Responsibility", *Center for The Advanced Study of India*, London, 2010, s. 11-24.

hayata geçirdiği yumuşak güç politikaları sayesinde sadece Afganistan devleti değil aynı zamanda bu ülkenin vatandaşlarının güvenini de elde etmeyi başarmıştır.¹⁵³

2.6.4. Pakistan için Afganistan'ın Önemi

Pakistan 1947 senesinde Hindistan'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan edince bu ülkenin bağımsızlığını tanımayan ve BM üyeliğine karşı çıkan ülkelerden biri Afganistan olmuştur. Bunun en temel nedeni ise 1893 senesinde İngilizler tarafından Afganistan ve Hindistan arasında çizgilen Durand sınır hattıdır. Zira bu paylaşım neticesinde Peştunlar ikiye bölünerek bir kısmı sınırın diğer tarafında kalmıştır. Afganistan'ın hak iddia ettiği kısım 1947'de Pakistan'ın bağımsızlığına kavuşması ile bu ülkenin sınırları içerisinde kalmıştır. Günümüze kadar bu sorun iki ülke arasındaki anlaşmazlığın ana unsuru olarak devam edegelmiştir. Pakistan egemenliğinde olan topraklarda yaşayan Peştunların ayrılıkçı hareketleri Afganistan Devleti tarafından özellikle Soğuk Savaş boyunca ciddi anlamda desteklenmiştir. Buna karşı Pakistan Devleti de Afganistan'da faaliyet gösteren bütün cihatçı ve radikal grupları her fırsatta destekleyerek kendi çıkarı doğrultusunda kullanmaktan geri kalmamıştır. Bugün bunun en önemli örneği Taliban örgütüdür.¹⁵⁴

Pakistan için de Afganistan'ın jeopolitik önemi oldukça yüksektir. Zira Pakistan ancak Afganistan üzerinden Orta Asya ülkeleri ile bağlantıya geçebilir. Pakistan Orta Asya başta olmak üzere bölge ülkeleri ile ticaretini geliştirmek için Afganistan'ı bir kanal olarak kullanmak arzusundadır. Pakistan, Afganistan ve Orta Asya ülkeleri ile ticari ilişkilerini geliştirerek Hindistan'ın İran'dan kiraladığı Çabehar Limanı ile yapılan kuzey ticaret yolunun değerini düşürmeyi hedeflemektedir. Pakistan'ın en önemli stratejilerinden biri Orta Asya enerji rezervlerine erişim sağlayarak bölge ülkeleri ile ticari ilişkilerini mümkün olan en üst düzeye çıkarmaktır. Böylece bir taraftan ihtiyaç duyduğu enerji kolay ve az maliyetli yoldan elde ederek, diğer taraftan ürünlerini Orta Asya pazarına pazarlayarak zayıf ekonomisini daha da güçlendirmiş olacaktır. Pakistan Enerji ve Doğal Kaynaklar Bakanı 2012 yılında, mümkün olan en

¹⁵³ Larry Hanauer, Peter Chalk, "Indian's and Pakistan's Strategies in Afghanistan", *Center For Asia Pacific Policy*, s. 11-20. https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/occasional_papers/2012/RAND_OP387.pdf

¹⁵⁴ Keskin, Devlet-İçi Çatışmalarda Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Roller: Afganistan Örneği (1989-2018), s.184-192.

kısa zamanda yeni enerji kaynaklarını bulamadıkları takdirde bütün enerji sistemlerinin çökeceği haberini vermiştir.¹⁵⁵

Pakistan'ın Afganistan'a yönelik stratejisinin temel hedeflerini şu şekilde açıklayabiliriz: Öncelikle Pakistan, Hindistan'ın Afganistan üzerindeki nüfuzunu olabildiğinde düşürmek istemektedir. Zira kendisi için tabii bir düşman olarak gördüğü Hindistan'ın Afganistan'da söz sahibi bir konumda olması, Pakistan'ın Afganistan'daki radikal gruplardan cihat adı altında Hindistan'a karşı kullanımının son bulması ve Orta Asya ülkeleri ile ticari ilişkilerinin zayıflamasına neden olacaktır. Bu durum ayrıca Pakistan'ın Hindistan tarafından kuşatıldığı anlamına da gelmektedir. Pakistan, Afganistan'ı yetiştirdiği radikal gruplar için güvenli bir liman haline getirmek amacı içerisindedir. Afganistan'da güçlü bir devletin var olması, Afganistan'ın Pakistan üzerindeki hak iddialarının daha güçlü bir şekilde gündeme gelmesini beraberinde getirecektir.¹⁵⁶

2.6.5. İran için Afganistan'ın Önemi

Afganistan'ın batı komşusu olan İran, Afganistan için oldukça etkili bir aktör konumundadır. İran, sahip olduğu ortak tarih, kültür, dil ve mezhep gibi araçlar sayesinde Afganistan'ı her zaman etkilemeyi başarmıştır. Bölgesel bir aktör olan İran, ayrıca zaman zaman ekonomik gücünü de devreye sokarak Afganistan üzerindeki nüfuzunu arttırmıştır. Afganistan, İran için birçok açıdan önem arz eden bir ülke konumundadır. ABD'nin Afganistan'daki varlığı, Suudi Arabistan'ın ülkede artan nüfuzu, Taliban örgütünün faaliyetleri, İran'ın Afganistan konusunda daha aktif bir politika izlemesine neden olmuştur. ABD'nin Afganistan'daki mevcudiyeti İran için beka sorunu olmakla birlikte, stratejik bir tehdit olarak da algılanmaktadır. Afganistan'da üretilen uyuşturucunun İran'a yasadışı yollardan götürülmesi, özellikle SSCB'nin Afganistan işgali ile İran'a karşı artan göç dalgaları, İran'ın Afganistan'a karşı müdahalesini artıran etkenler olarak değerlendirilmektedir.¹⁵⁷

¹⁵⁵ Muhammed Veli, “افغانستان در استراتژی هندوپاکستان (Hint ve Pakistan Stratejisinde Afganistan)”, 1. Baskı, Kabil, *Maivand Basımevi*, 2017, s. 59-101.

¹⁵⁶ Larry Hanauer, Peter Chalk, “Indian's and Pakistan's Strategies in Afghanistan”, s. 25-28

¹⁵⁷ Rahmatullah Hakimi, “2001 Sonrası Suudi Arabian ile İran'ın Bölgesel Rekabetinin Afganistan Üzerindeki Etkileri”, (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2019), s. 75.

Afganistan, jeopolitik açıdan da İran için asla vazgeçilmeyecek bir ülke niteliğindedir. İran'ın bölgesel çapta ABD, Suudi Arabistan ve Pakistan gibi ülkelerle olan rekabeti ve bu saydığımız ülkelerin çeşitli nedenlerden dolayı Afganistan üzerindeki dikkate değer nüfuzu, İran için Afganistan'ın jeopolitik önemini artıran hususlar olmuştur. İran, Afganistan'ı jeopolitik manada kendisi için adeta bir arka bahçe olarak görmektedir. Ayrıca Afganistan'ın "Hirmend ve Herirud Nehirleri'nden" İran'a akan su konusu da Afganistan'ın jeopolitik önemini artıran bir diğer husustur. İran, 1980-1988 arasında Irak'a karşı verdiği mücadeleden dolayı Afganistan ile gerektiği gibi ilgilenememiştir. Fakat 1989'de SSCB'nin Afganistan'dan çekilmesi ile mücahit grupların daha etkin olması; 1992'de Sovyet destekli hükümetin dağılması ile bu durumun zirve yapması ve bunun sonucunda doğal olarak adı geçen gruplara her türlü ekonomik ve askeri desteği temin eden Pakistan, Suudi Arabistan ve ABD'nin de söz sahibi olması İran'ın Afganistan konusunda ilgisiz kalmamasını zorunlu bir hale getirmiştir.¹⁵⁸

Bu bağlamda İran, Suudi Arabistan ve Pakistan destekli radikal Sünni gruplara karşı Şii mezhebinde olan Hazara ve Farsça konuşan Tacikler'i desteklemeye başlamıştır. 1996'de Taliban'ın Afganistan yönetimini ele geçirmesi İran'ın Afganistan açısından tehdit algısını ikiye katlamıştır. Özellikle 1998'de Afganistan'ın Mezar-ı Şerif ilindeki İran diplomatlarından 11 tanesini Taliban'ın rehin alıp, ardından öldürmesi, İran'ın onları kurtarma konusunda başarısız kalması İran için tam bir felaket olmuştur. Bu çerçevede İran, Taliban'a karşı başarı elde etmek için Taliban karşıtı Kuzey ittifakına verdiği çeşitli desteği daha da arttırmıştır. Hatta bu grubun kendi topraklarında üs dahi edinmesine müsaade etmiştir.¹⁵⁹ Taliban'ın da Afganistan'daki saldırılarında özellikle Şii nüfusuz hedef alması dikkat çekmektedir.

2001 ABD müdahalesi ile Taliban rejiminin sona erdirilmesi, İran'ın Afganistan politikasını gözden geçirmesine sebep olarak İran'ın Afganistan'daki nüfuzunu artırması için yeni fırsatlar meydana getirmiştir. Ancak bu sefer de ABD ve Batı

¹⁵⁸ Mickael Rubin, "Afghanistan: State and Society, Great Power Politics, and The way Ahead", *Center For Middle East Public Policy*, 2007, s. 11-16.

¹⁵⁹ Alexander Knayzev, "Avrasya'nın Büyük Güçlerinin Mevcut Afganistan politikaları: Rusya, Çin, Hindistan ve İran", Çev. Sercan doğan, ORSAM, C. 3, S. 31 (2019), s. 75-81.

güçlerinin Afganistan'daki varlığı, İran'ı ciddi anlamda rahatsız etmeye başlamıştır. Özellikle ABD'nin İran nükleer çalışmalarına karşı tutumu, İran'ın ABD'ye karşı saldırgan bir politika izlemesine yol açmıştır. Bu durumda İran, Afganistan'daki ABD, Suudi Arabistan, Pakistan ve BAE gibi rakiplerine karşı Çin, Hindistan ve Rusya'yı yanına çekmeye çalışarak bir denge oluşturmaya çalışmıştır. Bu sefer de Afganistan, tüm bu güçler için bir savaş alanına dönüşmüştür. Her şeye rağmen İran, her zaman Afganistan'da güçlü merkezi bir hükümetin kurulmasından yana tavır aldığını ifade etmektedir. ABD ve İran birçok açıdan birbiri ile ters düşse de belki de ender ortak yönlerinden biri Afganistan'da barışın sağlanmasıdır.¹⁶⁰

Son zamanlarda İran, bir taraftan Taliban ve Afganistan devleti arasında başlayan barış müzakerelerini desteklerken, diğer taraftan Taliban örgütü ile de iletişim kurarak bu örgüt üzerinde etkin bir konuma gelmeyi hedeflemektedir. Komşu Afganistan'da oluşan her türlü güvensiz ortam İran'ı ciddi anlamda olumsuz etkileyecektir. Daha önce olduğu gibi, bugün de İran'a binlerce insanın akın etmesine , dolayısıyla da ciddi göç dalgalarına yol açacaktır. Hali hazırda İran, milyonlarca Afganistanlı göçmene ev sahipliği yapmaktadır. Elbette Pakistan gibi İran da ülkesine sığınan göçmenleri kendi çıkarı doğrultusunda kullanmaktan geri kalmamıştır. Onların karşı karşıya kaldığı zor durumdan faydalanarak Irak ve Suriye gibi ülkelerde kendisi lehine savaşmaları için yolladığı iddialar arasındadır.¹⁶¹

2.6.6. Suudi Arabistan için Afganistan'ın Önemi

Suudi Arabistan, Afganistan'da devam eden vekâlet savaşlarının başlangıcından bu yana en önemli taraflarından biridir. Suudi Arabistan, sahip olduğu ekonomik gücü ve İslam açısından kutsal sayılan Mekke ve Medine gibi mukaddes mekânlara ev sahipliği yapması dolayısıyla özellikle Müslüman olan devletler üzerinde etkin bir nüfuza sahiptir. Suudi Arabistan'ın Afganistan müdahalesi 1970'lere dayanmaktadır. 1979'de Afganistan SSCB tarafından istila edilince, Suudi Arabistan, ABD himayesinde, Afganistan ile daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. Böylece Suudiler,

¹⁶⁰ Samra Naz, Zafar Nawaz Jaspal, "Afghanistan in The Snare of External Power Struggle", *Stratejik Studies*, C. 38, S. 3 (2018), s. 33-35.

¹⁶¹ Keskin, Devlet-İçi Çatışmalarda Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Roller: Afganistan Örneği (1989-2018), s.193-200.

Pakistan ve ABD ile birlikte hareket ederek SSCB karşıtı gruplara her türlü desteği sağlayan önemli bir aktör konumuna gelmiştir. Hatta ülkesindeki mahpusları dahi Afganistan'daki cihatçı gruplarla omuz omuza SSCB'ye karşı savaşması şartı ile azat etmiştir.¹⁶² El Kaide'nin temeli tam da bu sıralarda atılmıştır. 1990'lardan itibaren İran'ın Afganistan meseleleri ile daha yakında ilgilenmesi Suudi Arabistan'ı ciddi anlamda rahatsız etmeye başlamıştır. İran'ın Şii mezhebine dayalı izlediği dış politika, kendisinin uygulamakta olduğu Vahabizm anlayışına dayalı dış politikası için önemli bir tehdit olarak görmüştür. Taliban'ın 1996'da iktidarı ele geçirmesi Suudi Arabistan için İran'a karşı önemli bir zafer olarak görülmüştür. Suudi Arabistan, BAE ve Pakistan'ın yanı sıra, Taliban yönetimini tanıyan üç ülkeden biridir.¹⁶³

Suudi Arabistan'ın ABD'nin 2001 Afganistan müdahalesinin ardından Afganistan'a yönelik temel olarak iki amacı olmuştur. Birincisi ABD'nin mevcudiyetini korumak, ikincisi ise İran'ın Afganistan nüfuzunu mümkün mertebe engellemektir. Suudi Arabistan ABD'nin Afganistan'daki mevcudiyetini kendisi için sunulan en önemli fırsat şeklinde telakki ederek İran'ı Afganistan başta olmak üzere bütün Ortadoğu bölgesinde devre dışı bırakmaya çalışmıştır. Ayrıca Suudi Arabistan, ABD'nin yanında yer alarak 11 Eylül saldırıları sonucu, ülkesinden ABD'ye karşı yükselen nefretin seslerini unutturmaya, bir anlamda ABD'nin gönlünü almaya çalışmıştır. Suudi Arabistan Afganistan'da, İran'ın desteklediği Farsça konuşan Tacik ve Şii mezhebinden Hazaralara karşı sünni Peştunları desteklemeye başlamıştır.¹⁶⁴

Son yıllarda Taliban örgütü üzerinde diğer aktörlerin nüfuzunun artması Suudi Arabistan ve Taliban örgütünün arasının açılmasına neden olmuştur. Bu çerçevede 2018 senesinde Suudi Arabistan Taliban'ın artık cihadı temsil etmediği ile ilgili bir konferansın yapılmasına da öncülük etmiştir. Aynı şekilde Taliban'ın Katar'da açtığı siyasi temsilciliğinin de kapatılması için çaba göstermiştir. Taliban yerine Hikmetyar liderliğindeki İran karşıtı Peştunlar'ın oluşturduğu Hizb-i İslam Partisi, Suudi

¹⁶² Hakimi, "2001 Sonrası Suudi Arabian ile İran'ın Bölgesel Rekabetinin Afganistan Üzerindeki Etkileri", s.76.

¹⁶³ Fawzia Yusufi, "Suudi Arabia's Foreign Policy Toward Afghanistan", *International Journal of Advanced Academic Studies*, S. 2 (2020), s. 561-562.

¹⁶⁴ Asşari Cafari Wildani, Muhammed Taqi Cihanbahs, " (رویکردهای رقابت جویانه عربستان سعودی در افغانستان در افغانستان)", *Dış İlişkiler Dergisi*, S. 3 (2018), s. 101-122.

Arabistan'ın Afganistan'da desteklediği grup haline gelmiştir. Suudi Arabistan ve İran arasındaki rekabetin şiddetlenmesi, herkesin aklına bu iki ülke arasında Afganistan'ın ikinci bir Yemen olacağı sorusunu getirmektedir. Zira Afganistan böyle bir potansiyeli fazlası ile taşımaktadır. Bilhassa ABD'nin Afganistan'dan ayrılma kararı bu ihtimalin daha da güçlenmesine neden olmaktadır.¹⁶⁵

¹⁶⁵ Keskin, *Devlet-İçi Çatışmalarda Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Roller: Afganistan Örneği (1989-2018)*, s.215-220.

BÖLÜM III:

ÇİN’İN TARİHİ, JEOPOLİTİK ALGISI VE ÇİN DIŞ POLİTİKASINDA AFGANİSTAN’IN YERİ

3.1. Çin’in Kısa Tarihi, Dış Politikası ve Jeopolitik Algısı

3.1.1 Tarihsel Arka Plan

Çin’in 4 bin yıllık yazılı tarihe sahip olması, 2 bin yıl öncesinde kâğıdı icat etmesi, dünyada nüfus açısından ilk sırada yer alması, birbirinden oldukça farklı dilleri barındırması, etnik bakımdan farklılıklar taşıması, tarih, edebiyat ve sanat açısından göz kamaştırıcı derecede zengin olması, bu ülkeyi dünya çapında bir medeniyet haline getirmiştir. Teknik anlamda oldukça gelişmiş bir millet olan Çinliler 9. Yüzyılda barutu bularak dünya genelinde ilk defa silahı icat etmiştir. Tarih boyunca hep inişli çıkışlı bir süreç geçiren Çin ister ekonomik, ister siyasi alanda olsun birçok açıdan incelenmesi elzem olan bir ülkedir. Özellikle 21. yüzyılda hızla gelişerek dünya çapında ekonomik açıdan ikinci, askerî açıdan ise üçüncü sıraya yükselmiş; 2050 civarında ABD’yi ekonomik anlamda geçerek hegemon güç olacağı iddiaları dolayısıyla herkesin ilgisine mazhar olmuş durumdadır. Çin’in sahip olduğu zengin medeniyeti Michel Foucault şu şekilde açıklamaktadır: “Gerçekten de Çin bizim düşüncemizde evrenin ayrıcalıklı yeri değil midir? Bizim hayali sistemimiz için Çin kültürü, en özenlisi, en hiyerarşik olanı, zamanın olayları karşısında en sağır kalanı, zamanın saf akışına en fazla bağlı olanıdır. Onu, tıpkı gökyüzünün ebedi çehresi altındaki bir setler ve barajlar uygarlığı olarak düşünüyoruz...”¹⁶⁶

Tarihsel süreç içerisinde Çin’in büyüklüğü hep değişikliğe uğramıştır. Bazen Türkistan ve Moğolistan’ı dahi içerisine almış bazen de Sarı Irmak çevresinde küçük bir devlet olmuştur. Bugünkü anlamda Çin, kuzeyden meşhur Çin seddi ile çevrelenmiş, batıdan ise Türkistan bölgesini dışarıda bırakarak Kansu eyaletini içerisine alarak özetle on sekiz bölgeden meydana gelmektedir. Lehçe bakımından farkı olsalar da aynı dili kullanan, aynı yazıyı paylaşan, aynı kültürden gelen ve son yedi asırdır aynı idari yapı

¹⁶⁶ İbrahim Özmen, Abdulkadir Bulus, “Başlangıçtan Devrime Çin’i Anlamak Mı?” *Medeniyet ve Toplum*, C. 1, C. 1 (2017), s. 9-10.

ile idare edilen bir devlettir. Şu hususu hatırlatmamıza fayda vardır: Tarihin eski zamanlarına baktığımızda, bugün Çin olarak bilinen bölgede sadece Çinliler değil aynı zamanda diğer kavimler de yaşamaktaydı. Fakat zamanla bugünkün anlamda bir birliktelik oluşturdular.¹⁶⁷

Çin'in felsefi ve toplum nizamının temelleri M.Ö. 558-280 arasında Çin'in önemli filozofu olan Konfüçyüs tarafından atılmıştır. Çin halkının benimsedikleri ilk din olan Gök Tanrı inancını, kuzey komşuları olan Türkler ve Moğollardan etkilenerek aldıkları iddia edilmektedir. Bu bağlamda Çin tarihine baktığımızda Çin'in en çok savaşa girdiği kavmin Türkler olduğunu görüyoruz. Bu savaşların temeli M.Ö'ye dayanmaktadır. M.S. 220-589 arası Çin parçalanarak üç devlete ayrılmıştır. Bu dönemde ise kuzey komşuları olan Türkler Çin'in içlerine kadar girerek yerleşmeye başlamıştır. 580-906 arasında Sui ve Tang devletleri, 906-1280 arasında Çin ikinci kez bölünmüştür. 1280-1468 arası Çin tarihinde Moğol devri olarak geçmektedir. 1280'den başlayarak 1911'e kadar genelde Çin yabancılar tarafından yönetilmiştir.¹⁶⁸

Batılı güçler, Çin sınırlarına dayandıkları sırasında ciddi tepkilerle karşı karşıya kalmıştır. Özellikle 1866'da doğu Türkistan'da Yakup Han önderliğinde meydana gelen ayaklanma, o döneme kendi damgasını vurmuştur. Diğer bölgelerde meydana gelen isyanlar İngilizler tarafından feci bir şekilde bastırılmış olsa da Yakup Han ayaklanması başarı ile sonuçlanmış ve böylece Uygur Hanlığı kurulmuştur. 1839-1842 arasında Çin-İngiliz savaşında Çin mağlup olarak Hong Kong'u İngilizler'e terk etmiştir. Çin'in beş limanı yabancıların kullanımına açılmıştır. Batılı güçler Afyon Savaşları ile Çin'i kontrol altına alana kadar bu ülkede sadece Rus elçisi daimî olarak yaşama hakkına sahipti. 1839-1940 arası isyanlar ve ağır başarısızlıklarla dolu geçtiği için Çinliler tarafında "Utanç Asrı" olarak anılmaktadır.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Wolfram Eberhard, Çin Tarihi, 5. Baskı, Ankara, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, 2019, s.1-3.

¹⁶⁸ Eberhard, Çin Tarihi, s.11-70.

¹⁶⁹ "Yeni Dünya Düzeninde Çin Halk Cumhuriyeti", *SDAM Stratejik Düşünce ve Analiz Merkezi*, 2017, s.5-7. http://sdam.org.tr/image/foto/2017/12/17/Yeni-Dunya-Duzeninde-Cin-Halk-Cumhuriyeti_1513529142.pdf

19. yüzyıla kadar batıya karşı kapalı olan, kendisinden olmayan yabancıları “barbar” olarak nitelendiren Çin için 100 yıl kadar süren süre zarfında Batılıların Çinliler’e karşı hayata geçirdikleri “aşağılama” politikaları, Çinliler için kabul edilebilir bir durum değildi. Zira bu durum onların geçmişte sahip olduğu uygarlık ile ters düşmekteydi. Çinlilerin acı dolu hayatına son vermek amacı ile 1894’de Dr. Sun Yatsen Kuomintang (Ulusal) partisini tesis etmiştir. Mezkûr parti Japon işgalinin ardından 1911’de meydana gelen isyanlar ve Çin İmparatorluğu’nun yıkılması sonucu 1912’de iktidara gelmiştir.¹⁷⁰

1912’de ilan edilen Cumhuriyet 1949’a kadar devam etmiştir. İlk Cumhurbaşkanı ise Sun Yatsen olmuştur. “Komünist devrimle SSCB’ye giden gençlerin geri dönmesi” sonucunda Çin’de 1919 senesinde gösteriler boy göstermeye başlamış ve 1921’de Çin Komünist Partisi (ÇKP) tesis edilmiştir. 1924’de ulusal partiye katılan ÇKP, 1925’de Sun Yatsen’in ölümü ile lider bakımından sorun yaşamaya başlamıştır. Partinin başına gelerek kontrolü ele alan Çan Key Şek, komünistleri Rusya’dan yardım alma bahanesi ile ülkeden çıkarmıştır. Ulusal partinin propaganda başkanlığını yapmakta olan Mao Zedung, partiden ayrılarak komünistleri toparlamaya başlamış; Çin’in dağlık bölgelerine çıkan Mao, kısa sürede güçlenmeye başarmıştır. 1931’de Japonya’nın Mançurya’yı işgal etmesi, komünist ve milliyetçilerin birleşmesine sebep olmuştur. İkinci Dünya Savaşı’nın meydana gelmesi ile Japonya geri çekilmek zorunda kalmıştır. Japonya’nın askeri ve lojistik mühimmatının Mao’nun birliklerinin eline geçmesi, komünistlerin milliyetçilere karşı üstün bir konuma erişmesini sağlamıştır. Böylece 1949 senesinde Mao, milliyetçileri alt ederek, Tayvan’a sürgüne göndermiştir.¹⁷¹

Sosyalizm ile yönetilen Çin Halk Cumhuriyeti’nin nüfusunun bugün yaklaşık 1.400 milyon olma hasebi ile dünya nüfusunun %20’sini kendinde barındırmaktadır. Çin toprak bakımından dünyada üçüncü sıradadır. Toplamda “yirmi iki eyalet, beş

¹⁷⁰ Kübra Tayfur Keşvelioğlu, “Realist ve Liberal Yaklaşımlar Işığında Çin’in Kuşak Yol Projesi ve Batı Balkanlar Örneği”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2019), s. 21-22.

¹⁷¹ Hasan Bilgin, “Stratejik Açından Çin’in Dünü ve Bugünü”, (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2008), s. 7-11.

özerk bölge, dört belediye ve iki özel idari” bölgeden oluşmaktadır.¹⁷² On dört ülke ile komşu olan Çin, dünya genelinde en çok ülke ile sınırdaş konumunda olan devlettir. Kuzey batısında Orta Asya ülkelerinden Tacikistan, Kazakistan ve Kırgızistan, Kuzey de ise Moğolistan, Kuzey doğudan Rusya ve Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti, Güney taraftan Vietnam, Myanmar ve Laos, Güneybatıdan ise Hindistan, Nepal ve Butan, Batıdan da Pakistan ve Afganistan ile komşudur. Çin’in doğusu, Sarı Deniz, Doğu Çin Denizi ve Güney Çin Denizi ile çevrilidir.¹⁷³

56 farklı etnik gruptan meydana gelen Çin’in en önemli etnik grupları ise “Han, Moğol, Uygur, Kore, Kazak, Kırgız ve Rus’tur. Çin’in resmî ideolojisi Ateizm olmakla birlikte Budizm, İslam, Hristiyanlık ve Taoizm mensupları da vardır. Çin halkının yüzde yetmiş biri dinsiz ve yüzde altısı Budizm inancına mensuptur. Budistlerin ardından dindar kesim arasında ikinci sırada Müslümanlar gelmektedir. Çin’in en eski dinlerinden biri sayılan Konfüçyüsçülük dinine mensup olanların sayısı Müslümanlardan bile azdır.¹⁷⁴ Dini azınlıklar arasında özellikle Uygur Müslümanları ve Tibet Budistleri Komünist Parti yetkilileri tarafından acımasız baskılara tabi tutulmaktadır.¹⁷⁵

3.1.2. Mao Dönemi (1949-1976)

Yönetim komünist partinin kontrolüne geçer geçmez birtakım değişiklikler yapıldı. Mao, köylü ve işçi kesimi güç sahibi yaparak toprak sahibi, seçkin ve zengin grubun sahip olduğu etkiyi zayıflatmayı hedefliyordu. Bu çerçevede en üstten başlayarak en alt yerlere kadar mümkün olan ülkenin dört bir yanında komünist partinin temsilcilik şubelerini açmıştır. Gerçekleştirdiği toprak reformu ile toprak sahiplerinin elindeki arazileri fakirlere vermiştir. Burjuvaya karşı uyguladığı sert politika neticesinde binlerce kişi hayatını kaybetmiştir. Mao’nun iktidarı ele aldığı dönemde devam eden iç savaş ve birbiri ardınca gelen istilalar sonucunda ülkenin sistemi

¹⁷² Taşkın Deniz, “Yükselen Çin Halk Cumhuriyeti’nin Stratejik Hamleleri”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, C. 13, S. 50 (2014), s. 189-195.

¹⁷³ “Çin Ülke Bülteni” DEİK Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 2014. <https://www.deik.org.tr/uploads/cin-ulke-bulteni-2014.pdf>

¹⁷⁴ “Yeni Dünya Düzeninde Çin Halk Cumhuriyeti”, s.3-5.

¹⁷⁵ Gül Seda Acet İnce, “Çin’in Vahşi Yüzü: Doğu Türkistan Zulmü ve Uluslararası Toplumun Sorumlulukları”, Avrasya Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, C. 6, S. 4 (2019), s. 576-578.

tamamen çökmüş bir vaziyetteydi. Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmek için Mao SSCB'ye giderek binlerce Çinli'nin SSCB ülkelerinde eğitim almasının ve Sovyet teknisyenlerinin Çin'e gelmesinin önünü açmıştır. Bu bağlamda Sovyet tipi yüz elli altı sanayi merkezi tesis ederek beş yıllık kalkınma projesini uygulamaya koymuştur. Sovyetler Birliği'nden borç olarak alınan paranın geri ödemesi için ülke halkı en ağır vergilere tabi tutulmuştur.¹⁷⁶

Devrimin ardından bir diğer komünist ülke olan Kuzey Kore, Güney Kore'ye karşı savaş açtı. ABD'nin Güney Kore'ye verdiği destek neticesinde Kuzey Kore geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu durumda Çin, Kuzey Kore'yi desteklemek için ülkeye gönüllü birlikler göndermiştir. Çin'in bu savaşa taraf olması henüz ayakları üzerinde duramamış ekonomisi için tam bir felaket olmuştur. Diğer taraftan ABD ile savaş dolayısı ile karşı karşıya gelmesi, iki ülke arasında var olan oldukça zayıf ilişkinin tamamen kopmasına neden olmuştur. 1958'de ikinci kalkınma planını uygulamaya koyarak, en kısa zamanda sanayileşerek gerçek komünizme SSCB'den çok daha erken ulaşmayı planladı. Bu bağlamda çelik üretimini artırarak dünya genelinde lider konuma gelmeyi hedeflemekteydi. Tarım alanındaki verimliliğin artırılması için beş bin komün tesis edilmiştir. Çelik üretiminin hızlandırılması için fırınlar tesis edilmiştir. Çelik üretiminde yeterli tecrübeye sahip olmadıkları için ürettiği çelikleri kalitesi epey düşük kalmıştır. Bu da üretilen çeliklerin kullanım alanının sınırlı kalmasına neden olmuştur.¹⁷⁷

Komünlerdeki çalışanların sanayi üretimine gönderilmesi tarım üretimini olumsuz etkileyerek, yüzde otuz azalmasına sebep olmuştur. Tarıma getirilen yüzde yirmilik vergi oranı da yüzde yirmi sekize çıkarılmıştır. Bu gelişmeler sonucunda Çin büyük bir kıtlıkla karşı karşıya kalarak otuz milyon insanın ölümüne yol açmıştır. 1953'de Stalin ölünce Çin-SSCB arasındaki ilişkiler kötüleşmeye başlamıştır. Stalin sonrası iktidara gelen Nikita Krusçev'un, Stalin'den farklı bir politika izlemesi Çin'in tepkisini üzerine çekmiştir. SSCB'yi Marksizm'den uzaklaşmakla itham etmiştir. Diğer taraftan Çin'in Batı ülkeleri ile karşıtlığı ve Tayvan yakınlarında bulunan adalara karşı

¹⁷⁶ Bilgin, "Stratejik Açıdan Çin'nin Dünü ve Bugünü", s. 15-30.

¹⁷⁷ Tayfur Keşvelioğlu, "Realist ve Liberal Yaklaşımlar Işığında Çin'in Kuşak Yol Projesi ve Batı Balkanlar Örneği", s. 23-25.

hayata geçirdiği saldırı, SSCB'nin tepkisini üzerine çekmiştir. Çin'in batı ile savaşa girmesi, SSCB'yi buna dâhil etmesi, Sovyetler'i endişelendirmiştir. Bununla birlikte Sovyetler Birliği'nin Çin'in kalkınması için verdiği desteklerin başarısızlıkla sonuçlanması, Sovyet yönetimini rahatsız etmeye başlamıştır. Bu çerçevede Çin'e gönderdiği teknisyenlerini geri çağırmıştır. Ayrıca Çin-Hindistan arasındaki 1962'de çıkan çatışmada SSCB'nin Çin'i desteklememesi, SSCB'nin desteklediği Vietnam'ın Çin tarafından himaye edilen Kamboçya'ya saldırısı, Çin-SSCB arasını iyice açmıştır. İki ülke arasında meydana gelen sınır anlaşmazlığı iki tarafı savaşın eşiğine getirmiştir. Böylece her iki ülkenin birbirine karşı itimadı azalmıştır.¹⁷⁸

Tüm bu gelişmeler neticesinde Mao yönetimden uzak durmayı tercih etmiştir. Ancak 1966'dan itibaren Mao "devrimin ruhunun azaldığını" düşünmüş ve gelişmekte olan ekonomi ile birlikte komünizmin yerine kapitalizmin geleceği kaygısı kültür devriminin hayata geçmesine neden olmuştur. Bu bağlamda "Kızıl Muhafızlar" adı altında organize olan gençler tarafından yeterince komünist olarak görülmeyen insanlar ülkenin dört bir yanında ölüme mahkûm edilmiştir. Özellikle bu durumdan öğrenci ve doktorlar daha çok etkilenmiştir. Bu süreç üç milyon insanın işsiz kalmasına yol açarak beş yüz bin insanın ölmesine neden olmuştur. İşlerin bu denli facia ile sonuçlanması ordunun devreye girmesini beraberinde getirmiştir. 1969'da Kızıl Muhafızlar teşkilatı ordu tarafından iptal edilerek komünist partinin önemli figürlerinden Deng Xiaoping ve Liu Shaoqi yönetimden uzaklaştırılmıştır. Onların yerini Mao ve devrime son derece bağlı olan kişiler doldurmuştur. Bu süreç 1976'da Mao'nun ölümünde kadar devam etmiştir.¹⁷⁹

SSCB ile Çin'in arası açılınca, Çin-ABD arasındaki ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Bu durum özellikle BMGK'ne daimî üye olan Tayvan yerine Çin'in getirilmesi ile iyice kendini göstermeye başlamıştır. 1972'de dönemin ABD Başkanı Richard Nixon, Çin'i ziyaret etmiştir. ABD, Pekin'in Tayvan üzerindeki hak iddiasını

¹⁷⁸ Levent Yücel, "Türkistan Üzerinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya Federasyonu ile Rekabeti", (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2008) s. 25-33.

¹⁷⁹ Tayfur Keşvelioğlu, "Realist ve Liberal Yaklaşımlar Işığında Çin'in Kuşak Yol Projesi ve Batı Balkanlar Örneği", s. 25-26.

içeren “Tek Çin” politikasını desteklemeye başlarken, Çin de Batı ile ilişkilerini geliştirmeyi denemiştir.

3.1.3. Deng Dönemi (1976-1992)

Deng, Mao’nun tersine daha çok uzlaşmacı ve Konfüçyonist özelliklere sahip olan bir devlet adamıydı. Deng, Mao’nun yakın gelecekte bir çatışmanın vuku bulacağına ihtimal vermeyerek savaşın önlenebileceğine inanması ile ön plana çıkan bir liderdi. Mao, 1949’da iktidarı ele alması ile oldukça katı anti-emperyalist bir dış politika izlemiştir. Deng, iktidara gelince bu yöntemden vazgeçerek dışa açılmaya başlamıştır. Deng, ekonomik gücün önemine vurgu yaparak, askeri gücü de uluslararası arenada Çin’in milli çıkarlarının temin edilmesi için önemli bir faktör olarak değerlendirmiştir. Deng döneminde Çin dış politikasının önemli özelliklerinden biri herhangi bir devletle güç mücadelesine girmeden, uluslararası sistemde Çin’in kendi yerini alması için gösterdiği çabalarla dikkat çekmekteydi. Deng, milliyetçi ve komünist ayrımı yapmaksızın Çin’in dirilmesi için çaba sarf etmiştir.¹⁸⁰

Bir taraftan batı tarzı uluslararası sistemde uyum sağlamaya çalışırken, diğer taraftan Çin’in çıkarında olmayan düzeni de değiştirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede, uluslararası örgütler ile ilişkilerini geliştirerek, yakın komşuları ile olan sorunlarını çözmeye çalışmıştır. Aynı zamanda uluslararası sistemin etkili aktörü olan Amerika ile de dostça ilişki içerisinde olmaya gayret etmiştir. Bununla birlikte diğer devletler tarafından kabul gören bütün norm ve kuralları da eşit bir şekilde benimsediğini ileri sürmüştür. Deng’in diplomasiye dayalı geliştirdiği dış politika, stratejik değil, taktiksel olarak yorumlanmaktadır. Deng, Çin’in daha önceki dönemde atom bombasına sahip olmasını ve uzay çalışmalarında elde ettiği ilerlemeyi takdirle karşılayarak, Çin’in uluslararası arenada edindiği konum ve itibarı açısından olumlu etkileri olduğuna inanmaktadır.¹⁸¹ Bu yüzden Deng’in ekonomiye verdiği önemin sadece dönemsel ve şartlar gereği olduğuna, aksi halde hiçbir zaman askeri ve politik gücü ihmal

¹⁸⁰ Ümit Alperen, “Çin Dış Politikasında İran”, (Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2016), s. 36-38.

¹⁸¹ Emine Akçadağ Alagöz, “İç İstikrar, Refah ve Güç Hedefleri Ekseninde Çin’in Orta Doğu Politikası”, *Güvenlik Stratejileri*, S. 29 (2015) s.84-94.

etmediğine inanılmaktadır. Deng döneminde Çin'in uluslararası düzen ile uyumlu bir politika izlemesi stratejik bir ihtiyaç olarak görülmüştür.¹⁸²

3.1.4. Jiang Zemin Dönemi (1992-2003)

Deng döneminde izlenen kısmen aktif dış politika, Çin'de meydana gelen Tiananmen vakası ile farklılaşan Çin dış politikası, iki kutuplu dünya düzeninin sona ererek yerini tek kutuplu dünya düzenine bırakması, gelişen yenedünya düzeni ve Çin'in ekonomik anlamda eskiye nazaran daha da güçlenmesi, Jiang döneminde Çin'in bölgesel ve küresel manada Çin'in daha aktif bir dış politika izlemesine neden olmuştur. Özellikle 1989 Tiananmen olaylarının Çin dış politikasında getirdiği olumsuz tahribatları ortadan kaldırarak, “Asya-Pasifik bölgesinde” etkili bir aktör olmaya çalışmıştır. Bu çerçevede Şanghay İşbirliği Örgütü'nün tesis edilmesinde öncü rol oynayan ülkelerden biri olması, Çin'in yükselen bir güç yolunda attığı en önemli adımlardan biri olarak algılanmaktadır. Jiang, kendisinden önceki Mao gibi ne ideolojik bir yaklaşım sergilemiş ne de Deng gibi ideolojiden bağımsız olarak hareket etmiştir. Jiang, Çin'in milli çıkarlarını elde etmek için en rasyonel olan dış politikayı izlemiştir.¹⁸³

1980'lerden itibaren Çin'de uygulamaya konulan liberal dış politika, Soğuk Savaş'ın son bulması ile meydana gelen yeni düzen ile beraber daha da gelişmiştir. Oluşan yeni düzen Çin'in küresel bir aktör olması açısından gerekli olan zemini oluşturan bir sistem niteliğinde olmuştur. Bu bağlamda Çin'in küreselleşme sürecinde katılımı zorunlu hale gelmiştir. Çin, gelişen ekonomik gücünü hem iç politikada hem de dış politikada aktif bir şekilde kullanmaya başlamıştır. Çin, Yeni dünya düzeninin gereksinimleri olan siyasi anlamda liberalleşme, hukuk sistemi ve anayasayı bu düzene göre yeniden şekillendirmekten kaçınarak sahip olduğu büyük pazarı, dış politikasında önemli bir koz olarak kullanmaya başlamıştır. “Ne olursa olsun, Çin'e gel, yatırım yap” düşüncesi ile harekete geçen Çin, 2001 senesinde Dünya Ticaret Örgütü'ne katılarak en çok doğrudan yatırım yapılan devletlerden biri olmuştur. 2002'den itibaren özel sektörü

¹⁸² Vince Cable, “From Deng to Xi: Economic Reform, The Silk Road, and the Return of the Middle Kingdom”, *LSE Ideas*, Special Report, 23 May 2017, s.1-8.

¹⁸³ Azıgüli Maıhemutı, “Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri (1976-2012)”, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2020), s. 22-26.

geliştirmek için adımlar atmaya başlayan Çin, “özel mülkiyet hakkını da” ilerleyen yıllarda yasalaştırmıştır.¹⁸⁴

3.1.5. Hu Jin Tao Dönemi (2002-2012)

10 yıl süren iktidarı döneminde ekonomi ve askeri konular başta olmak üzere birçok konuda büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Çin ekonomisi yılda %10.7 büyüme oranı kaydederek, 2010 senesinde dünyanın en büyük ikinci ekonomisi olmayı başarmıştır. 2003 yılında uzay çalışmalarını tamamlayarak 2011 yılında uzay istasyonunu başarılı bir şekilde kurarak teknoloji alanında da büyük atılımlar yapmayı başarmıştır. 2008 yılında Çin’de gerçekleştirilen “Pekin Olimpiyat Oyunları” Çin halkının son yüz yıldır üzerinden bir türlü atamadığı aşağılık duygusunu unutmasına oldukça etkili olmuştur. Bu dönemde Çin-Tayvan ilişkileri de önemli ölçüde gelişmiş ancak 1995 senesinde Çin tarafından Tayvan yakınlarına doğru atılan füzeler neticesinde ABD’nin buna karşılık olarak bölgeye askeri araçları göndermesi ile “Tayvan Boğazı Krizi” meydana gelmiştir.¹⁸⁵

Bu dönemde kalkınma ile ilgili çalışmalar da büyük ölçüde kabul görerek kır ve kent arasındaki eşitsizlik durumları da giderilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda tarımdan elde edilen vergiler kaldırılarak kırsal bölgede emeklilik sigortası dahi uygulanmaya başlanmıştır. Aynı zamanda bu dönemde hükümet ve sivil halk arasındaki kopukluk da giderilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde eğitim ve istihdam ile ilgili sorunlar çözülmeye çalışılmıştır. Yaşlı kesimin bakımı ve konut ile alakalı problemlerin ortadan kaldırılması da ön planda tutulmuştur. Yolsuzluk ile ilgili yaşanan sorunların çözümü için politikalar hayata konulmuştur. Bu dönem “Çin’in inşası” dönemi olarak bilinmektedir. Bu süreçte Çin’in geliştirdiği söylem ise “uyumlu toplum ve uluslararası politikanın ayak izlerinin takip edilebilmesi” şeklindedir.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Sinem Çabuk Bacaksız, “Soğuk Savaş Sonrası Çin Dış Politikasında Yumuşak Gücün Etkileri”, (Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi, 2019), s. 55-56.

¹⁸⁵ Maîhemutî, “Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri (1976-2012)”, s.26-30.

¹⁸⁶ Hediye Cerit, “Uluslararası Örgütlerin Devletlerin Dış Politikalarına Etkisi: Çin ve Dünya Ticari Örgütü”, (Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, 2015), s. 56-60.

3.1.6. Xi Jinping Dönemi (2012...)

Her Çin liderinin izlediği dış politika diğerlerinden farklılık arz etmektedir. Örneğin Xi'den bir önceki Çin lideri olan Hu Jin Tao izlediği “uyumlu dünya” dış politikası ile öne çıkarken, Xi'nin izlediği dış politikayı tanımlarken “Çin Rüyası, Ortak Kader Topluluğu ve Başarı için Çabalamak” özellikleri ile dikkat çekmektedir. Xi, 2013 yılında atanır atanmaz hem iç politikada hem de dış politikada birtakım değişiklikler yapmıştır. İç politikada yolsuzlukla mücadele, eleştirilere ve aydın kesime karşı baskı politikalarının artırılması, askeri harcamaların ciddi anlamda yükseltmesi,¹⁸⁷ parti içerisinde kendi pozisyonunu güçlendirerek partinin bütün kurum ve kuruluşlar karşısında gücünü arttırmaya çalışmıştır. Dış politikada da, komşularla iyi geçinme, dış yardımları arttırmaya çalışmıştır. Xi döneminde daha proaktif bir dış politika takip edilerek dış politikada karar verme sürecini daha etkin ve bütüncül bir yapıya kavuşturmuştur.¹⁸⁸

Xi, Mao ve Deng'den sonra Çin devlet başkanları arasında en etkin üçüncü lider olarak bilinmektedir. Oldukça otoriter ve baskın olan Xi, başkan seçildikten sonra ÇKP'de değişiklikler yaparak, görev süresinin on yıldan daha fazla olmasının yolunu açmıştır. Xi, ortaya attığı on dört doktrini Çin Anayasası'na ekleyerek, Çin'in ilerleyen yıllarda takip edilmesini zorunlu hale getirmiştir. Mezkûr on dört doktrini kısaca şöyle açıklayabiliriz: “Komünist parti liderinin ülke işlerinde mutlak söz sahibi olması, sosyalist öğretinin korunması, iktidar birimlerinin kanunlara uyması, reform sürecinin devamı, insan odaklı yönetim, yaşam standartlarının yükseltilmesi, insanlık için ortak gelecek.”¹⁸⁹

¹⁸⁷ Ehsan Falahi, Ali ümidi, “Xi Jinping döneminde Çin'in kalkınma dış politikasının değişim ve süreklilik kapsamı”, *Siyasi ve Uluslararası Yaklaşımlar Dergisi*, S. 51 (2018), s.156-160.

¹⁸⁸ Fulya Aksoy, “Xi Jinping Dönemi Çin Dış Politikası ve Kuşak Yol Girişimi”, *Küresel Politikalar ve Bölgesel Düşünceler*, s. 49-53. https://www.researchgate.net/publication/344414230_Xi_Jinping_Donemi_Cin_Dis_Politikasi_ve_Kusak_ve_Yol_Girisimi_Xi_Jinping_Era_Chinese_Foreign_Policy_and_the_Belt_and_Road_Initiative

¹⁸⁹ Keşvelioğlu, “Realist ve Liberal Yaklaşımlar Işığında Çin'in Kuşak Yol Projesi ve Batı Balkanlar Örneği”, s. 35-37.

3.1.7. Çin'in Jeopolitik Algısı

Öncelikle Çin dış politikasında jeopolitik teorilerin yeri, bu çerçevede atılan siyasi adımları jeopolitik teoriler bağlamında değerlendirmeden önce, jeopolitiğin ne anlam ifade ettiğini yeniden kısaca açıklamamızda fayda vardır. Jeopolitika, jeopolitik araçların uluslararası ilişkiler alanında oynadığı etkili rol ile ilgilenerek büyük devletlerin stratejileri ile yakından alakadar olmaktadır. Başka bir ifade ile jeopolitiği küresel güçler arasında hegemon bir güç olabilmeleri için verdikleri mücadele şeklinde de ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte, jeopolitika, coğrafi değişkenler sayesinde uluslararası alanda sergilenen politik davranışları anlamaya çalışır ve onların gelecekteki yansımaları ile ilgili birtakım tahminlerde bulunur.¹⁹⁰

Çin'in 21. yüzyıldaki hızlı yükselişi, başlı başına bir jeopolitik olay şeklinde yorumlanarak, “Kuşak ve Yol Girişimi” ise modern Çin'in en çarpıcı dış stratejisi olarak değerlendirilmektedir.¹⁹¹ Bu bağlamda bilim insanları başta olmak üzere politikacılar ve siyaset erkanı arasında, Çin'in Kuşak ve Yol Projesi'nin jeopolitik bir girişim olup olmadığı geniş çapta tartışılmaktadır. Fakat onların bu konu ile ilgili bize sunduğu cevaplar birbirinden oldukça farklılık arz etmektedir. Çin tarafından bu proje “beş bağlantı” olarak ifade edilmekte ve “politika koordinasyonu, tesisler bağlantısı, engelsiz ticaret, finansal bütünleşme, insanlar arası bağ” olarak açıklanmaktadır. Girişim, “ortak katkı ve paylaşılan faydalar” aracılığı ile Kuşak ve Yol Projesi üzerinde olan tüm ülkeler arasında ortak bir ilerleme temin etme projesi olarak da özetlenmektedir. Çinli yetkililer, bu projenin jeopolitik hedefler barındırmadığını her fırsatta dile getirerek sadece kalkınma yolu ile barış ve güvenliğin temin edileceğine dikkat çekmektedir.¹⁹² Diğer taraftan ABD başta olmak üzere bir takım Batı ülkeleri ile Japonya ve Hindistan artan Kuşak ve Yol projesi ile Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarına “Çin modeli kapitalizmin” de götüreceğini iddia etmektedir.

Bu yüzden mezkûr projenin, Çin'in Avrasya gibi jeopolitik açıdan oldukça önemli olan bir coğrafya başta olmak üzere Afrika, Asya ve Avrupa kıtasını ele

¹⁹⁰ Granieri, “What is Geopolitics and Why Does It Matter?” s. 491-493.

¹⁹¹ Gurdun Wacker, “China'S Rise: The Return of Geopolitics?”, *SWP Research Paper*, 2006, s. 20-20.

¹⁹² Abumohammad Asgarkhani, Mohammad Jawad Ghahramani, Mustafa Ghaderi Hajad, “Goeconomic Analysis of China's Foreign Policy”, *SCOPUS*, C. 14, S.4 (2019) s. 217-222.

geçirmeyi hedefleyen hırslı bir jeopolitik plan olduğu ileri sürülmektedir. Çin'in nihai amacının yayılmacılığı son hızla devam ettirmek, bu sayede dünya egemenliğine kavuşarak ABD'nin hegemon gücüne son vermek olduğuna inanılmaktadır. Aslına bakılırsa hem Çin'in hem de Çin karşıtı güçlerin ileri sürdükleri iddialar konu ile ilgili yapılan çok sayıda akademik açıklamayla ters düşmektedir.

2010 senesinde dönemin ABD Başkanı Obama, güvenlik, diplomasi, ekonomi gibi çeşitli alanları birbirine entegre etmek için kapsamlı bir Asya-Pasifik bölgesel stratejisi geliştirerek “yeniden dengeleme” politikası başlatmıştır. Buna karşı Çin Devlet Başkanı Xi Jinping de, Kuşak ve Yol projesini uygulamaya koyarak proaktif bir diplomasi izlemeye başlamıştır. Kuşak ve Yol girişimi, ABD'nin Asya stratejisine karşı Çin tarzındaki stratejik bir cevaptır. Büyük güçler için tüm ekonomik konular stratejik çıkarımlara sahiptir. Geniş çapta hayata geçirilen altyapı projeleri her zaman jeopolitik öneme sahip olmuştur. 19. yüzyılın sonlarına doğru Ruslar tarafından yapılan Trans-Sibiry ve Almanlar tarafından yapılan Berlin-Bağdat demir yolları bunun tipik örneğidir.

Daha önce yapılan altyapı projelerden Kuşak ve Yol projesinin kapsam ve yatırım açısından çok daha büyük olması, bu projenin şimdiye kadar dünyanın gördüğü en iddialı jeoekonomik ve jeopolitik strateji olarak kabul edilmesine yol açmıştır.¹⁹³ Bu yüzden Kuşak ve Yol projesini Çin'in kasıtlı olarak hayata geçirdiği ya da pasif bir yanıt olup olmadığı çok da önemli değildir. Önemli olan nokta Çin'in bu proje için geniş çapta kaynak ayırması, Asya Altyapı Yatırım Bankası (AIIB), İpek Yolu Fonu ve Kuşak ve Yol Zirve Forumu gibi birbirinden değerli olan kurumları kurmasıdır. Bunun anlamı ise, Çin'in Kuşak ve Yol projesine yönelik bütün eleştirilere rağmen son gücü ile bu projeyi devam ettireceğidir. Adı geçen proje Çin Komünist Partisi'nin anayasasına bile dâhil edilmiştir.¹⁹⁴

Bu gerçeği dikkate alarak Kuşak Yol Projesinin sadece ekonomik kalkınma projesinden ibaret olmadığını, bunun çok daha ötesinde jeopolitik ve jeostratejik

¹⁹³ Peter Cai, “Understanding China's Belt and Road Initiative”, *LOWY INSTITUTE for International Policy*, 2017, 2-12.

¹⁹⁴ Jean-Marc F. Blanchard, Colin Flint, “The Geopolitics of China's Maritime Silk Road Initiative”, Routledge Taylor Francis Group, C. 22, S. 2 (2017), s. 223-226.

sonuçlar barındırdığını anlıyoruz. Bu durum sürekli bir şekilde Çinli yetkililer tarafından reddedilse de pek inandırıcı değildir. 2012 senesinde Pekin Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Fakültesi Dekanı Wang Jisi, Çin devlet menşeli milliyetçi Global Times dergisi için kaleme aldığı “Marching Westwards, The Rebalancing of China’s Strategy” (Batıya Doğru Yürüyüş, Çin Stratejisini Yeniden Dengeleme adlı yazısında ABD stratejisinin odak noktasının doğuya doğru kaymak olduğunu, buna benzer bir şekilde AB, Hindistan ve Rusya gibi güçlerin de bu yöne yüzünü çevirdiğini savunarak, Asya-Pasifik bölgesinin merkezinde yer alan Çin’in kıyıları, sınırı ya da geleneksel olarak rekabet içerisinde olduğu güçlerle kendisini sınırlandırmaması gerektiğini, batıya doğru yürümek için stratejiler geliştirmesi icap ettiğini ileri sürmektedir.¹⁹⁵ Jisi’ye göre, jeopolitik ve jeoekonomik durumlar sürekli değiştiği için Çin’in geniş çapta strateji ve yeniden dengeleme üzerinde kafa yorması gerekir. Bunun üzerine tam bir sene sonra 2013’de Çin Devlet Başkanı Xi Jinping Kuşak-Yol projesini duyurmuştur.¹⁹⁶

Bu durumda Kuşak-Yol giriminin sadece ekonomik değil aynı zamanda jeopolitik ve stratejik bir düşünce olduğu anlaşılmaktadır. 2019 senesinde Alman Schiller Enstitüsü, Çin Sosyal Bilimler Akademisi Batı Asya ve Afrika Enstitüsünden birkaç uzmanı davet ederek “Batı Asya ve Afrika’da barış ve istikrarın sağlanmasında Kuşak ve Yol Projesinin Rolü” başlıklı bir seminer için Berlin’e davet etmiştir.¹⁹⁷ Sonuç olarak şu hususu ifade edebiliriz: Küresel bir güç olan Çin’in de diğer süper güçlere benzer bir şekilde elbette haklı olarak bir takım jeopolitik çıkarları vardır ve onlara yönelik projeler geliştirmesi en doğal haktır.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Wang Jisi, “Marching Westward: The Rebalancing of China’s Strategy”, KONINKLIJKE DRILL NV. 2014.

https://pdfs.semanticscholar.org/9c8e/a0d4183e14b381af4dd9e49059320112c680.pdf?_ga=2.109302149.1895082120.1611719207-678100104.1611719207

¹⁹⁶ Osman Tekir, Nesrin Demir, “Çin’in Yeni İpek Yolu Girişimi ve Ekonomik ve Siyasa Sistemi Dengeleyebilme Olasılığı”, *Yönetim ve Ekonomi*, C. 26, S. 1 (2019) s. 266-272.

¹⁹⁷ The International Schiller Institute, “The Role of the Belt & Road in Peace and Stability in West Asia&Afrika” 09.04. 2019. <https://schillerinstitute.com/blog/2019/09/04/schiller-institute-seminar-the-role-of-the-belt-road-in-peace-and-stability-in-west-asia-africa/>

¹⁹⁸ Chaoting Cheng, “China’s Belt and Road Initiative in Geopolitical Perspective”, *DCF Institute*, December 23, 2019. <http://deutsch-chinesisches-forum.de/index.php/de/think-tank/155-bri-geopolitics>

3.2 Çin-Afganistan İlişkilerinin Arka Planı

İki devlet arasında siyasi ilişkiler 1955 senesinde başlamıştır. Soğuk Savaş boyunca iki ülke arasında ilişkilerin tesis edilerek gelişmesi açısından Sovyetler Birliği etkili bir unsurdur. 1960'dan itibaren Çin ve SSCB ilişkileri kötüye gidince Çin dış politikasında Afganistan'ın yeri önem kazanmaya başlamıştır. SSCB'yi yeterince sosyalist olarak görmeyen Çin, aynı zamanda kendisi için de ciddi bir tehdit olarak değerlendirmekteydi. Çin, SSCB'nin Afganistan üzerinde artan nüfuzunu kırmak için, siyasi, ekonomik ve askeri ilişkilerini geliştirme çabasına girmiştir. Nitekim çok geçmeden Çin, Afganistan üzerinde etkisini hissettirmeye başlaması ile ülkede Maocu gruplar oluşmaya başlamıştır.¹⁹⁹ Çin'in Afganistan'a yönelik dış politikasında oldukça etkili olan SSCB'nin attığı şu adımlar Çin'in tehdit algılamasını daha da arttırmıştır. Örneğin; Çin'in dostane ilişkilere sahip olmadığı Vietnam ve Hindistan ile birtakım anlaşmalar yapması, 1979'da Afganistan'ı işgal ederek Çin'in adeta sınırına dayanması, Çin'i ciddi anlamda rahatsız etmeye başlamıştır.²⁰⁰

SSCB tarafından çevrelendiğini düşünen Çin, özellikle o dönemde iki kutuplu dünyanın en büyük iki gücünden biri olan Sovyetler Birliği'ne karşı koyabilecek güce sahip olmaması, 1979'da Çin yanlısı hükümetin Kamboçya'da çökerek SSCB destekli hükümetin iktidara gelmesi, Çin-Vietnam savaşında SSCB'nin Vietnam'ı himaye etmesi, Afganistan işgali ile burada askeri üsler kurması, Çin'in Sovyetler Birliği açısından risk algılamasının tavan yapmasına neden olmuştur. SSCB'nin tüm bu girişimleri Çin tarafından "sosyalist emperyalist" şeklinde değerlendirilmiştir. İşte bu yüzden Çin, SSCB istilasına karşı savaşan Afganistan mücahitlerine bolca yardım sunmuştur. Bu dönemde Afganistan ve Pakistan arasında bir türlü çözüme kavuşmayan Peştunistan konusunun yeniden gündeme gelmesi Çin'i rahatsız eden bir diğer husustu. Çünkü Afganistan'da etkin olmaya başlayan Maocu kesim, Pakistan'da ayrı bir devlet kurmak isteyen Peştunların yanında olmaya başlamıştır. Bu durum doğal olarak Çin-

¹⁹⁹ Aziz Ahmet Rahmand, 1919-1978 تاریخ روابط بین المللی افغانستان طی (1919-1978 arası Afganistan'ın Uluslararası İlişkiler Tarihi), Kabil, Horasan Yayınları, 2013, s.295-300.

²⁰⁰ Özgür Çınarlı, "Afganistan'daki İç Savaş ve Dış Müdahale", (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2009), s. 104-106.

Pakistan ilişkilerini bozulmasını tetikleyen bir faktör olmuştur.²⁰¹ SSCB'nin Afganistan işgaline ciddi anlamda Çin'in karşı koyması, istila sonrası kurulan hükümet tarafından Çin destekli gruplara karşı baskının artmasına yol açmıştır.²⁰²

1989'da SSCB Afganistan'dan çekilince, Çin-Sovyetler Birliği arasındaki gerginlik de azalmaya başlamıştır. Fakat Çin, Sovyet yanlısı hükümetin çöküş tarihi olan 1992'ye kadar destek verdiği gruplara sağladığı askeri, lojistik ve ekonomik imkânlarını aksatmadan sunmaya devam etmiştir. Aynı zamanda 1992'de Sovyetler Birliği yanlısı hükümetin çökmesi, SSCB'nin Afganistan üzerindeki etkisinin sona ermesini beraberinde getirmiştir. Söz konusu durum Çin'in Afganistan'a verdiği önemin de azalmasına yol açmıştır. 1996'da Taliban tarafından kurulan hükümet, Çin tarafından tanınmamıştır. Beş sene süren Taliban yönetimi boyunca iki ülke arasında herhangi bir diplomatik ilişki tesis edilmemiştir.²⁰³

ABD'nin 2001 Afganistan müdahalesi, beş sene süren ilişkisizlik dönemin son bulmasına sebep olarak iki ülke arasında yeniden sıcak ilişkilerin kurulmasına yol açmıştır. Çin, ABD tarafından gerçekleştirilen operasyonu olumlu bularak Afganistan'ın yeniden yapılanma sürecini ciddi bir şekilde desteklemiştir. 2002'de başkent Kabil'de büyükelçilik açan Çin, müdahalenin ardından sadece ABD askerlerinin Afganistan'da faaliyet göstermesi yerine tüm NATO üyesi askerlerin görev yapmasını daha doğru bulmuştur. Afganistan'da kurulan yeni düzenin İslami olması Çin'i az da olsa rahatsız etmiştir. Daha önce belli gruplara destek veren Çin, 2001 sonrası iktidara gelen herhangi bir grupla iyi ilişkiler izleyebileceğini dile getirmiştir. Bu dönemde Çin genel olarak daha çok kalkınma ve insani yardımlar vermeye başlamış; Afganistan'da askeri manada bulunmaya hep soğuk bakmıştır. Bu ülkeyle ilişkilerini her geçen gün geliştiren Çin, Afganistan'ın Japonya ve Pakistan'ın ardından büyüklük açısından üçüncü ticari ortağıdır.²⁰⁴

²⁰¹ Zhao Huasheng, "Afghanistan and China's new Neighbourhood Diplomacy", *International Affairs*, C.92, S. 4 (2016), s. 891- 895.

²⁰² Karacasulu, Bölgesel Güvenlik Analizi: Afganistan, s.76-77.

²⁰³ Faridullah Talash, "Afganistan-Çin İlişkileri", (Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, 2016), s. 32-35

²⁰⁴ Keskin, Devlet-İç Çatışmalarda Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Roller: Afganistan Örneği (1989-2018), s.179-182.

Çin, Afganistan’da altyapı sistemlerinin gelişmesine her fırsatta vurgu yaparak bu çalışmaları benimsemektedir. Bununla birlikte Çin, uluslararası camia ve Batılı devletlerin Afganistan’a karşı verdiği sözlerini yerine getirmelerini ve Afganistan’a desteklerini kesmemelerini talep etmektedir. Çin’in Afganistan’ın kalkınması ve güvenliğinin sağlanması için kilit role sahip olduğuna inanılmaktadır. Zira Çin bu anlamda oldukça etkili araçlara sahiptir. Örneğin; Şangay İşbirliği Örgütü’nü devreye sokması, ekonomik gücünü kullanması, Pakistan üzerinden Taliban’a baskı uygulayarak mezkûr örgütün terör faaliyetlerine son vermesi gibi. İki ülke arasındaki ilişkilerin 2001’den sonra sürekli olarak olumlu yönde ilerlemesi, Çin’in bu ülkeye sadece 2001-2009 arasında 200 milyon dolar civarında finansal destek sağlaması, ABD’nin Afganistan’daki uzun vadeli varlığına karşı koyması, Çin’in gelecekte Afganistan üzerinde çok daha etkin bir güç olacağına inanmamızı sağlamaktadır.²⁰⁵

2014 yılında NATO’nun Afganistan’dan çekilme kararı almasının ardından iki ülke arasındaki ilişkiler daha da gelişmeye başlamıştır. 2014 senesinde Çin’in Afganistan’a ilk defa özel temsilci ataması, Afganistan ordusu ile yakından ilgilenmeye başlaması, Afganistan-Pakistan arasındaki anlaşmazlığın giderilmesi için Türkiye tarafından başlatılan İstanbul Sürecine ev sahipliği yapan ülkelerden biri olması ve Afganistan’ın yeni Cumhurbaşkanı olarak seçilen Aşraf Gani’nin ilk yurt dışı ziyaretini Çin’e yapması, iki ülke arasında gelişen ilişkileri ve Çin dış politikasında Afganistan’ın artan önemini göstermektedir. Ayrıca Çin’in, Afganistan ve Taliban arasında başlayan barış görüşmelerini de destekleyerek adı geçen müzakerelerde ev sahipliği yapan ülkelerden biri olması Pekin’in Afganistan’da artan nüfuzunu göstermektedir.²⁰⁶

3.3. Çin için Afganistan’ın Jeopolitik Önemi

Afganistan, coğrafi konumu nedeniyle Barry Buzan’ın geliştirdiği Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi açısından dört bölgesel güvenlik kompleksi olan Güney Asya, Orta Asya, Orta Doğu ve son olarak da Çin’in jeopolitik sisteminin tam ortasında

²⁰⁵ Kubilayhan Erman, “Çin Halk Cumhuriyeti’nin Dış Politikasında Afganistan”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, C.42 (2019), s. 164-168.

²⁰⁶ Navzar Şafii, Ruhullah Salihi, “تبیین دیپلماسی جدید همسایگی چین نسبت به افغانستان” (Çin’in Afganistan’a Doğru Yeni Komşuluk Diplomasisini Açıklaması), *Orta Asya ve Kafkas Dergisi*, S. 95 (2017), s. 78-82.

yer alarak bu dördünden de bir şekilde etkilenmektedir. Örneğin; Güney Asya bölgesinin iki önemli rakip aktörü olan Hindistan ve Pakistan rekabetinden, Orta Asya bölgesinde Rusya'nın politikalarından, Orta Doğu bölgesinde Suudi Arabistan ve İran arasındaki bölgesel yarışın olumsuz etkilerinden kaçınılmaz bir şekilde nasibini almaktadır.²⁰⁷

Çin'in jeopolitik sistemine baktığımızda, Afganistan ile ilgili jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik çıkarları mevcuttur. Bu bağlamda Afganistan'da barışın olmaması Çin'i ciddi anlamda rahatsız etmektedir. 2014'den sonra Çin'in Afganistan'a yönelik arabuluculuk ve müdahale etmeme politikası, güvenlik odaklı olmaya başlamıştır. Ekonomik kaygı ve terörizm iki önemli endişesi haline gelmiştir. Afganistan Çin ile sadece 76 km'lik bir ortak sınıra sahiptir. Bununla beraber bu sınır her iki ülke için de stratejik önemdedir. Bu ülke üzerinden Orta Asya pazarına ulaşım sağlaması²⁰⁸ ve Afganistan'ın yer altı kaynakları Çin'in oldukça ilgisini çekmektedir. Afganistan, yukarıda belirttiğimiz dört bölgesel güvenlik sistemi açısından şu niteliklere sahiptir: Güney Asya güvenlik sistemi açısından daha çok jeopolitik ve güvenlik, Orta Asya açısından daha çok jeoekonomik ve ülkeleri birbirine bağlayan köprü ülke olma niteliği, Orta Doğu açısından yine jeopolitik ve jeostratejik, Çin'in jeopolitik sistemi açısından ise jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik.²⁰⁹

Afganistan'ın Çin dış politikasında jeopolitik önemini arttıran bir diğer konu ise Wakhan Koridoru'dur. Adeta Mackinder'in Kalpgâh teorisi ile çevrelenmiş durumda olan Wakhan koridoru Afganistan, Çin, Tacikistan ve Pakistan'ın arasındadır. Oldukça önemli kavşak bir nokta olan bu koridor, asırlarca Çin ve Avrupalılar başta olmak üzere birçok devlet tarafından Hint Okyanusu ve Arap Denizi'ne ulaşım için ticari amaçlı kullanılmıştır. 2013 yılında Çin Devlet Başkanı Xi Jinping tarafından duyurulan ve asrın en çılgın jeopolitik ve jeoekonomik girişimi olarak nitelendirilen Kuşak ve Yol Projesinin tam da başlangıç noktasıdır. Afganistan'ın Badahşan vilayetinden başlayarak

²⁰⁷ Cavit Cavit, “جايگاه ژئواستراتژیک افغانستان در منطقه (Afganistan'ın Bölgedeki Jeostratejik Önemi)”, *Haft-i Subh*, 06.02.2021. <https://8am.af/afghanistans-geostrategic-position-in-the-region/>

²⁰⁸ Petter Tomsen, “Geopolitics of an Afghanistan Settlement”, http://www.unice.fr/crookall-cours/iup_geopoli/docs/PeterTomsen.pdf

²⁰⁹ Cavit, “جايگاه ژئواستراتژیک افغانستان در منطقه (Afganistan'ın Bölgedeki Jeostratejik Önemi)”,

Pamir Nehri'nden geçen Wakhan Koridoru, eskiden İpek Yolu olarak bilinen ticaret ve Çin'e geçiş için jeopolitik ve jeostratejik bir yol özelliğindeydi. 19. yüzyılda Britanya ve Rusya arasında yaşanan “Büyük Oyun”un bir sebebi de tam bu noktaya sahip olmaktı. 1873'de burası iki emperyal güç olan Rusya ve Britanya arasındaki sınır olarak kabul edilmekteydi. 1949'da Çin'de iktidara gelen Mao, bu geçidi engelledi. 1979'da SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmekte amacı adı geçen koridora egemen olmak içindi. Bu bölge, 2013'de ilan edilen Kuşak ve Yol Projesi ile yine gündeme geldi.²¹⁰

Peki, Çin Wakhan Koridoru'nu neden bu kadar önemsiyor? Çin için ifade ettiği önem nedir? Bölgede en baskın güç ve önemli bir medeniyet olan Çin, M.Ö. 5000'lerden başlayarak burasını ticaret amaçlı kullanmaya başlamıştır. Zira burası Çin'i Hazar Bölgesi ve Hindistan'a bağlayan yegâne noktadır. Çin Wakhan Koridoru'nda egemen olarak bölgede sadece jeopolitik değil aynı zamanda jeostratejik ve jeoekonomik açıdan da avantajlı bir konumda olacaktır. Çin'in, Afganistan'a asker göndermeyi her fırsatta geri çevirmesinin nedeni, Afganistan halkı nezdinde sahip olduğu dost imajının bozulacağından korkması ve İngiltere, Rusya ve ABD konumuna düşmekten çekinmesinden kaynaklanmaktadır. ABD'nin Afganistan'dan çekilmesinin ardından da Çin'in Afganistan'da askeri varlık göstermesi düşük bir ihtimaldir. Kuşak ve Yol girişimi nedeniyle Çin Wakhan bölgesinde ciddi alt yapı çalışmaları yapmaktadır. Fakat ABD'nin Afganistan'daki varlığı Çin'in bölgesel egemenliğinin önündeki en büyük engel olarak görünmektedir. Bir diğer engel ise Afganistan'daki çatışmanın bir türlü son bulmamasıdır. Çin, ABD'nin Afganistan'daki varlığından ciddi manada rahatsızlık duymaktadır. Çin'in Pakistan'da Gawadar Limanı'nın işletmesini teslim alması, İran ile 753 km uzunluğundaki doğal gaz boru hattı inşası için anlaşma imzalaması, ABD'nin jeopolitik manevra alanını epey daraltmış durumdadır.²¹¹ Bununla birlikte şu aşamada ABD olmaksızın, kendi başına tam bir istikrar yaratmaktan da acizdir.

²¹⁰ Muhammad Munir, Muhammad Shafiq, “ Geostrategic Significance of Wakhan Corridor for Afghanistan, China and Pakistan”, *Margalla Papers*, 2018, s. 204-210.

²¹¹ Hasan Yasser Malik, “Geo-Political Significance of Wakhan Corridor for China”, *FUNDA, Journal of Humanities and Social Science*, 2014. https://www.researchgate.net/publication/271911374_Geo-political_Significance_of_the_Wakhan_Corridor_for_China

3.4. Çin İçin Afganistan'ın Jeostratejik Önemi

Son zamanlarda Çin, Afganistan ile olan ilişkilerini eskiye nazaran çok daha geniş kapsamlı ve farklı boyutlarda geliştirmesi, Afganistan'ın siyasetinde tarafsız bir aktör olarak çok daha aktif bir rol oynamaya başlaması, uzun bir bekleyişin ardından Afganistan'ın Çin dış politikasında artan jeostratejik önemine işaret etmektedir. Çin, Afganistan'a karşı geliştirdiği dış politikasında iki önemli kaygı unsuru olan güvenlik ve terörizm faktörüne daha çok öncelik vermektedir. Zira bu unsurlar, günümüzde olduğu gibi gelecekte de Çin'in milli çıkarlarına en büyük darbeyi vuracak iki önemli etkindir.²¹²

Afganistan'da Taliban başta olmak üzere birçok terör örgütünün aktif bir şekilde faaliyetlerine devam ediyor olması ve eskiden olduğu gibi (özellikle 1996-2001 arası) yine Doğu Türkistan bölgesinde Çin zulmüne karşı mücadele eden Uygur Türkleri ile iletişime geçerek, onların yanında yer alma ihtimali, Çin'i oldukça endişelendirmektedir. Bilhassa son yıllarda Çin'in artan baskıları neticesinde Uygurlar Doğu Türkistan bölgesini terk ederek, diğer ülkelere yerleşmek zorunda kalmıştır. Uygurların, Afganistan'ın Badahşan ilinde yerleşerek, Çin'e karşı faaliyetlerine buradan devam etmesi, Afganistan'da barış ve güvenliğin mümkün olan en kısa zamanda sağlanmasını Çin için daha önemli hale gelmiştir. Uygurların Afganistan'da güç kazanarak Orta Asya bölgesindeki diğer örgütlerle de bağlantı kurması halinde Çin'in Orta Asya coğrafyasındaki çıkarları riske girecektir. Zira Çin'i Orta Asya'ya bağlayan Wakhan Koridoru istikrarsızlaşacaktır.²¹³

ABD'nin Afganistan'da yirmi senelik varlığına rağmen, ülkede barışın temin edilmemiş olması, terör faaliyetlerin zirve yapması, bunun yanı sıra ABD'nin Taliban örgütü ile müzakere masasında oturması Çin'i daha da sıkıntıya düşürmüş durumdadır. Bu yüzden Çin'de Taliban örgütü ile bağlantıya geçerek Afganistan'da barışın sağlanması için aktif rol almaya başlamıştır. Çin'in Pakistan'dan kiraladığı Gawadar

²¹² Fayez, “بازتاب تقابل منافع امریکا، روسیه و چین در افغانستان (Rusya, Çin ve ABD'nin Afganistan'daki Çıkar Çatışması)”, s.57-58.

²¹³ Huasheng, “Afghanistan and China's new Neighbourhood Diplomacy”, s.3-6

Limanı, Afganistan üzerinde sadece Sincan Uygur bölgesine değil aynı zamanda, Basra Körfezine de bağlanmasını sağlayacaktır. Böylece Çin'in ABD kontrolünde olan Malakka Boğazına ticaret açısından bağımlılığı yüzde seksen oranında azalacaktır. Çin'e karşı Afganistan'ın jeostratejik önemini arttıran bir diğer konu da budur.²¹⁴

Orta Asya üzerinde egemenlik kurmak için küresel aktörler arasında “Yeni Büyük Oyun” adı altında başlatılan mücadele açısından yine Afganistan stratejik açıdan önemli bir konumdadır. Zira Orta Asya bölgesine geçiş için koridor niteliğinde olan Afganistan, tarih boyunca Orta Asya coğrafyasını kontrol etmek isteyen güçlerin uğrak noktası olmuştur. ABD, Rusya, Çin, Hindistan ve Pakistan'ın Orta Asya üzerinde artan mücadelesi, bu bağlamda Afganistan'ın denge oyuncu bir ülke konumunda olması Çin'e karşı stratejik değerini arttırmaktadır. Çin, Afganistan üzerinde egemen olduğu takdirde Orta Asya bölgesinde ekonomik ve güvenlik çıkarlarını daha kolay elde ederek diğer rakip devletlere karşı çok daha avantajlı bir konumda olacaktır.²¹⁵

Çin'in Afganistan'a karşı artan para yardımları, altyapı çalışmaları, farklı alanlardaki diğer yatırımları stratejik güvenliğini temin etmesi için yüksek önem arz eden hususlardır. Çin, 2014 sonrası Afganistan'a karşı izlediği “bekle ve gör” politikasına son vererek, proaktif bir siyaset izlemeye başlamıştır. ABD'nin Afganistan'dan çekilme ihtimali, Çin'in Afganistan'a yönelik faaliyetlerinin daha da arttırmasına neden olmuştur.²¹⁶

3.5. Çin için Afganistan'ın Jeoekonomik Önemi

Afganistan ve Orta Asya bölgesinin enerji kaynakları açısından oldukça zengin olması, bir taraftan Afganistan'ın jeoekonomik değerini arttırırken diğer taraftan bölgedeki ve bölge dışı küresel aktörler olan Rusya, Çin ve ABD arasındaki mücadele Afganistan'ın istikrarsız kalmasına katkı sağlamaktadır. Hızla gelişen Çin'in yeraltı kaynaklarına olan bağımlılığı, Afganistan'ı Çin dış politikasında jeoekonomik açıdan

²¹⁴ Halil Silahşör, “Çin'in Afganistan'daki Varlığı Her Geçen Gün daha da Belirgin Hale Geliyor”, AA, 16.06.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/cin-in-afganistan-daki-varligi-her-gecen-gun-daha-belirgin-hale-geliyor/1878720>

²¹⁵ Labib Raof, “Orta Asya'da Yeni Büyük Oyunun Anahtarı: Afganistan”, s. 14-20.

²¹⁶ Talash, “Afganistan-Çin İlişkileri”, s. 44-48.

vazgeçilmez bir hale getirmektedir. Çin, ekonomik amaçlarını elde etmek için Afganistan ve Orta Asya bölgesinde geniş çapta yatırımlar yapmaktadır. Çin'in bölgeye yönelik izlediği dış politika, egemenlik ve toprak bütünlüğüne karşılıklı saygı, birbirinin iç işlerine karışmama, birbirine karşı saldırgan politika izlememe, kazan kazan politikası ve huzurlu yaşam gibi temellere dayandırmaktadır. Hegemon güç olma yolunda ilerleyen Çin, Afganistan ve Orta Asya bölgesinin jeoekonomik önemini çok iyi analiz ettiği için bölgede diğer güçlere nazaran daha çok yatırım yapmaktadır.²¹⁷

Çin, Afganistan'daki savaşın ancak ekonomik yatırımlarla sona erdirileceğine inanmaktadır. Bu yüzden özellikle 2001 sonrası Afganistan'daki ekonomik yatırımlarını aşamalı bir şekilde giderek arttırmıştır. Çin'in Afganistan ile ekonomik bağlarını geliştirme konusunu daha çok önemsemesinin nedeni, Çin'in enerji ihtiyacı ve ekonomik büyümesinde oldukça katkı sağlayabilecek potansiyelde olmasından kaynaklanmaktadır. Çin'in Afganistan'a yönelik yatırımları "madencilik, iletişim, baraj, karayolu, stratejik altyapı inşaatı" gibi önemli altyapı projelerini kapsamaktadır. Afganistan'ın jeoekonomik öneminden ötürü Çin, daha çok kendine faydalı olacak alanlarda doğrudan yatırımda bulunarak, her zaman diğer güçlerin aksine askerî açıdan varlık göstermeyi istememiştir.²¹⁸

Çin'in Kuşak ve Yol girişimi ve Orta Asya ülkeleri ile yapacağı ticaret açısından Afganistan konumu itibari ile oldukça stratejik öneme sahiptir. Bu yüzden her fırsatta Afganistan ile ekonomik ilişkilerini daha çok ön planda tutarak bu alanda muazzam yatırımlar yapmaktadır. Afganistan henüz hiç kullanılmayan nadir minerallere sahip bir ülkedir. Kendinde barındırdığı zengin petrol, doğal gaz, Lityum, kobalt ve altın; Çin'in enerji ihtiyacını karşılaması ve ekonomik büyümesine katkı sağlayabilecek potansiyele sahiptir. Çin, Afganistan'daki Aynak Madeninin çıkarılması için dört milyar ve Amu Nehri havzasındaki doğal gazın çıkarılması için de dört yüz

²¹⁷ Fayez, "بازتاب تقابل منافع امریکا، روسیه و چین در افغانستان" (Rusya, Çin ve ABD'nin Afganistan'daki Çıkar Çatışması)", s. 88-90.

²¹⁸ Keskin, Devlet-İçi Çatışmalarda Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Roller: Afganistan Örneği (1989-2018), s. 183-184.

kırk milyon dolar tutarında yatırım yaparak bu konumda Afganistan’da enerji kaynaklarını çıkarılması açısından yatırım yapan ilk ülke konumundadır.²¹⁹

3.6. Çin’in Afganistan’daki Faaliyetleri

2001 sonrası Çin’in Afganistan’daki doğrudan yatırımları hızlı bir şekilde artmaya başladı. Çin, Afganistan’daki yatırım ve ticari ilişkilerini arttırarak, bir taraftan jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik gibi amaçlarına ulaşmayı, diğer taraftan ülkede yaklaşık kırk yıldan beri devam eden iç savaşa son vermeyi planlamaktadır. İki ülke arasında ilk ticari anlaşma 2006 senesinde imzalandı. Dünyanın en büyük madenlerinden biri olarak sayılan Aynak bakır madeninin çıkarımını çıkarılan ihalede MCC ve JCCL adında iki Çinli şirket kazanmıştır. Aynı zamanda Çin, Afganistan’daki doğal gaz ve petrol projelerini de kazanan ülkedir.²²⁰

Çin’in Afganistan’daki yatırımları sadece bunlarla sınırlı olmayarak, ZTE ve Huawei iletişim şirketleri de Afganistan İletişim Bakanlığı ile yaptığı sözleşmeler neticesinde iletişim ve teknoloji alanında ciddi yatırımlarda bulunmaktadır.²²¹ Afganistan’daki Çin yatırımları on milyar ABD dolarını geçmiş durumdadır. Eski Afganistan devlet başkanı Hamit Karzai, “ABD’nin demokrasisini, Çin’in ekonomik başarısını” istiyoruz diyerek, Çin ile olan ekonomik ve ticari ilişkilerine verdiği önemi ortaya koymuştur. Şu anki Devlet Başkanı Gani de bu politikayı devam ettirmektedir. Bunlara ilaveten 2008 yılında Çin, Afganistan’a Konfüçyüs Enstitüsü kurarak, kültür alanında yatırımlarda bulunmuş; sınırlı sayıda olsa da askeri alanda da faaliyet göstermiştir.²²²

3.6.1. Aynak Bakır Madeni ve Çin Yatırımı

Afganistan’ın Logar ili, dünyanın en büyük bakır madenlerinden birine ev sahipliği yapmaktadır. Burada bulunan rezerv, ilk defa 1974 senesinde Rus ve Afgan

²¹⁹ Talash, “Afganistan-Çin İlişkileri”, s. 54-55.

²²⁰ Aysha Siddiqa, “Expansion By Stealth: China’s Interests, Infrastructure, Investments in Pakistan And Afghanistan” *Barcelona Center for International Affairs*, 2012, s. 3-5.

²²¹ “Afghan Telecom Signs Agreement of GSM and 3G Equipment With ZTE Company”, *Ministry of Communications and Information Technology*, <https://mcit.gov.af/afghan-telecom-signs-agreement-gsm-and-3g-equipment-zte-company-0>

²²² Brian C. James, “China’s Interests in Afghanistan: Current Projects and Future prospects”, (Master Thesis, Naval Postgraduate School, 2013), s.51-67.

jeologların ortak çalışması neticesinde keşfedilmiştir. Fakat ülkedeki istikrarsızlık madenin işletilmesine imkân vermemiştir. 2005-2010 arasında bir diğer çalışma ise ABD ve İngiltere'nin iş birliği ile bölge üzerinde hayata geçirilmiştir. Mezkûr maden rezervinin 11.3 milyon metrik ton olduğu tahmin edilmektedir. Yılda 300.000 metrik ton dolaylarında bakırın çıkarılması planlanmaktadır. Afganistan'ın bu madenden yıllık üç yüz milyon ABD doları gelir elde edilmesi beklenmektedir. Adı geçen madenin tahminen seksen sekiz milyar dolar değerinde olduğu iddia edilmektedir.²²³

2007 senesinde Çin'e ait Çin Konsorsiyumu Metaloji İşletmeleri (MCC) ve Jiangxi Ltd. (JCL) şirketleri madenin çıkarma ihalesini kazanmış, dört milyar tutarında yatırımda bulunmuştur. Böylece Çin bu yatırım ile büyüklük açısından Afganistan tarihinde gelmiş geçmiş en büyük doğrudan yabancı yatırımcı konumuna yükselmiştir. Çin, bu ihale kapsamında 808 milyon dolar primi Afganistan devletine vermek mecburiyetindedir.²²⁴ Bu proje kapsamında Çin, “400 megavatlık enerji santrali tesisi, su geliştirme projesi, enerji santralinin beslenmesi için yeni kömür madeni inşasının” yapımı ile ilgili taahhütte bulunmuştur. Projenin başlangıç tarihi olarak 2012 ilan edilmiştir; fakat güvenlik şartlarının kötüleşmesi yüzünden sürekli olarak ertelenmektedir. Bu projenin önündeki en büyük engel Taliban'dır. Bununla birlikte bölgedeki altyapı sisteminin tamamlanmamış olması, orada bulun 1500 yıllık Budist mabedi üzerinde öncelikle arkeolojik çalışmaların yapılacak olması da diğer engellerdir.²²⁵

3.6.2. Amu Derya Petrol ve Doğalgaz Rezervi ve Çin Yatırımı

Afganistan, beş büyük jeolojik havzaya sahip olmakla birlikte, bir takım küçük ölçekli hidrokarbonlar yani petrol, doğal gaz ve kömürü de kendinde barındırmaktadır. 1930'larda keşfedilen enerji kaynakları üzerinde Sovyetler Birliği 1957'lerden itibaren incelemeler başlatmıştır. SSCB önderliğinde başlatılan çalışma neticesinde yedi petrol alanında enerji kaynaklarının olduğunu tespit etmiştir. Petrol arama çalışmaları

²²³ Talash, “Afganistan-Çin İlişkileri”, s.59-61.

²²⁴ “Afganistan Madenlerinin Geleceği”, *Deutsche Welle Türkçe*, 04.08.2013
<https://www.dw.com/tr/afgan-madenlerinin-gelece%C4%9Fi/a-16994408>

²²⁵ Sayed Wasaq Haider Bukhari, “The Role Of China in Economics Stabilization and Reconstruction of Afghanistan”, Margalla Papers, 2012, s. 36-37. https://ndu.edu.pk/issra/issra_pub/articles/margalla-paper/Margalla-Papers-2012/02-The-Role-of-China.pdf

SSCB'nin ülkeden çıkması ile durdu. Fakat 2001 ABD müdahalesi ile bu sefer ABD'nin jeolojik araştırmalar takımı (USGS) önderliğinde yeniden başlatılmış oldu. Bu çalışmanın sonucunda Afganistan'ın Kuzey bölgesinde “1,6 milyar varil petrol ve 16 trilyon Kübit pot doğal gazın” olduğu tahmin edildi. Özellikle Amu Derya bölgesinde 80-90 milyon varile varan petrol rezervleri ve önemli ölçüde doğal gaz kaynakları bulunmaktadır.²²⁶

Amu Derya Havzasında bulunan petrolün çıkarma işlemi 2011 tarihinde dünyanın önde gelen önemli beş şirketi olan “Buccanner Energy of Australia, CNPS International Ltd. The Petrol Exploration (Pvt) Ltd. Schlumberger Ltd of France ve Tethys Petroleum İngiltere” arasındaki sunulan ihale teklifini Çin'e ait olan CNPS şirketi kazanmıştır. Çin'e ait şirketin kendi bölgesinde oldukça yakın olan bu ihaleyi diğer batılı şirketlere rağmen kazanması, iki ülke arasında artan ekonomik ve siyasi ilişkilerin bir göstergesidir. Aralık 2011 senesinde Afganistan Petrol ve Maden Bakanlığı ile SNPS şirketi yirmi beş senelik bir anlaşma imzalamıştır.²²⁷ Yetmiş milyar dolar değerinde gelir elde edileceği tahmin edilen proje kapsamında dört yüz kırk milyon dolar tutarında yatırımın yapılacağı açıklanmıştır. Yapılan anlaşma gereği Çinli şirket Afganistan hükümetine %15 telif hakkı, %30 vergi, %70 kâr paylaşımı, bir adet rafine tesis, ortalama yedi bin kişiye iş imkânı sağlayacağını taahhüt etmiştir. Afganistan'ın Sar-i Pul ilindeki petrol ve doğalgaz çalışmaları 2012 senesinde resmen başlatılmıştır. 2013 yılına gelindiğinde günde ortalama iki bin varil üretimine ulaşmıştır. Amu Derya bölgesindeki petrol çalışmaları özellikle Orta Asya ülkelerinden Türkmenistan'a yakın olması dolayısıyla Çin için oldukça stratejik bir öneme sahiptir.²²⁸

3.6.3. Çin Teknoloji Şirketlerinin Afganistan'daki Faaliyetleri

Teknolojik anlamda dünya devleri arasında yer alan Huawei ile birlikte ZTE Afganistan'da teknoloji ve iletişim alanında yatırımlar yaparak faaliyet göstermekte olan iki Çinli şirkettir. 2007 senesinde Afganistan İletişim Bakanlığı yanı sıra Afgan

²²⁶ Talash, “Afganistan-Çin İlişkileri”, s. 61-63.

²²⁷ Vanda Felbab-Brown, “A BRI(DGE) Too Far: The Unfulfilled Promise And Limitations of China's involvement in Afghanistan”, *Regional Influence and Strategy*, 2020, s. 8-9. https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2020/06/FP_20200615_china_afghanistan_felbab_brown.pdf

²²⁸ Bukhari, “The Role Of China in Economics Stabilization and Reconstruction of Afghanistan”, 41-42.

Telekom ile teknolojik altyapının geliştirilmesi için bir anlaşma imzalamıştır. 2012’de Afgan Telekom ve ZTE Şirketi otuz iki milyon değerinde 3G takım temini için bir anlaşma imzalamıştır. Anlaşma gereği yedi yüz adet istasyon yapımının sözünü vermiştir. 2016 senesinde Çin Halk Cumhuriyeti’nin Afganistan büyükelçi, Afganistan İletişim ve Teknoloji Bakanlığı ile bir görüşme gerçekleştirerek Bilgi İletişim Teknolojisi (BİT) altyapısının daha da geliştirilmesi için taahhütlerde bulunmuştur.²²⁹ Afganistan İletişim ve Teknoloji Bakanı’nın Çin’e bir ziyarette bulunması için teşvik etmiştir. 2014’e gelindiğinde ülkenin neredeyse yüzde doksanının teknolojinin sunduğu imkânlardan kullanır hale geldiği, yirmi dört milyon telefonun kullanılmakta olduğu ve bu çerçevede iki yüz milyon dolar tutarında yatırımın gerçekleştirildiği Afganistan İletişim ve Teknoloji Bakanlığı tarafından bildirilmiştir. Hükümetin bu alandan iki yüz milyon dolar kâr elde ettiği bildirilmiştir. Çinli şirketler, daha çok BİT alanında verginin düşük olması ve iş gücünün daha ucuz olması nedeniyle yatırımlarını bu alanda devam ettirme konusunda istekli olduklarını bildirmiştir.²³⁰

3.6.4. Çin’in Afganistan’daki Askeri Faaliyetleri

ABD’nin 2001 müdahalesi ile başlayan süreçte Çin, Afganistan’da doğrudan askeri varlık göstermeyi reddetmiştir. Ancak son zamanlarda bölgenin diğer ülkeleri Özbekistan ve Kırgızistan gibi, Çin de Afganistan ile askeri ilişkilerini geliştirme konusunda eskiye oranla daha istekli olmaya başlamıştır. Birkaç senedir az da olsa belli oranda Afganistan ordusunun eğitimi ile ilgilenmeye ve onlara askeri destek sağlamaya başlamıştır. ABD ve NATO’nun Afganistan’daki askeri desteği ile Çin’in askeri desteğini karşılaştırdığımızda tabii ki Çin, hayli yetersiz kalmaktadır. Örneğin; Çin, 2016 senesinde Afganistan ordusuna yetmiş milyon dolar yardım sözünde bulunmuşken, ABD’nin Afganistan ordusuna sağladığı yıllık yardım ise dört milyar dolar tutarındadır. Bununla beraber Çin’in, Afganistan’daki askeri varlığını, kendisi için stratejik önemdeki Wakhan Koridoru’nda konumlandırmaya başlaması önemli bir noktadır.²³¹

²²⁹ Talash, “Afganistan-Çin İlişkileri”, s.63-64.

²³⁰ Bukhari, “The Role Of China in Economics Stabilization and Reconstruction of Afghanistan”, s.34-35.

²³¹ Ayaz Gul, “China Delivers First Batch of Military Aid To Afghanistan”, *Voice Of America*, July 03,2016. <https://www.voanews.com/east-asia/china-delivers-first-batch-military-aid-afghanistan>

Eski Afganistan hükümeti yetkilileri, Çin'in bu bölgede askeri üs inşa etme çabasında olduğunu iddia etmiştir. 2014 senesinde Aşraf Gani'nin, devlet başkanı seçilmesi ile Çin, resmen Afganistan'a askeri destek vermeyi teklif ederek Afganistan ordusunun eğitimi için askeri eğitmen gönderme konusunda istekte bulunmuştur. Bu durum tam da 2014 senesinde NATO'nun aşamalı olarak Afganistan'dan çekilmeye başlaması ile denk düşer.²³² Afganistan hükümeti, Rusya'dan askeri helikopter talebinde bulunduğu, Çin, kendi askeri helikopter ve dronlarını önermiştir. Ayrıca Çin, Afganistan'da kendi yapımı İnternet ve Navigasyon sistemlerinin, ABD yapımı küresel konum sistemi (GPS) yerine kullanılması konusunda ısrar etmiştir. Ancak bu, Çin sistemlerinin casusluk için kullanılacağı korkusu sonucunda Afganistan devleti ve ABD tarafından geri çevrilmiştir.²³³

3.6.5. Çin'in Afganistan'daki Kültürel Faaliyetleri

Bilindiği üzere, yumuşak güç kavramı dış politikada gittikçe popüler bir hale gelmeye başlamıştır. Çin ve Afganistan arasındaki kültürel ilişkinin başlangıcı M.Ö. 4. yüzyıla dayanmaktadır.²³⁴ Çin, yumuşak gücü, oldukça başarılı bir şekilde kullanan ülkelerin başında gelmektedir. Roma ve Çin arasında uzanan eski İpek yolu, Afganistan üzerinden geçmektedir. M.S. 5. sırada Çinli gezginlerin Afganistan'ın Bamyana ilinde bulunan Buda heykelini ziyaret ettiği iddia edilmektedir. Bugün Afganistan olarak bilinen coğrafyada yaşayan halkın o dönemlerde Çin'den gidip alışveriş yaptıkları ileri sürülmektedir. 2001'den sonra Çin, Afganistan'da büyükelçilik açarak kültürel faaliyetlerini daha da hızlandırmaya çalışmıştır. Bu tarihten itibaren iki ülke arasındaki kültürel ilişkiler her sene kutlanmaya başlamıştır. 2015 yılında, Çin büyükelçiliği ve Kabil Üniversitesi iki devlet arasındaki dostluk ve kültürel ilişkileri daha da geliştirmek amacı ile fotoğraf sergisi gerçekleştirilmiştir.

²³² Gerry Shih, "In Central Asia's Forbidding Highlands, a Quiet Newcomer: Chinese Troops", *The Washington Post*, February 18, 2019. https://www.washingtonpost.com/world/asia_pacific/in-central-asias-forbidding-highlands-a-quiet-newcomer-chinese-troops/2019/02/18/78d4a8d0-1e62-11e9-a759-2b8541bbbe20_story.html

²³³ Brown, "A BRI(DGE) Too Far: The Unfulfilled Promise And Limitations of China's involvement in Afghanistan", s. 11-12.

²³⁴ Lemar Alexander Farhad, "Promises and Pitfalls: SINO-Afghan Relations", *Small Wars Journals*, 10.21.2015. <https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/promises-and-pitfalls-sino-afghan-relations>

2008 senesinde Çin, Kabil Üniversitesi'nde Konfüçyüs Enstitüsü'nü resmen açarak, kültürel faaliyetlerini daha da ilerletmeyi hedeflemiştir. Açılan Konfüçyüs Enstitüsü Afganistanlı öğrencilere Çince dil eğitimi sağlayarak daha sonra Çin'e eğitim almaları için göndermektedir. Çin Halk Cumhuriyeti, 2015 senesinde 2019 yılında kadar beş yüz Afganistanlı öğrenciye burs imkânı sağlamayı taahhüt etmiştir. Bu kapsamda, 2015 senesinde kırk sekiz öğrenci Çin'e gönderilmiştir.²³⁵ Çin'deki üniversiteler her sene düzenli bir şekilde elli yetenekli öğrenciye burs vermeye söz vermiştir. Medya sahasında da Çin menşeli bir radyo, Afganistan'ın resmi dilleri olan Farsça ve Peştü dillerinde kültürel, ekonomik ve siyasi haberler sunmaktadır. Her iki ülke arasındaki inanç ve değer sistemleri birbirinden farklı olsa da Çin, ısrarla iki ülke arasındaki kültürel ilişkilerini geliştirmeye çaba göstermektedir.²³⁶

3.7. Şanghay İş birliği Örgütü için Afganistan'ın Önemi ve Örgütün Oynayabileceği Rol

Bölgesel bir örgüt olan Şanghay İş birliği Örgütü (ŞİÖ), 1996 senesinde Çin'in Şanghay kendinde toplanan Rusya, Çin, Tacikistan, Kazakistan ve Kırgızistan liderleri arasında kurulmuş bir örgüttür. Örgütün o dönemde en önemli amacı özellikle SSCB'nin dağılmasının ardından meydana gelen sınır sorunlarını çözmek, sınırları silahtan arındırmak, karşılıklı güven ve iş birliğini tesis etmektir. 2001'de Özbekistan'ın resmen katılımı ile Örgütün üye sayısı altıya yükseldi. 2017 senesinde Pakistan ve Hindistan'ın daimî üye olarak katılması ile üye sayısı sekize çıkmıştır.²³⁷ Örgütün en etkili aktörleri ise Çin ve Rusya'dır. Afganistan, İran, Moğolistan ve Beyaz Rusya örgütün gözlemci üyeleridir. Örgütün konuşma ortakları ise Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan, Kamboçya, Nepal ve Sri Lanka'dır. Bugün itibari ile baktığımızda örgütün en önemli hedefleri Orta Asya başta olmak üzere tüm üye ülkelerde güvenliğin temini, ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve radikal gruplarla mücadeledir.²³⁸

²³⁵ Muhammad Yusuf, “نگاهی بر روابط علمی و فرهنگی افغانستان و چین (Afganistan ile Çin arasındaki bilimsel ve kültürel ilişkilere bir bakış)”, *Haft-i Subh*, 13.02. 2019. <https://8am.af/a-look-at-the-scientific-and-cultural-relations-between-afghanistan-and-china/>

²³⁶ “Information on Chinese Government Scholarship”, 28.01.2015.

<http://af.china-embassy.org/eng/sgxx/Notices/t1232023.htm>

²³⁷ Zehra Altındağ, “Geçmişten Günümüze Şanghay İşbirliği Örgütü”, *Avrasya Etütleri*, S. 49(2016), s.104-110

²³⁸ Stephen Aris, “Shanghai Cooperation Organization”, *International Peace Institute*, 2013, s. 1-7.

2004 yılında misafir ülke olarak ŞİÖ'nün toplantılarına katılan Afganistan, 2012 senesinde gözlemci ülke statüsünü kazanmıştır. Afganistan birçok açıdan mezkûr örgüt için oldukça önem arz etmektedir. 2001 sonrası ŞİÖ'nün daha da ilgi odağına gelen Afganistan, konumu itibari ile örgütün neredeyse tüm daimî üye ülkeleri ile sınırdaş bir ülkedir. Ülkede hâkim olan istikrarsızlık, Taliban, El Kaide ve DAEŞ gibi terör örgütlerinin ülkedeki mevcudiyet ve son zamanlarda artan terör faaliyetleri ve uyuşturucu sorunu, örgütü yakından ilgilendiren konulardır. Çünkü ŞİÖ'nün temel amaçlarından biri terörizmle mücadeledir. Afganistan'da barışın tesis edilmediği takdirde, eninde sonunda Afganistan'daki terör örgütlerinin diğer ülkelerdeki radikal gruplarla bağlantıya geçerek bölgenin güvenliğini risk altına alması kaçınılmaz olarak değerlendirildiği için örgüt Afganistan'ı yakından takip etmektedir. Zaten Afganistan'da üretilen uyuşturucu, bölge ülkelerine ciddi anlamda zarar vermektedir. Üstelik ABD'nin varlığı da ŞİÖ'nü rahatsız etmektedir. Yukarıda belirttiğimiz tüm faktörler, Afganistan'ı mezkûr örgüt nezdinde önemli kılan hususlardır.²³⁹

ŞİÖ de Afganistan için oldukça önemli bir örgüt konumundadır. Zira örgütün önemli üye devletleri olan Çin, Rusya ve Hindistan Afganistan'daki durumun değişmesi için etkili rol oynama potansiyeline sahiptir. Afganistan'da barışın yeniden sağlanması, ülkede faaliyet gösteren dini radikal grupların yok edilmesi, uyuşturucu faaliyetinin durdurulması için etkin bir rol oynayabilir. Afganistan ve Taliban arasında başlayan barış görüşmeleri için de etkili olan örgüt, ABD, Pakistan ve Suudi Arabistan tarafından desteklenen Afganistan'daki iç güçlerin dengelenmesi için de yardımcı olacaktır. Ayrıca Afganistan'ın tarihsel konumunu tekrar kazanması, Afganistan dış politikasında denge oluşturması, ABD ve Pakistan başta olmak üzere yabancı aktörlerin ülkedeki etki ve nüfuzunun azaltılması için de ideal bir örgüttür.²⁴⁰

²³⁹ Deran Yıldız, “Şanghay İşbirliği Örgütünün Afganistan Sorununa Bakışı”, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, 2017), s. 38-58.

²⁴⁰ Sayed Abbas Hosseini, “اهمیت و جایگاه افغانستان برای سازمان همکاری‌های شانگهای” (Afganistan'ın Şanghay İşbirliği Örgütü için önemi ve konumu), *Institute for East Strategic Studies*, 02.04.2018. <http://www.iess.ir/fa/analysis/292/>

3.8. Kuşak ve Yol Projesi için Afganistan'ın Önemi

Kuşak ve Yol projesi, 2013 senesinde Kazakistan'da bulunan Nazarbayev Üniversitesi'nde yaklaşık otuz ülke liderinin katıldığı bir törenle, Çin devlet başkanı Xİ Jinping tarafından açıklanmış devasa ve oldukça değerli bir projedir. Asya, Kuzey Afrika ve Doğu Avrupa'yı kapsayan, 15. yüzyıla kadar devam eden, bin yedi yüz yıllık tarihe sahip olan tarihi İpek Yolunun çok daha geniş kapsamlı ve yeni bir biçimi olarak tanıtılan projenin en önemli amaçlarından birinin dünya serbest ticaretini daha da geliştirmek olduğu ileri sürülmüştür.²⁴¹ Jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik açılardan da hayli dikkat çeken projeye yüz altmış beş ülke katılmıştır. Projeye yüz yirmi dört milyar doların yatırılacağı açıklanmıştır. Dünya nüfusunun 4,6 milyarını kapsayacağı açıklanan projenin tamamlanması otuz ile otuz beş yıl süreceği beklenmektedir. Bu proje sayesinde Çin, deniz yolu, kara yolu ve hava yollarını kullanarak Avrupa ülkelerine ulaşmayı planlamaktadır.²⁴²

Afganistan sahip olduğu jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik konumu sebebi ile Kuşak ve Yol girişimi için oldukça önem arz etmektedir. Zira Afganistan'ın dört tarafı kara ile çevrili olmasına rağmen, Orta Asya, Orta Doğu, Güney Asya ve Doğu Asya ülkelerinin tam kavşak noktasında yer almaktadır. Kuşak ve Yol Projesi için arz ettiği önem de buradan gelmektedir. Zaten eski İpek Yolu için de Afganistan'ın önemi oldukça yüksekti. Çünkü eski İpek Yolu Afganistan'ın içinden geçerek Orta Asya bölgesine, daha sonra da Avrupa ülkelerine ulaşmaktaydı. Aynı şekilde Kuşak ve Yol girişimi için de önemli rol oynayacağı beklenmektedir. Afganistan, Kuşak ve Yol Projesinin üç önemli rotasından ilkinde yer almaktadır. Kuzey yolu ile Çin, Afganistan üzerinden Orta Asya ülkeleri Tacikistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve daha sonra Rusya, ardından da Kuzey Avrupa ülkelerine bağlanmaktadır. Merkez yolu ile de Çin, Afganistan üzerinden İran, oradan da Basra Körfezi ve Akdeniz'e ulaşmaktadır.²⁴³

²⁴¹ Filiz Kutulay Tutar, Şura Bahsi Koçer, "Çin'in Yeni İpek Yol Projesi: Bir Kuşak Bir Yol", *Journal of Socail, Humanities and Administrative Sciences*, C. 5, S. 17(219), s.611-622.

²⁴² Osman Tekir, Nesrin Demir, "Ekonomik ve Siyasal bir Araç Olarak Yeni İpek Yolu Projesinin Küresel Sisteme Etkileri", *Sosyoekonomi*, C. 26, S. 38 (2018) s. 192-201.

²⁴³ Begüm Barlas, "Çin'in Kuşak- Yol Projesinde Afganistan'ın Rolü", Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmalar Merkezi, 14 Ocak 2021. <https://www.ankasam.org/cinin-kusak-yol-projesinde-afganistanin-rolu/>

Afganistan sadece jeoekonomik açıdan değil, aynı zamanda güvenlik ve siyasi açıdan da Çin için vazgeçilmeyecek kadar önemlidir. Afganistan'daki istikrarsızlık, Kuşak ve Yol girişimini olumsuz etkilemekle kalmayarak, Afganistan'daki dini örgütlerin Doğu Türkistan'daki gruplarla birlikte hareket etmesi ihtimalinde Çin'in iç güvenliğini de olumsuz etkileyecektir. Bunun yanı sıra Afganistan'daki iç savaşın daha da uzaması durumunda Çin'in Afganistan'daki yatırımları da bundan zarar görecektir. Çin'in, söz konusu projesini hedeflediği zaman dilimi içerisinde sorunsuz bir şekilde tamamlayabilmesi için Afganistan ile olan ilişkileri her geçen gün geliştirmek eğilimi göstermektedir. Bu durum özellikle 2014 sonrası daha da kendini hissettirmeye başlamıştır.²⁴⁴ Özellikle Pekin yönetimi sadece Afganistan hükümeti ile ilişkilerini geliştirmekle kalmayarak, ülkede terör estiren, her gün onlarca masum insanın canına kıyan Taliban örgütü ile de ilişkilerini geliştirme çabasıdadır. Taliban yetkililerinin Çin ziyareti bu durumun ispatıdır.²⁴⁵

3.9. Afgan Barışının Çin için Önemi ve Çin'in Barış Getirici bir Aktör Olma Kapasitesi

Afganistan'ın istikrara kavuşması Çin için birçok bakımdan önem arz eden bir husustur. Kırk yıldır Afganistan'da devam eden iç savaş, hızla yükselen Çin'in bölgesel ve küresel hedefleri, planlandığı jeopolitik ve jeoekonomik amaçlarına tam vaktinde kavuşamaması, bununla birlikte Doğu Türkistan bölgesinden Çin'in iç istikrarına zarar vermesi,²⁴⁶ aynı zamanda Afganistan'da gerçekleştirdiği yatırımlardan faydalanamaması gibi konular, Afganistan barışını Çin için önemli bir hale getirmektedir. Özellikle ABD'nin Taliban örgütü ile yaptığı anlaşma neticesinde 2021 Ağustos sonu itibariyle ABD'nin askerlerini Afganistan'dan çekme planı ile 2001'den sonra kurulan yeni demokratik yapının; insan hakları, ifade özgürlüğü gibi değerlerin yok olma riski, Afganistan barışını daha da önemli bir hale getirmektedir.²⁴⁷

²⁴⁴ Muhammed Yusuf Rahnavard, “«نقش افغانستان در مسیر پروژه «یک کمربند و یک جاده» (Afganistan'ın "Tek Kuşak ve Tek Yol" projesindeki rolü)”, Haşt-i Subh, 12.15. 2019.

<https://8am.af/afghanistans-role-in-the-belt-and-road-project/>

²⁴⁵ Barbara Kelemen, “China& The Taliban: Pragmatic Relationship”, *Central European Institute of Asian Studies*, 26.01.2019. <https://ceias.eu/sk/china-the-taliban-pragmatic-relationship-2/>

²⁴⁶ Ghulam Mustafa, Mansoor Ahmad, Amir Junaid, “Role of China and Iran in Afghanistan Peace Process”, *Sir Syed Journal of Education& Socail Research*, C. 3, S.4(2020),s.425-427.

²⁴⁷ Mercile Amiri, “نقش چین در صلح افغانستان (Afganistan barışında Çin'in rolü)”, Haşt-i Subh, 22.10.2019. <https://8am.af/the-role-of-china-in-peace-in-afghanistan/>

ABD'nin ülkeyi tamamen terk etmesinin ardından ülkedeki düzenin çökmesi kaçınılmazdır. Zaten hali hazırda ülke topraklarının kayda değer bir kısmı devletin kontrolü dışındadır. Hatta merkezi yönetim başkent Kabil'de dahi güvenliği sağlamaktan aciz durumdadır. Hal böyleyken, ABD askerlerinin tamamen ülkeden ayrılması ile ülkenin yeniden 1990'lardaki duruma geri dönmesi kuvvetle muhtemeldir. Bu durum belki de en çok Çin'i olumsuz etkileyecektir. Tüm bunlara ek olarak ABD sonrası oluşan boşluğun Hindistan tarafından doldurulma ihtimali de Çin'i tedirgin etmektedir. İşte bu yüzden Afganistan'da istikrarın sağlanması Çin için göz ardı edilemeyecek bir husustur.²⁴⁸

Çin, Afganistan'da barışı sağlayabilecek güce sahip olan nadir ülkelerden biridir. Çin, bu konuda devreye sokabilecek birkaç araca sahiptir. Kullanabileceği en önemli araçlar ise siyasi, ekonomik gücü ve Şanghay İşbirliği Örgütüdür. Pakistan üzerinde oldukça etkili olan Çin, Pakistan'a baskı uygulayarak Taliban'ın Afganistan'daki yıkıcı faaliyetlerinin durdurulmasını zorlayabilir. Bu örgütü barış yapma konusunda yapıcı olmaya ikna edebilir. Çünkü Pakistan “Taliban'ın babası” olarak bilinmektedir. Taliban'ın ABD ile anlaşmasını, Çin'in Pakistan aracılığı ile mümkün kıldığı iddia edilmektedir.²⁴⁹ Aynı zamanda Taliban örgütü ile de ilişkilerini geliştirmeye çalışan Çin, örgüt üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Bu durumda Afganistan'da barışın kurulması için faydalı olabilir. Afganistan hükümeti üzerinde de önemli ölçüde etkili olan Çin, Taliban ve Afganistan hükümetinin ortak bir noktada buluşturarak barış yapmasında yapıcı bir rol oynayabilir. Çin, bu konuda başarılı olduğu takdirde uluslararası arenadaki saygınlığı, rakibi olan ABD'ye karşı önemli derecede artacaktır. ABD'nin yirmi yıl süren en uzun savaşında başarısız olması, hegemon güç yolunda ilerleyen Çin'in bu bağlamda muvaffak olması Çin hanesine önemli bir artı katacaktır. Bununla da kalmayarak gelecekte “barış getirici” bir güç

²⁴⁸ Ali Ahmed Habibi, “سهم چین در گفت‌وگوهای صلح افغانستان (Afganistan barış görüşmelerine Çin'in katkısı)”, *İtlaat Roz*, 20.01.2021. <https://www.etilaatroz.com/109381/chinas-contribution-to-afghanistan-peace-talks/>

²⁴⁹ Rustam Ali Seerat, “China's Role in Afghan-Taliban Peace Talks: Afghan Perspective”, *Institute of Chinese Studies*, S.33(2015),s.2-6.

unvanını kazanacaktır. Bu açıdan aslında olası bir Afgan barışı Çin için güzel bir fırsat niteliğindedir.²⁵⁰

3.10. ABD Sonrası Afganistan’da Bölgesel ve Küresel Güçlerin Olası Roller: Çin Örneği

Amerikalı siyasetçi, Afganistan ve Güney Asya uzmanı Barnett Rubin, Afganistan sorununun doğrudan bölge güçleri ile alakalı olduğunu iddia etmektedir.²⁵¹ İran Dışişleri Bakanı Javad Zarif ise Afganistan ile sınırdaş olan ülkelerin, Afganistan’daki durumdan kazançlı ve zararlı çıkan devletler olarak ikiye ayırmaktadır.²⁵² ABD önderliğinde kurulan uluslararası düzen, her geçen gün ABD’nin zayıflaması ile etkinliğini kaybederek sorgulanmaya başlanmıştır. ABD, rakipleri olan Çin ve Rusya tarafından sıkıştırılmış durumdadır. Ekonomik açıdan zorlanmaya başlayan ABD, bazı ülkelerdeki askeri varlığı en düşük seviyeye indirmek çabasıdadır. O ülkelerin başında da Afganistan gelmektedir. Afganistan sorunu ile ilgili bölge güçlerinin politikalarını genel olarak üç kategoriye ayırabiliriz. Üstünlük peşinde koşan, istikrarsız olmasını isteyen ve barışın sağlanmasından yana olanlar. Suudi Arabistan ve İran üstünlük arayışında olan devletlerdir. Pakistan ise çıkarları gereği istikrarsız bir Afganistan arzulamaktadır. Aynı şekilde Rusya, Hindistan ve Çin Afganistan’da barış ve güvenliğin sağlanmasından yana tavır alan ülkelerdir. Konumuz Çin olduğu için diğer ülkeleri burada ele almayacağız.²⁵³

Çin, jeopolitik, jeostratejik, jeoekonomik ve güvenlik amaçları gereği Afganistan’da barışın sağlanmasından yana politika izlemek zorundadır. Güvenlik konusu Çin’in en öncelikli hedefidir. Zira Afganistan’ın istikrarsız kalması takdirde Çin yukarıda belirttiğimiz amaçlarını gerçekleştirme konusunda ciddi sorunlarla karşı karşıya kalacaktır. Bilindiği üzere Afganistan Badahşan ve Wakhan üzerinden Çin’in

²⁵⁰ Abdul Ghafoor Sajed, “China’s Role in Afghanistan Peace Process”, *International Journal of Advance Research and Innovative Ideas in Education*, C. 5, S. 4(2019), s. 451-455.

²⁵¹ Barnett Rubin, “There is Only One Way Out Of Afghanistan-Cooperation With Regional Powers”, US Daily, 14.12.2020. <http://www.uzdaily.com/en/post/62429>

²⁵² “متن کامل گفت‌وگوی ویژه طلوع‌نیوز با جواد ظریف، وزیر خارجه ایران” (Tolo Haber’in İran Dışişleri Bakanı Javad Zarif ile özel röportajının tam metni), 01.05.2021. <https://tolonews.com/fa/afghanistan-168675>

²⁵³ Sayed Araş Şahidi, “نقش قدرت‌های منطقه‌ای در افغانستان پس از امریکا؛ قوام‌گران آرامی یا تغذیه‌گران آشوب؟” (ABD sonrası Afganistan’da bölgesel güçlerin rolü; Tutarlı besleyiciler mi yoksa anarşist besleyiciler mi?), *Haft-i Subh*, 17.01. 2021.

<https://8am.af/the-role-of-regional-powers-in-post-us-afghanistan-calm-connoisseurs-or-anarchist-nurturers/>

Sincan Uygur özerk bölgesi ile sınır paylaşıyor. Paylaşılan sınır ne kadar kısa olursa olsun, Çin için son derece hassastır. Mezkûr bölge demografik olarak Müslüman Uygur Türklerinin yaşadığı bölgedir. Aynı zamanda aşırılığa eğilimli bir bölge olduğunu da ifade etmeliyiz. Burası Çin için vazgeçilmez bir öneme sahiptir çünkü Çin'in sahip olduğu en büyük doğal gaz ve petrol rezervleri burada bulunmaktadır. Burası Çin'i Orta Asya bölgesi, Pakistan ve Hindistan'a bağlayan bölgedir. Bununla birlikte Çin'in en büyük projelerinden biri olan Kuşak ve Yol Projesi buradan başlamaktadır. Ayrıca burası Çin'in teknoloji ve nükleer silahlarını test ettiği bölgedir. İşte bu yüzden Çin Afganistan'a herhangi bir kargaşa ve savaşın hâkim olmasını istememektedir.²⁵⁴

Afganistan, Çin'e karşı mücadele eden Uygurlar için güvenli bir liman olmakla kalmayarak diğer örgütler ile iletişim sağlayabildikleri bir mekân haline de gelecektir. Hatta onların Afganistan'da faaliyet gösteren DAEŞ grubu ile bağlantı halinde olduğu da iddia edilmektedir. Bölgenin radikalleştirilmesi Çin'in siyasi ve ekonomik durumunu ciddi tehdit altında bırakacaktır. Çin'in, özellikle 2014 sonrası başlayan süreçle birlikte Afganistan'da artan nüfuzunun, ABD'nin ülkeyi terk etmesi ile daha da artacağı tahmin edilmektedir. Ancak Çin'in bu durumu sağlamak için artık kendi elini taşın altına koyması gerekebilir. Çin'in Afganistan ile ilgili barış görüşmelerini ciddi anlamda desteklemesi, bu çerçevede Taliban örgütü ile birkaç kere görüşmesi,²⁵⁵ Çin'in artan faaliyetini göstermekle birlikte gelecekte daha aktif bir görev üstleneceğine işaret etmektedir. Bunun yanı sıra Çin'in Afganistan'da barışın gelmesi için ciddi rol oynayabileceği düşünülmektedir. Taliban üzerinde son derece etkili olan Pakistan'ın, ekonomik olarak Çin'e fevkalade bağlı bir hale gelmiş olması, bu ihtimali daha da arttırmaktadır. Çin, Pakistan'a baskı uygulayarak Afganistan'da barışın kurulmasında etkin olabilir; ancak bunun için şu ankinden daha fazla bedel ödemeyi göze alması gerekecektir. Nihayetinde ortada bir Amerikan ya da NATO şemsiyesi olmayacaktır.²⁵⁶

²⁵⁴ Şahidi, "نقش قدرت‌های منطقه‌ای در افغانستان پس از امریکا؛ قوام گران آرامی یا تغذیه‌گران آنارشى؟" (ABD sonrası Afganistan'da bölgesel güçlerin rolü; Tutarlı besleyiciler mi yoksa anarşist besleyiciler mi?),

²⁵⁵ "Çin'den Taliban'a Altyapı Teklifi ve Doğu Türkistan Meselesi", *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, 09 Eylül 2020, <https://www.sde.org.tr/asya/cinden-talibana-altyapi-teklifi-ve-dogu-turkistan-meselesi-haberi-18260>

²⁵⁶ Daveed Gartenstein-Ross, Daniel Trombly, Nathaniel Barr, "China's Post-2014 Role in Afghanistan", *FDD Press*, 2014, s. 10-15.

SONUÇ

Bu çalışmada, Çin dış politikasında Afganistan'ın jeopolitik önemi analiz edilmiştir. Bu bağlamda klasik ve modern jeopolitik teoriler tek tek açıklanarak Çin'in son zamanlarda ekonomik ve askeri gücünün daha da gelişmesiyle izlediği dış politika ve jeopolitik girişimler, mezkûr teoriler dikkate alınarak incelenmiştir. Aynı zamanda jeopolitiğin kavramları, jeopolitika ve siyaset ilişkisi ve coğrafi konumun dış politika yapım sürecinde ne kadar etkili olduğu ve uluslararası arenada ne kadar belirleyici olduğu da ortaya koyulmuştur. İnceleme neticesinde güçlü bir devletin sahip olduğu avantajlı coğrafi konumun onun uluslararası düzeyde yükselmesi açısından oldukça fayda sağladığı, coğrafi açıdan önem arz eden bir devletin zayıf bir aktör olması durumunda ise sürekli istila ve işgallerle karşı karşıya kaldığı görülmüştür. Zayıf ama jeopolitik açıdan oldukça önemli olan Afganistan'ın tarih boyunca sürekli bölgesel ve küresel aktörler tarafından istila edilmesi bu durumun ispatıdır.

2013 yılında ilan edilen ve asrın en çılgın projesi olarak nitelendirilen Kuşak ve Yol Projesi, Çin'in en büyük jeopolitik ve jeoekonomik hamlesidir. Özellikle 2012 senesinde Xi Jinping dönemi ile Çin'in hegemon bir güç olmak için faaliyetlerine daha da hız verdiği görülmekte; bu durumun Afganistan ile olan ilişkilere aynen yansıdığı ortaya çıkmaktadır. Geliştirilen bütün büyük projelerin jeopolitik hedefler barındırdığı aşikardır. Bu çalışma neticesinde Afganistan'ın; Kara Hâkimiyet Teorisine ilaveten, Çevreleme Politikası, Büyük Satranç Tahtası Tezi, Medeniyetler Çatışması Teorisi için ne denli önemli olduğu açıkça görülmektedir.

Afganistan etnik ve mezhepsel açıdan oldukça karışık bir yapıdadır ve bu yapı adeta işgallere kucak açmış; milli birlik duygusunun bir türlü oluşamamasına neden olmuştur. Kırk yıldır devam eden savaşın temelinde de söz konusu ayrımcılık yatmaktadır. Ülkede kalıcı barışın gelmesi için yönetimi elinde tutan Peştunlar'ın diğer etnik grupları da ülke yönetimine ortak etmesi ülkeye barışın gelmesi, Afganistan'ın daha da gelişmesi açısından etkili olacaktır. Ancak ABD ve NATO'nun 2021 Ağustos sonu itibarıyla ülkeden tam çekilme kararı alması, radikal örgüt Taliban'ın yeniden alan kazanmasına ve diğer grupları, özellikle de Türk kökenlileri ve Şii grupları baskı altına almasına neden olmaktadır. Sonuç olarak, Afganistan'ın birçok kere işgal edilmesinin

jeopolitik konumundan kaynaklandığını; etnik ve mezhepsel ayrımların da bunu kolaylaştırdığını söylemek mümkündür. Büyük güçlerin Afganistan üzerindeki mücadelesi ülkenin istikrarsız kalmasına katkı sağladığı gibi, iç savaşın uzamasına katkı sağlamaktadır.

Çin bu durumu Kuşak ve Yol Girişimi gibi kendi stratejik hedeflerini garanti altına almak için, özellikle ekonomik hamlelerle aşma çabasıdadır. ABD'nin 2001 Afganistan müdahalesi Çin ve komşusu Afganistan arasında yeni bir sürecin başlamasını sağlamıştır. Bu dönemden sonra iki ülke arasındaki ilişkiler hızla gelişmiştir. Çin için Afganistan'ın jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik önemi oldukça yüksektir. Çin, Afganistan üzerinden Orta Asya ülkelerine, Orta Doğu bölgesine bağlanmaktadır. Çin, son yıllarda Afganistan'daki siyasi, ekonomik ve kültürel faaliyetlerini daha da arttırmış durumdadır. 2014 senesinde NATO'nun Afganistan'dan çekilmeye başlaması ile Çin'in Afganistan'daki faaliyetleri de adeta zirve yapmıştır. Trump yönetiminin 2020'de aldığı Afganistan'dan çekilme kararı ve Taliban ile yaptığı anlaşma Çin'in çıkarları ile örtüşmüştür. Çalışma, ABD sonrası Afganistan'da en etkili aktörün Çin olacağını göstermektedir.

Afganistan'ın istikrarsız kalması en çok Çin'i etkileyecektir. Çin'in Afganistan'a verdiği önemin sadece jeopolitik değil, aynı zamanda güvenlik boyutu da vardır. Afganistan'dan Çin'e direnen Uygur Türkleri, Afganistan istikrarsız kaldığı sürece bu faaliyetlerine devam edecektir. İşte bu yüzden Çin son yıllarda Afganistan'da başlatılan barış sürecini ciddi anlamda desteklemektedir. Bunun yanı sıra Çin, Taliban örgütü ile de ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. ABD-Taliban anlaşması, Çin-Taliban ilişkilerinin daha da gelişmesini sağlamıştır. Bunun da nedeni Taliban ile anlaşarak, Taliban'ın egemen olduğu sahalarda Afganistan'daki Uygurların faaliyetlerine son verebilme düşüncesidir.

Sonuç olarak, Çin'in Afganistan'a yönelik dış politikasının hem jeopolitik, hem jeoekonomik hem de siyasi özellikler içerdiği görülmektedir. Afganistan, Çin için Orta Doğu, Orta Asya ve Güney Asya ülkelerine açılan kapı niteliğindedir. Ayrıca Çin'i Basra Körfezi, Hazar Denizi ve Hint Okyanusu'na bağlayan; yeraltı kaynakları açısından oldukça zengin bir ülkedir. ABD politikaları açınsındansa, eskiden SSCB'yi

evrelemek için oldukça önemli bir role sahip olan Afganistan'ın bugün Çin'i çevrelemek için önemli olduğu görülmektedir. ABD-Afganistan arasındaki ilişkilerin soğuması doğrudan Çin'i ön plana çıkarmakta; ancak bundan sonraki dönemde Çin'in kendi menfaatleri için en azından güvenlik ve istikrar için daha fazla bedel ödemesini gerektirmektedir. Bu tez çalışması kapsamında, yükselen Çin açısından Afganistan'ın jeopolitik öneminin ele alınması, daha önce konu ile akademik çalışmaların neredeyse hiç yapılmamış olması nedeniyle, literatüre önemli bir katkı potansiyeli taşımakta; Çin'in yeni dış politikası ve evre ülkelerle olan ilişkilerinin farklı boyutlarıyla incelenmesi açısından da değer arz etmektedir. Bu noktada, içinde bulunduğu mevcut siyasi, toplumsal ve ekonomik durum, Afganistan'ı pek çok açıdan ilgi çekici kılmaya ve jeopolitik hesapların merkezi haline getirmeye devam edecektir.

KAYNAKÇA

MAKALELER

Acet, Gül Seda & Doğan, Fazlı ,“11 Eylül Olayları Sonrası ABD-Afganistan İlişkileri: istiladan İşbirliğine”, *Selçuk üniversitesi Sosyal Ekonomik araştırmalar Dergisi*, C. 17, S. 33, 2017.

Acet ince, Gül Seda, “Çin’in Vahşi Yüzü: Doğu Türkistan Zulmü ve Uluslararası Toplumun Sorumlulukları”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 4, 2019.

Agnew, John, “Global Political Geography Beyong Geopolitics”, *International Studies Review*, Vol. 2, No. 1, 2002, pp. 91-99.

Akçadağ alagöz, Emine, “İç İstikrar, Refah ve Güç Hedefleri Ekseninde Çin’in Orta Doğu Politikası”, *Güvenlik Stratejileri*, S. 29, 2015.

Asgarkhani, Abumohammad & Ghahramani, Mohammad Jawad, ghaderi hajad, Mustafa “Goeconomic Analysis of China’s Foreign Policy”, *SCOPUS*, C. 14, S.4, 2019.

Blanchard, Jean-Marc & F., Flint. Colin, “The Geopolitics of China’s Maritime Silk Road Initiative”, *Routledge Taylor Francis Group*, C. 22, S. 2, 2017.

Bilge, Suat, “Jeopolitik,” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 13, S. 03, 1958.

Çelik, Tugay, “Jeopolitik Teoriler ve Stratejik Derinlik Analizi,” *Social Sciences Studies Journal*, C. 5, S. 35. 2016.

Çinarlı, Özgür, “Afganista’nın Etnik Yapısı”, *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, C. 4, S. 1, 2012.

Dalby, Simon, “Recontextualising Violence, Power and Nature: The Next Twenty Years of Critical Geopolitics”, *Political Geography* (29), 280-288.

Demir, Tarık, “Jeopolitika Mekân Kavramı”, *Avrasya Terim Dergisi*, S. 8, 2020.

Erman, Kubilayhan, “Jeopolitik Teoriler ve Afganistan,” *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4 S. 11, 2017.

Erman. Kubilayhan, “Çin Halk Cumhuriyetin’nin Dış Politikasında Afganistan”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, C.42, 2019.

Han, Ahmet K, “Sovyet İşgali ve Sürekli Özgürlük: Afganistan’da Süper Güç Mücadelesinin Uluslararası Siteme Etkiler Üzerine Karşılaştırmalı Bir Jeopolitik İnceleme”, *Ortadoğu Etütleri*, C. 2, S. 2, 2011.

Huasheng, Zhao, “Afghanistan and China’s new Neighbourhood Diplomacy”, *International Affairs*, C.92, S. 4, 2016.

Mackinder, Halford J., “The Geographical Pivot of The History”, *The Geographical Journal*, C. 170, S. 4, 2004.

İşcan, İsmail Hakkı, “ Uluslararası İlişkiler de Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları,” *Uluslararası İlişkiler*, C. 1, S.2 2004.

Kalyoncu, Hüseyin & Amanov, Shatlyk, “Orta Asya Enerji Kaynakları ve Enerji Bağlamında ABD’nin Orta Asya Politikası”, *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 2, 2010.

Kurt, Selim, “Dugin’ın Avrasyacılık Anlayışında Türkiye’nin Yeri”, *Güvenlik Stratejileri*, C. 15 S. 31, 2019.

Foster, John, “A Pipeline Through a Troubled Land: Afghanistan, Canada, And the New Great Energy Game, *CCPR, Poreign Policy Series Valume 3, No 1, 2008.*

Granieri, Ronald J., “What is Geopolitics and Why Does It Matter?” *Foreign Policy Reseach Center*, July 29, 2015.

Gümüçü, Osman, “Siyasi Coğrafya Açısından Sınırlar ve Tarihi Süreç içinde Türkiye’de Sınır Kavramı”, *Bilig*, S. 52 (2010), s. 79-82.

Güdül, Serpil & Raof, Farida Labib, “ Orta Asya’da Yeni Büyük Oyunun Anahtarı: Afganistan”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, s.4, 2020.

Falahi, Ehsan & Ümidi, Ali, “دامنه تغییر و تداوم سیاست خارجی توسعه گرایانه ی چین در دوران شی جین پینگ (Xi Jinping döneminde Çin’in kalkınma dış politikasının değişim ve süreklilik kapsamı)”, *Siyasi ve Uluslararası Yaklaşımlar Dergisi*, S. 51, 2018.

Knayzev, Alexander, “Avrasya’nın Büyük Güçlerinin Mevcut Afganistan politikaları: Rusya, Çin, Hindistan ve İran”, Çev. Sercan doğan, *ORSAM*, C. 3, S. 31, 2019.

Köse, Güçlü, “Orta Asya (Türkistan) Enerji Meselesi: Enerji Potansiyeli ve Aktörleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 13, S. 72, 2020.

Külebi, Ali, “ Afganistan’ın Öteki Önemi”, *Türk Yurdu*, C. 30, S. 272, 2010.

Lally, Jageet, “ Beyond Tirbal breakout: Afghans in the History of Emire, ca. 1747-1818”, *Journal of World History*, C. 29, S. 3, 2018.

Martin, Miguel Angel Ballesteros, “ Geopolitical Analysis of Afghanistan”, *Spanish Enstitute for Strategic Studies*, 2011.

Mohammadi, Abdullah, “ Tarihten Günümüze Hazaralar (Tarih, Dil, Folklor ve Etnografya)”, *BELGÜ*, S. 30- 34.

Idrees, M., K. Anwar, “Afghanistan a Battle Ground of the Interest of Super Powers: A special Reference to USA, *Journal of Science& Public Affairs*, C. 5, S. 2, 2017.

Mojtahedzadeh, Pirooz, “درآمدی بر فلسفه روابط جغرافیا و سیاست” (Coğrafya ve Siyaset İlişkisi Felsefesine Giriş), *Hukuk ve Siyaset Bilimleri Dergisi*, S. 1, 2016.

Munir, Muhammad & Shafiq, Muhammad, “Geostrategic Significance of Wakhan Corridor for Afghanistan, China and Pakistan”, *Margalla Papers*, 2018.

Mustafa, Ghulam & Mansoor, Ahmad, Junaid, Amir, “Role of China and Iran in Afghanistan Peace Process”, *Sir Syed Journal of Education & Social Research*, C. 3, S.4, 2020.

Naz, Samra & Jaspal, Zafar Nawaz, “Afghanistan in The Snare of External Power Struggle”, *Stratejik Studies*, C. 38, S. 3, 2018.

Nurkillov, Nurshod, “ Historic Roots and Impact of Ethnic Uzbeks on Political Circumstances in Afghanistan”, *Global Journal Of Human-Social Science: Political Science*, C.20, S.6, 2020.

Önal, Hilal, “ABD’nin Afganistan Politikasının Açmazları: bölgesel Bir Analiz”, *Uluslararası Hukuk Politikası*, C. 6, S. 23, 2010.

Özmen, İbrahim & Bulus, Abdulkadir, “Başlangıçtan Devrime Çin’i Anlamak Mı?” *Medeniyet ve Toplum*, C. 1, S. 1, 2017.

Sadrudin oghli, Jamaluddin, “ABD’nin Afganistan Politikası: Obama ve Trump Dönemi”, *Pearson Journal*, C. 5, S. 8, 2020.

Sempel, Michael, “Rhetoric, İdeology, and Organizational Structurer of The Taliban Movement”, *United States Institute of Peace*, S. 102, 2014.

Şahin, Savaş, “ Afganistan’daki Türkmen Varlığı ve Kültürü Üzerine”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S.5, 2016.

Şeyhanlıoğlu, Hüseyin, “18. Yüzyıldan Günümüze Kadar Afganistan’ın Jeostratejik Önemi”, *Avrasya Etütleri*, S. 34, 2008.

Sangar, Kaneshko, “ Afghanistan’s Significance for Russian in the 21 th Century: İnterests, Perceptions and Perspectivess”, *Politics in Central Europe*, C. 12, S. 1, 2016.

Sönmez, A. Sait, “ Moskova’nın Kutuplaşma Çabaları: Putin dönemi Rus Dış Politikası”, *Avrasya Etütleri*, S. 37, 2010

Şafii, Navzar & Salihi, Ruhullah, “تبیین دیپلماسی جدید همسایگی چین نسبت به افغانستان” (Çin’in Afganistan’a Doğru Yeni Komşuluk Diplomasisini Açıklaması), *Orta Asya ve Kafkas Dergisi*, S. 95, 2017.

Priya, Gunjan, “Importance OF Afghanistan in Inner Asian Geopolitics, *The Criterion*, C.5, S. 3, 2014.

Tekir, Osman & Demir, Nesrin, “Çin’in Yeni İpek Yolu Girişimi ve Ekonomik ve Siyasa Sistemi Dengeleyebilme Olasılığı”, *Yönetim ve Ekonomi*, C. 26, S. 1, 2019.

Tekir, Osman & Demir, Nesrin, “Ekonomik ve Siyasal bir Araç Olarak Yeni İpek Yolu Projesinin Küresel Sisteme Etkileri”, *Sosyoekonomi*, C. 26, S. 38, 2018.

M. Hayati Turan, “Klasik ve Eleştirel Jeopolitiğin Karşılaştırılması ve Stratejik Derinliğin Bu Bağlamda İncelenmesi,” s. 27-28. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/303084>

Tutar, Filiz Kutulay & Koçer, Şura Bahsi, “Çin’in Yeni İpek Yol Projesi: Bir Kuşak Bir Yol”, *Journal of Socail, Humanities and Administrative Sciences*, C. 5, S. 17, 219.

Rubin, Mickael, “Afghanistan: State and Society, Great Power Politics, and The way Ahead”, *Center For Middle East Public Policy*, 2007.

Vasuki, Sait & Falahi. Ehsan, haydari, Kurban Ali, “تبیین جایگاه افغانستان به عنوان کانون چند زیرسیستم منطقه آسیایجنوبی و نقش هندوستان (Afghanistan Bölge Ülkelerini Biribine Bağlanmasını Sağlayan bir ülke olarak Konumu)”, *Orta Asya Ve Kafkasya Dergisi*, S. 87, 2015.

Yazici, Orhan & Aksoy, Numan Durak, “Afgan Devletinin Kuruluşunda Türk Kültürünün Tesiri”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010.

Yazıcı, Orhan, “ Ahmed Şah Dürrani Döneminde Afganistan Şahlığının Hindistan Siyaseti”, *Adıyaman üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 33, 2019.

Yazıcı, Orhan, “ Afganistan’ın Jeopolitik Önemi”, *Sosyologca*, S. 3, 2012.

Yılmaz, Aliye, “Amanullah Han’ın İslahatları ve Atatürk”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 21, 2010.

Yusufi, Fawzia, “Suudi Arabia’s Foreign Policy Toward Afghanistan”, *International Journal of Advanced Academic Studies*, S. 2, 2020.

Wildani, Asşari Cafari & Cihanbahs, Muhammed Taqi, “ رویکردهای رقابت جویانه عربستان سعودی (Suudi Arabistan’ın Afganistan’daki Rekabetçi Yaklaşımı)”, *Dış İlişkiler Dergisi*, S. 3, 2018.

KİTAPLAR

Arı, Tayyar, Uluslararası İlişkiler Teorileri, 8. Baskı, Bursa, *MKM Yayıncılık*, 2013.

Brzezinski, Zbigniew, Büyük Satranç Tahtası, çev. Yelda Türedi İstanbul, *İNKILAP*, 2019.

Dodds, Klaus, *Geopolitics: A Very Short Introduction*, New York: Oxford University Press, 2007

Huntington. Samuel P., haz. Murat Yılmaz, Medeniyetler Çatışması, Ankara, Vadi Yayınları, 2001.

Karacasulu, Nilüfer, Bölgesel Güvenlik Analizi: Afganistan, İstanbul, *Beta*, 2011.

Keskin, Ghulam Faroq, Devlet-İçi Çatışmalarda Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Rollerini: Afganistan Örneği (1989-2018), İstanbul, *Gündoğdu Yayınları*, 2020.

Mangır, Demet Şefika, *Uluslararası İlişkiler de Jeopolitik Teoriler ve Pratikler*, Ankara, İKSAD Publishing House, 2020, s, 34-40.

Mutanoğlu, Metin, Afganistan: Moğol İstilasından Amerikan İşgaline, İstanbul *İHH*, 2006.

Özey, Ramazan Jeopolitik Tanımlar, Teoriler ve Değişimler, 4. Baskı, Ankara, *PEGEM AKADEMİ*, 2019.

Rahmand, Aziz Ahmet, 1919-1978 تاریخ روابط بین المللی افغانستان طی (1919-1978 arası Afganistan'ın Uluslararası İlişkiler Tarihi), Kabil, Horasan Yayınları, 2013.

Saray, Mehmet, Afghanistan ve Türkler, 2. Baskı, İstanbul, Kitabevi yayınları, 1997.

Şahrani, Enayetullah, تاریخچه اقوام در افغانستان (Afganistan'daki Etnik Grupların Tarihi), 2. Baskı, Karvan Yayın evi, 2010.

Şariq, Burhaneddin, تاریخ مختصر تورکستان جنوبی (Güney Türkistan'ın Kısa Tarihi, 1. Baskı, Tahran, *Andişa-i Nau Yayınları*, 2010, s.91-95.

Tuathail, Gearóid Ó. *Critical Geopolitics*, London: Routledge, 1996.

Veli, Muhammed, “افغانستان در استراتژی هندوپاکستان” (Hint ve Pakistan Stratejisinde Afganistan)”, 1. Baskı, Kabil, *Maivand Basımevi*, 2017.

Yaring, Gunar, تورکهای افغانستان (Afganistan Türkleri), Çev. Celayir Azimi, 1. Baskı, Mezar-ı Şerif, *Saqafat Yayınları*, 2016, s.11-95.

Zeki, İzatullah, Afganistan'da Hâkimiyet Mücadelesi: Doğu ve Batı Çatışması 1809-2019, 1. Baskı, Çizgi Yayın Evi, İstanbul, 2019.

TEZLER

Ahmadi, Akbarshah, “ Dini Tarihi ve Sosyolojik Boyutları İle Taliban Harekâtı”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2011.

Arı, Ünal, “ Türkiye'nin Jeopolitik Duyarlılık Analizi ve Savunma Sanayii,” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1996.

Aydın, AbdulGhani, “Afganistan'da Taliban Hareketinin Ortaya Çıkışı ve Mezhebi Görüşleri”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2010.

Aytekin, Cavit Emre, “ The Human Factor İn Geopolitics”, Master's Thesis, Hacettepe University, 2017

Azar, Abdul Bashir, “1992-2015 Arası Afganistan Siyasetinde Afganistan Türkleri ve General Dostum”, (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2019.

Benli, Zeynep, “ Ukrayna'nın Ulus ve Devlet İnşa Süreci ve Küresel Güçlerin bu Sürece Etkisi,” Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi, 2016.

- Bilgin, Hasan, “Stratejik Açıdan Çin’in Dünü ve Bugünü”, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2008.
- Çınarlı, Özgür, “Afganistan’daki İç Savaş ve Dış Müdahale”, (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2009.
- Doğramacı, İhsan, “ Sovyet Afganistan War: The Factors Beneath The İnvasion”, Master Thesis, Bilkent Univesity, 2013.
- Erbaş, Göknıl, “ Klasikten Eleştirel Jeopolitiğe: Karadeniz Jeopolitiğinin Dönüşümü,” Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2012.
- Fayez, Abdullah, “ بازتاب تقابل منافع امریکا، روسیه و چین در افغانستان Rusya, Çin ve ABD’nin Afganistan’daki Çıkar Çatışması), (Yüksek Lisans Tezi, İbn Sina Üniversitesi, 2020.
- Gözlü, Ahmet, “ Kıbrıs Eski Çağı ve Jeopolitiği,” Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2011.
- Gökmen, Semra Rana, “ Jeopolitikcs and the Study of İnternational Relations”, PHD Thesis, Middle East Technological University, 2010.
- Hakimi, Rahmatullah, “2001 Sonrası Suudi Arabian ile İran’ın Bölgesel Rekabetinin Afganistan Üzerindeki Etkileri”, (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2019.
- James, Brian C, “China’s Interests in Afghanistan: Current Projects and Future prospects”, Master Thesis, Naval Postgraduate School, 2013.
- Keskin, Ghulam Farooq, “ Amerikan’ın Afganistan Müdahalesinin Siyasi, Ekonomik ve Stratejik Yansımaları”, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2013
- Keşvelioğlu, Kübra Tayfur, “Realist ve Liberal Yaklaşımlar Işığında Çin’in Kuşak Yol Projesi ve Batı Balkanlar Örneği”,(Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2019.
- Kiren, Akın, “Afganistan ’ın Yeniden Yapılandırılmasında Türkiye’nin Rölü,2001-2011”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012.
- Korkmaz, Ezgi Aydeniz, “ Klasik Jeopolitik Teorilerinin 2000-2016 Yılları Arasında Orta Doğu’ya Yansımaları: Irak, Suriye, Libya ve Türkiye Örnekleri,” Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2019.
- Kuğu, Ali Rıza, “Afganistan’da İktidar Mücadelesi ve Dış Müdahale Sorunsalı: Uluslararası Toplum için Yeni bir Yol Haritası”, (Doktora Tezi, İstanbul üniversitesi, 2020
- Maıhemutı, Azıgılı, “Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti İlişkileri (1976-2012)”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2020.
- Talash, Faridullah, “Afganistan-Çin İlişkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, 2016.
- Yıldız, Deran, “Şanghay İşbirliği Örgütünün Afganistan Sorununa Bakışı”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, 2017.
- Yücel, Levent, “Türkistan Üzerinde Çin Halk Cumhuriyetin’nin Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya Federasyonu ile Rekabeti”, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2008.

RAPORLAR

Sandıklı, Atilla, “Jeopolitik ve Türkiye: Riskler ve Fırsatlar,” *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi*, Rapor no 27, 2011, S. 4-5.

Farzam, Rahimullah, “ Tarihsel ve Güncel Boyutlarıyla Hazara Toplumu”, *İRAM*, 2020.

Wacker, Gurdun, “China’S Rise: The Return of Geopolitics?”, *SWP Research Paper*, 2006.

Comprehensive Overview of The Origion of The Afghan Conflict”, *SSOAR-Leibniz İnstitute for Socail Science*, 2015

Cai, Peter, “Understanding China’s Belt and Road Initivative”, *LOWY INSTITUTE for International Policy*, 2017.

BİLDİRİLER

Thomas, Clayton, “Afghanistan: Background and U.S. Policy in brief”, *Congressional Reseach Service*, 2014.

Pant, Harash V, “Indian’s Challenge İn Afghanistan: With Power Comes Responsibility”, *Center for The Advanced Study of India*, London, 2010.

Stepanova, Ekaterina, “ Russian’s Afghanistan Policy in the Regional And Russia-West Contexts”, *Russia NIS Center*, S. 23, 2018.

Jisi, Wang, “Marching Westward: The Rebalancing of China’s Strategy”, *KONINKLIKKE DRILL NV*. 2014.

Siddique, Abubakar, “ Afghanistan Ethnic Divides”, *CIDOB Global Policy Research Project*, 2012.

İNTERNET SİTELERİ:

“Afganistan Etnik Grup Haritası”, Mepa News, 5 Mart 2021,
<https://www.mepanews.com/afghanistan-etnik-grup-haritasi-21807h.htm>

Aksoy, Fulya, “Xi Jinping Dönemi Çin Dış Politikası ve Kuşak Yol Girişimi”, Küresel Politikalar ve Bölgesel Düşünceler. https://www.researchgate.net/publication/344414230_Xi_Jinping_Donemi_Cin_Dis_Politikasi_ve_Kusak_ve_Yol_Girisimi_Xi_Jinping_Era_Chinese_Foreign_Policy_and_the_Belt_and_Road_Initiative

Amiri, Mercile, “ نقش چین در صلح افغانستان (Afganistan barışında Çin'in rolü)”, Haşt-i Subh, 22.10.2019. <https://8am.af/the-role-of-china-in-peace-in-afghanistan/>

Barlas, Begüm, “Çin’in Kuşak- Yol Projesinde Afganistan’ın Rolü”, Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmalar Merkezi, 14 Ocak 2021. <https://www.ankasam.org/cinin-kusak-yol-projesinde-afganistanin-rolu/>

Brezis, Elise & S.Thierry Verdier, “ Geography, Economics and Political Systems: A Bird’s Eye View”, *CESifo DICE Reports*, S.1 (2014).

https://www.researchgate.net/publication/286338011_Geography_economics_and_political_systems_A_bird's_eye_view

Bukhari, Sayed Wasaq Haider, “The Role Of China In Economics Stabilization and Reconstruction of Afghanistan”, Margalla Papers, 2012.

https://ndu.edu.pk/issra/issra_pub/articles/margalla-paper/Margalla-Papers-2012/02-The-Role-of-China.pdf

Cavit, Cavit, “جایگاه ژئواستراتژیک افغانستان در منطقه (Afganistan’ın Bölgedeki Jeostratejik Önemi)”, *Haşt-i Subh*, 06.02.2021. <https://8am.af/afghanistans-geostrategic-position-in-the-region/>

Cheng, Chaoting, “China’s Belt and Road Initiative in Geopolitical Perspective”, *DCF Institute*, December 23, 2019.

<http://deutsch-chinesisches-forum.de/index.php/de/think-tank/155-bri-geopolitics>

Fallon Joseph E, “U.S. Geopolitics: Afghanistan and the Containment of China”, *SMALL WARS JOURNAL*, 08.12. 2013. <https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/us-geopolitics-afghanistan-and-the-containment-of-china>

Farhad, Lemar Alexander, “Promises and Pitfalls: SINO-Afghan Relations”, *Small Wars Journals*, 10.21.2015.

<https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/promises-and-pitfalls-sino-afghan-relations>

Felbab-Brown, Vanda, “A BRI(DGE) Too Far: The Unfulfilled Promise And Limitations of China’s involvement in Afghanistan”, *Regional Influence and Strategy*, 2020, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2020/06/FP_20200615_china_afghanistan_felbab_brown.pdf

Granieri, Ronald J, “What is Geopolitic and Why Does It Matter?” *Foreign Policy Reseach Center*, July 29, 2015. <https://www.fpri.org/article/2015/10/what-is-geopolitics-and-why-does-it-matter/>

Gul, Ayaz, “China Delivers First Batch of Military Ait To Afghanistan”, *Voice Of America*, July 03, 2016.

<https://www.voanews.com/east-asia/china-delivers-first-batch-military-aid-afghanistan>

Habibi, Ali Ahmed, “سهم چین در گفت‌وگوهای صلح افغانستان (Afganistan barış görüşmelerine Çin'in katkısı)”, *İtilaat Roz*, 20.01.2021. <https://www.etilaatroz.com/109381/chinas-contribution-to-afghanistan-peace-talks/>

Hosseini, Sayed Abbas, “اهمیت و جایگاه افغانستان برای سازمان همکاری‌های شانگهای (Afganistan’ın Şanghay İşbirliği Örgütü için önemi ve konumu)”, *Institute for East Strategic Studies*, 02.04.2018.

<http://www.iess.ir/fa/analysis/292/>

Huntington, Samuel, “The Clash of Civilization”, <https://www.stetson.edu/artsci/political-science/medhuntia/clash.pdf>

Jisi, Wang, “Marching Westward: The Rebalancing of China’s Strategy”, *KONINKLIKKE DRILL NV*. 2014.

https://pdfs.semanticscholar.org/9c8e/a0d4183e14b381af4dd9e49059320112c680.pdf?_ga=2.109302149.1895082120.1611719207-678100104.1611719207

Katwazai, Ahmad Shah, “Afghanistan’s Mineral Resources Fueling war and Insurgency”, *Foreign Policy Journal*, 2018, <https://www.foreignpolicyjournal.com/2018/05/29/afghanistans-mineral-resources-fueling-war-and-insurgency/>

Kelemen, Barbara, “China& The Taliban: Pragmatic Relationship”, *Central European Institute of Asian Studies*, 26.01.2019. <https://ceias.eu/sk/china-the-taliban-pragmatic-relationship-2/>

Mahan, Alfred Thayer, *The Influence of the Sea Power Upon History 1660-1773*.

<http://ekladata.com/vouloir.eklablog.com/perso/DOCUS/Mahan-The-Influence-Of-Sea-Power-Upon-History.pdf>

Malik, Hasan Yasser, “Geo-Political Significance of Wakhan Corridor for China”, *FUNDA, Journal of The Humanities and Socail Science*, 2014.
https://www.researchgate.net/publication/271911374_Geo-political_Significance_of_the_Wakhan_Corridor_for_China

Mohammadi, Abdullah, “Tarihten Günümüze Hazaralar (Tarih, Dil, Folklor ve Etnografya)”, *BELGÜ*. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/495358>

Muradi, Sahip Nazar, “ از احمدشاه ابدالی تا عبدالرحمان خان (Ahmed Şah Abdali den Abdurrahman Hana kadar,” *Horasan Zemin*, 2011, <https://www.khorasanzameen.net/php/read.php?id=956>

Risen, James, “U.S. Identifies Vast Riches of Minerals in Afghanistan”, *Relife Web*, June 13,2010
<https://reliefweb.int/report/afghanistan/us-identifies-vast-riches-minerals-afghanistan>

İbrahim -Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/362475>

“Relation of Political Science with the Other Social Sciences”

<http://magadhmahilacollege.org/wp-content/uploads/2018/09/Relation-of-Political-Science-with-other-Social-Sciences.pdf>

The İnternational Schiller İnstitute, “The Role of the Belt & Road in Peace and Stability in West Asia&Afrika” 09.04. 2019. <https://schillerinstitute.com/blog/2019/09/04/schiller-institute-seminar-the-role-of-the-belt-road-in-peace-and-stability-in-west-asia-africa/>

Sıdiki, Abdul Veli, “ از امان الله خان تا حامد کرزی (Amanullah Han dan Hamit Karzayi’ye kadar)”, *Afghanpaper.com*, 2013, <http://www.afghanpaper.com/nbody.php?id=63679>

Shih, Gerry, “In Central Asia’s Forbidding Highlands, a Quiet Newcomer: Chinese Troops”, *The Washington post*, February 18,2019. https://www.washingtonpost.com/world/asia_pacific/in-central-asias-forbidding-highlands-a-quiet-newcomer-chinese-troops/2019/02/18/78d4a8d0-1e62-11e9-a759-2b8541bbbe20_story.html

SilahŞör, Halil, “Çin’in Afganistan’daki Varlığı Her Geçen Gün daha da Belirgin Hale Geliyor”, AA, 16.06.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/cin-in-afganistan-daki-varligi-her-gecen-gun-daha-belirgin-hale-geliyor/1878720>

Şahidi, Sayed Araş, “آنا رشی؟ نقش قدرت های منطقه ای در افغانستان پسا امریکا؛ قوام گران آرامی یا تغذیه گران (ABD sonrası Afganistan’da bölgesel güçlerin rolü; Tutarlı besleyiciler mi yoksa anarşist besleyiciler mi?)”, *Haşt-i Subh*, 17.01. 2021.

<https://8am.af/the-role-of-regional-powers-in-post-us-afghanistan-calm-connoisseurs-or-anarchist-nurturers/>

“The U.S. War In Afghanistan 1999-2020”, *Timeline*,
<https://www.cfr.org/timeline/us-war-afghanistan>

“Abdul Rashid Dostum Officialy Awarded Rank of Marshal”, *ATNNEWS*, July 15, 2020

<https://ariananews.af/abdul-rashid-dostum-officially-awarded-rank-of-marshal-jawzjan/>

“The Course of Geopolitics”,

http://www.blackwellpublishing.com/content/bpl_images/content_store/sample_chapter/0745631142/Misra_SampleChapter_Afghanistan.pdf

Rahnavard, Muhammed Yusuf, “نقش افغانستان در مسیر پروژه «یک کمربند و یک جاده» (Afganistan’ın "Tek Kuşak ve Tek Yol" projesindeki rolü)”, *Haşt-i Subh*, 12.15. 2019.

<https://8am.af/afghanistans-role-in-the-belt-and-road-project/>

Rubin, Barnett, ”There is Only One Way Out Of Afghanistan-Cooperation With Regional Powers”, *US Daily*, 14.12.2020. <http://www.uzdaily.com/en/post/62429>

Tomsen, Petter, “Geopolitics of an Afghanistan Settlnent”, http://www.unice.fr/crookall-cours/iup_geopoli/docs/PeterTomsen.pdf

Yusuf, Muhammad, “نگاهی بر روابط علمی و فرهنگی افغانستان و چین (Afganistan ile Çin arasındaki bilimsel ve kültürel ilişkilere bir bakış)”, *Haşt-i Subh*, 13.02. 2019. <https://8am.af/a-look-at-the-scientific-and-cultural-relations-between-afghanistan-and-china/>

Wilczewska, Agnieszka Pikulicka, “ Why Afganistan Unable to Extract its Vast Mineral Wealth”, *ALJAZEERA*, 28 May 2019, <https://www.aljazeera.com/features/2019/5/28/why-is-afghanistan-unable-to-extract-its-vast-mineral-wealth>

“Yeni Dünya Düzeninde Çin Halk Cumhuriyeti”, *SDAM Stratejik Düşünce ve Analiz Merkezi*, 2017, s.5-7. http://sdam.org.tr/image/foto/2017/12/17/Yeni-Dunya-Duzeninde-Cin-Halk-Cumhuriyeti_1513529142.pdf

“Çin Ülke Bülteni” DEİK Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, 2014. <https://www.deik.org.tr/uploads/cin-ulke-bulteni-2014.pdf>

“Afghan Telecom Signs Agreement of GSM and 3G Equipment With ZTE Company”, *Ministry of Communications and Information Technology*, <https://mcit.gov.af/afghan-telecom-signs-agreement-gsm-and-3g-equipment-zte-company-0>

“Afganistan Madenlerinin Geleceği”, *Deutsche Welle Türkçe*, 04.08.2013
<https://www.dw.com/tr/afgan-madenlerinin-gelece%C4%9Fi/a-16994408>

“Information on Chinese Government Scholarship”, 28.01.2015. <http://af.china-embassy.org/eng/sgxx/Notices/t1232023.htm>

“متن کامل گفت‌وگوی ویژه طلوع‌نیوز با جواد ظریف، وزیر خارجه ایران” (Tolo Haber'in İran Dışışleri Bakanı Javad Zarif ile özel röportajının tam metni), 01.05.2021. <https://tolonews.com/fa/afghanistan-168675>

“Çin'den Taliban'a Altyapı Teklifi ve Doğu Türkistan Meselesi”, *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, 09 Eylül 2020.

<https://www.sde.org.tr/asya/cinden-talibana-altyapi-teklifi-ve-dogu-turkistan-meselesi-haberi-18260>

Yeşiltaş, Murat, “Eleştirel Jeopolitik ve Uluslararası İlişkiler,” 35. *Yıl Bilim ve Sanat Vakfı*, 6 Ekim 2012. <https://www.bisav.org.tr/Bulten/183/1073/elestirel-jeopolitik-ve-uluslararasi-iliskiler-critical-geopolitics-and-international-relations>

EK 1. Afganistan ve Komşuları Haritası

